

OBSAH:

Seznam použitých zkratk	3
1. ÚVOD	4
2. POJEM KRIMINÁLNÍ RECIDIVY	9
2.1. Trestněprávní pojetí	10
2.2. Kriminologické pojetí	11
2.3. Penologické pojetí	13
2.4. Vývoj pojmání recidivy	14
3. DRUHY KRIMINÁLNÍ RECIDIVY	18
3.1. Obecná a speciální recidiva	19
3.2. Stejnorodá a nestejnorodá recidiva	21
3.3. Dočasná a trvalá recidiva	23
4. KRIMINÁLNÍ KARIÉRA	28
4.1. Kriminogram	29
4.2. Typy kriminální kariéry	30
4.3. Průběh kriminální kariéry	32
4.3.1. Zahájení kriminální kariéry	32
4.3.2. Eskalace závažnosti trestné činnosti a specializace	35
4.3.3. Ukončení kriminální kariéry	37
4.4. Sociální faktory a jejich vliv na kriminální kariéru	39
4.4.1. Rodina jako činitel socializace	40
4.4.2. Další socializační faktory	41
5. OSOBNOST RECIDIVNÍHO PACHATELE	44
5.1. Příčiny kriminální recidivy	46
5.1.1. Odpovědnost, rozhodování, volba	48
5.2. Specifika kriminálního chování recidivisty	50
5.3. Typologie osobnosti pachatele	53
5.3.1. Voldova typologie	54
5.3.2. Manneringova typologie	55
5.3.3. Netíkova empirická typologie	56
5.4. Dílčí výsledky novodobého výzkumu recidivy IKSP	59
6. STAV A VÝVOJ RECIDIVY	66
6.1. Statistika Policejního prezidia	67
6.2. Trestní statistiky státních zastupitelství a soudů	69
6.3. Statistika Vězeňské služby ČR	71
7. TRESTNÍ SANKCE A RECIDIVA	74
7.1. Systém trestních sankcí v novém trestním zákoníku	74

7.2.	Zabezpečovací detence	75
7.3.	Trest odnětí svobody.....	79
7.3.1.	Prizonizace.....	82
7.3.2.	Postoj společnosti k odsouzeným	84
7.3.3.	Alternativní tresty modifikující trest odnětí svobody	85
7.4.	Doživotí a recidiva (exkurz týkající se zásady „Tříkrát a dost“)	90
7.4.1.	Obecně k otázce přísnějšího postihu recidivistů.....	90
7.4.2.	Institut „Tříkrát a dost“ (Three Strikes law)	94
7.4.3.	Problematické aspekty aplikace zásady „Tříkrát a dost“	101
7.5.	Doživotí, recidiva a (snahy o) změny trestního zákona z r. 1961.....	106
7.5.1.	Tříkrát a dost.....	107
7.5.2.	Dvakrát a dost	112
7.5.3.	Novela trestního zákona z r. 1961 č. 320/2006 Sb.	115
7.5.4.	Specifika a nedostatky novely č. 320/2006 Sb.	117
8.	TRESTNÍ ZÁKONÍK A RECIDIVA	123
8.1.	Nový trestní zákoník a recidiva – obecná část	124
8.1.1.	Obecná přitěžující okolnost recidivy	125
8.1.2.	Mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody	128
8.2.	Nový trestní zákoník a recidiva – zvláštní část	135
9.	RECIDIVA V ZAHRANIČNÍCH PRÁVNÍCH ÚPRAVÁCH.....	143
9.1.	Slovenská právní úprava.....	144
9.1.1.	„Tříkrát a dost“	144
9.1.2.	Další ustanovení slovenského trestního zákona související s recidivou....	149
9.1.3.	Detence nebo doživotí?.....	151
9.2.	Německá právní úprava	152
9.3.	Právní úprava Ruské federace.....	156
10.	ZÁVĚR	163
	Abstrakt	168
	Summary.....	171
	Literatura	174

Seznam použitých zkratk

Právní předpisy:

- Evropská úmluva – Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod a Protokoly na tuto Úmluvu navazující č. 209/1992 Sb.,
- StGB – Strafgesetzbuch (tr. zák. Spolkové republiky Německo)
- tr. řád – Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 141/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů,
- tr. zák. – Trestní zákoník č. 40/2009 Sb., ve znění zák. č. 306/2009 Sb.,
- tr. zák. z r. 1950 – Trestní zákon č. 86/1950 Sb., ve znění pozdějších předpisů,
- tr. zák. z r. 1961 – Trestní zákon č. 140/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů,
- TZRF – Trestní zákoník Ruské federace
- Ústava SR – ústavní zákon č. 460/1992 Zb., Ústava Slovenskej republiky, v znení neskorších predpisov
- ZPMS – Zákon o probační a mediační službě č. 257/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů,

Judikatura:

- Sb. rozh. tr. – Sbírka soudních rozhodnutí a stanovisek (vydává Nejvyšší soud ČR v nakladatelství Novatrix Praha)

Ostatní

- IKSP – Institut pro kriminologii a sociální prevenci
- VTOS – výkon trestu odnětí svobody

1. ÚVOD

Tématem této disertační práce je kriminální recidiva. Toto téma mě zaujalo již v průběhu mého magisterského studia, neboť jsem zjistila, že mu není v odborné literatuře věnován dostatek pozornosti. Téma kriminální recidivy bylo též předmětem mé rigorózní práce, z níž jsem částečně při zpracování této práce vycházela. Níže se pokusím nastínit, proč jsem si zvolila právě toto téma.

Problematika recidivy je stará jako trestní právo samo. Již od jeho počátků se zejména kriminologové ale i další odborníci zajímali o příčiny recidivy a konkrétní motivace osob recidivy se dopouštějících. A to zejména proto, že recidiva je nejen v České republice ale v celém světě považována za jeden z nejzávažnějších problémů kriminality.

Jedná se o komplexní problém trestněprávní, kriminologický, penologický, k jehož řešení přispívá také kriminalistika, psychiatrie, psychologie, sociologie a další vědní obory. Vědecké teorie i empirické výzkumy recidivy přinesly již řadu konkrétních výsledků, které jsou uplatňovány v trestním zákonodárství a trestní politice vůbec.¹ Jak jsem již výše uvedla, téma kriminální recidivy v současnosti není v odborné literatuře dostatečně zpracováno, a od 70. let až donedávna nebyly na našem území prováděny novodobé výzkumy s touto problematikou související.

Taková situace bohužel nepřispívá ke zvýšení účinnosti boje s tímto fenoménem, který si jistě zaslouží náležitou pozornost, neboť výrazně ovlivňuje stav a strukturu kriminality. Kriminální recidiva je důležitým výstupem a možností, kterak

¹ Zapletal, J. Kriminologie II. díl – zvláštní část. 4. vydání, Praha: PAČR, 2004, s. 34.

zhodnotit efektivitu trestní represe a zejména z tohoto důvodu by recidiva neměla být odsouvána do pozadí zájmu odborníků i laické veřejnosti.

To se v nedávné době snažil napravit Institut pro kriminologii a sociální prevenci, jenž v rámci svého střednědobého plánu výzkumné činnosti na léta 2008 – 2010 realizoval penologický výzkum zaměřený na recidivu, recidivisty a problematiku s těmito tématy spojenou, jako např. problémy resocializace vězňů či účinnost programů zacházení. Tento výzkum má reagovat právě na rostoucí podíl recidivistů mezi pachateli trestných činů a zaměří se na charakteristiku páchaných trestných činů, charakteristiky pachatelů, analýzu rozhodovací činnosti soudů ve vztahu k recidivistům a možnosti trestní justice při stíhání a prevenci recidivy.²

Plánovaný výzkum IKSP má být velmi podrobný a vyčerpávající, což může jen přispět k účinnému boji s recidivou. Bohužel hlavní výstupy popisovaného výzkumu nemohly být do této práce zařazeny, neboť nejsou dosud k dispozici. Určité dílčí výsledky, které mi byly pracovníky IKSP poskytnuty, zde však zohledněny jsou. S odstupem času bude jistě zajímavé porovnat závěry této práce a výsledky komplexního výzkumu prováděného IKSP, který měl být dokončen ke konci roku 2010.

Tato práce si klade za cíl seznámit čtenáře s některými aspekty kriminální recidivy, zejména z pohledu kriminologického a trestněprávního. Má být jakýmsi exkurzem a širším seznámením s danou problematikou, a to zejména se zaměřením na aktuální právní úpravu. Vzhledem k tomu, že od 80. let minulého století nebyla zpracována samostatná práce na kriminální recidivu se zaměřující, pokusila jsem se o její zpracování tak, aby za-

² <<http://www.ok.cz/iksp/cinnost.html>>

hrnovala všechny kritické aspekty této problematiky. Ve své práci upozorňuji na možná úskalí jednotného zacházení s recidivisty, analýzou platné právní úpravy jsem se snažila o zevrubný popis a zhodnocení přístupu k recidivě, jak jej nastavil nový trestní zákoník. Zároveň se však snažím zhodnotit efektivitu nejčastějších postupů užívaných v souvislosti s kriminálními recidivisty, a to především s ohledem na současnou právní úpravu, a to i v zahraničí.

Převažujícími metodami, které v práci užívám, jsou různé formy analýzy, syntézy a na ně navazující explanace, doplněné srovnávacími postupy. To se týká zejména části zaměřené na úpravu kriminální recidivy v platném právu. Při interpretaci právních norem jsem použila standardní výkladové postupy, zejména výklad jazykový, logický, systematický a historický. V kriminologické části práce jsem užila spíše syntetizující a klasifikující přístup, kdy jsem vycházela především z dostupné literatury, která je však značně útržkovitá a roztráštěná, a výsledků výzkumů, jež byly provedeny ve druhé polovině 20. století. Odborné práce, z nichž čerpám nebo které mě navedly určitým směrem, jsem uvedla na konci v seznamu literatury.

Předkládaná práce je členěna vedle úvodu a závěru do osmi kapitol, které jsou dále strukturovány dle otázek, jimž se jednotlivé kapitoly věnují. Úvodní kapitoly jsou zaměřeny na obecný výklad o kriminální recidivě, tedy na vymezení pojmu, druhy kriminální recidivy, výklad o kriminální kariéře a osobnosti recidivního pachatele.

Navazující část práce se zabývá stavem a vývojem recidivy z pohledu policejní, justiční a vězeňské statistiky. Dále jsou podrobně analyzovány tresty ukládané v souvislosti s recidivou, zejména trest odnětí svobody, a to v kontextu se zahraničními

právními úpravami a zejména s aplikací doživotního trestu v nejzávažnějších případech recidivy v některých státech (včetně předchozí právní úpravy v ČR) jako obligatorního trestu, je v této práci vyhrazen nemalý prostor institutu „Tříkrát a dost“ (Three Strikes law). Jedná se o velmi diskutabilní a natolik výrazný prostředek boje s recidivou, že bylo nutno se jím v této práci zabývat, a to zejména ve formě polemiky nad vhodností jeho bezvýjimečné aplikace.

Vzhledem k tomu, že od 1. ledna 2010 vešel v účinnost nový trestní kodex, který na kriminální recidivu pohlíží mnohem komplexněji než předchozí právní úprava, je osmá kapitola věnována právě této právní úpravě z pohledu recidivy a jejímu srovnání s předchozími legislativními pokusy o uchopení recidivy, kdy byla tato problematika v zákoně reflektována jen minimálně a neuceleně. Tuto skutečnost chápu jako pozitivní posun směrem blíže k uchopení problematiky recidivy z normativního hlediska, jenž by mohl významně napomoci ke snížení recidivy v rámci celkových statistik kriminality. Je však třeba počítat s tím, že skupina recidivních pachatelů bude vždy nedílnou součástí kriminálního prostředí, přičemž trestní právo a kriminologie by měly společnými silami usilovat o to, aby tato skupina byla co možná nejmenší a aby v co možná nejmenší míře ohrožovala právní statky chráněné trestním právem.

Závěrečné části práce jsou tedy věnovány analýze platné právní úpravy, včetně právních úprav vybraných zahraničních států, jako je Slovensko, Rusko a Německo. Právě slovenská právní úprava si dle mého mínění zaslouhuje zvláštní pozornost, a to zejména s ohledem na její radikálnější přístup k trestní represí jako takové oproti České republice. Je tedy jistě zajímavé, nakolik se slovenská právní úprava, s ohledem

na společnou historii, liší od právní úpravy české. V samotném závěru získané poznatky shrnuji a zobecňuji a připojuji některé úvahy *de lege ferenda*. Tyto úvahy se snažím nastiňovat již v rámci jednotlivých kapitol.

2. POJEM KRIMINÁLNÍ RECIDIVY

V první řadě je třeba osvětlit samotný pojem recidivy. Za recidivu (z lat. *recidivus*, opakující se) se v obecném smyslu považuje návrat, opakování určitého jevu. Tento pojem je využíván rozličnými vědními obory (např. v medicíně je za recidivu považováno opětovné vzplanutí téže choroby; psychiatrie považuje za recidivu vracející se psychické poruchy, případně opakované jednání a činnosti, jejichž příčinou jsou psychické poruchy, zejména závislosti). Z tohoto důvodu je vhodné používat pro kriminologii a trestněprávní nauku příhodnější termín *kriminální recidiva*. Tak např. v německy mluvících zemích se převážně užívá též pojmu *kriminální recidiva* (např. die Tatwiederholung, die Rückfälligkeit). V anglosaské odborné literatuře se v této souvislosti užívají víceméně synonymické pojmy: *chronický pachatel* (chronic offender), *zločinec ze zvyku* (habitual offender), *kriminální životní styl* (criminal lifestyle), případně *kriminální kariéra* (criminal career).³ I německá odborná literatura zná pojem *zločinec ze zvyku* (der Gewohnheitsverbrecher) a i u nás se tento pojem rozšiřuje.

Lze rozlišit tři pojetí *kriminální recidivy*, a to **trestněprávní**, **kriminologické** a **penologické**, z nichž každé sleduje jiná kritéria *recidivy* jako takové.

³ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 329.

2.1. Trestněprávní pojetí

Trestněprávní pojetí definoval např. Oldřich Suchý ve své monografii z r. 1971⁴ jako „stav pachatele, který po předchozím odsouzení k trestu pravomocným rozsudkem spáchá nový trestní čin“. Skutečnost, že pachatel byl již dříve pro trestný čin pravomocně odsouzen, odlišuje recidivu od vícečinného souběhu trestných činů (tzv. konkurence reálná). Tato definice se však zejména opírá o fakt opětovného odsouzení a takovéto vymezení lze nazvat úzce legálním, nepostihujícím celou problematiku kriminální recidivy. Legální pojetí nebere v úvahu opakování trestné činnosti bez ohledu na případné trestní stíhání či odsouzení, ani případné střídání trestné činnosti s jinou – trestním právem nepostihovanou - ale jinak protispolečenskou aktivitou.

V této souvislosti je dále rozlišována tzv. „nepravá recidiva“ nebo také „recidiva zdánlivá“, příp. též „mnohost trestných činů sui genesis“.⁵ Zde jde o situaci, kdy byl další trestný čin spáchán po vyhlášení odsuzujícího rozsudku soudu prvního stupně za předchozí trestný čin, avšak to ještě dříve, než tento rozsudek nabyl právní moci.

V platném českém trestním právu se toto pojetí odráží např. v § 42 tr. zák., kde jsou vymezeny okolnosti přitěžující. Písmeno p) tohoto ustanovení zahrnuje do okolností přitěžujících též skutečnost, zda byl pachatel již pro trestný čin v minulosti odsouzen, pokud ovšem soud podle povahy předchozího odsouzení tuto okolnost za přitěžující považuje (zejména s ohledem na význam chráněného zájmu, který byl činem dotčen, způsob provedení činu a jeho následky, okolnosti, za kterých byl

⁴ Suchý, O. Recidiva. Komparativní studie. Praha: VÚK, 1971, s. 221.

⁵ Kratochvíl, V. a kol. Trestní právo hmotné. Obecná část. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 353.

čin spáchán, osobu pachatele, míru jeho zavinění, jeho pohnutku a dobu, která uplynula od posledního odsouzení). Z pohledu soudu je tedy posuzována recidiva obecná, přičemž za recidivistu může být označen i pachatel nedbalostních trestných činů. Okolnost recidivy však v tomto případě není pachateli automaticky přičítána a závisí výhradně na uvážení soudu, zda bude k předchozímu odsouzení přihlížet či nikoli.

V trestním zákoně účinném do 31. prosince 2009 (tr. zák. z r. 1961) jsme dále mohli nalézt uplatnění trestněprávního pojetí recidivy v § 41, jenž upravoval problematiku týkající se zvláště nebezpečného recidivisty. Za takového pachatele uvedený zákon považoval osobu, která znovu spáchala zvláště závažný úmyslný trestný čin, ač již byla pro takový nebo jiný zvláště závažný úmyslný trestný čin potrestána. Takováto klasifikace pachatele však nenastupovala automaticky. Zákon totiž dále stanovil podmínku, že skutečnost opětovného potrestání musí pro svou závažnost podstatně zvyšovat nebezpečnost činu pro společnost, a to zejména vzhledem k délce doby, která uplynula od posledního odsouzení. I zde měl tedy soud velký prostor pro uvážení všech okolností, aniž by byl povinen pachatele za zvláště nebezpečného recidivistu v odsuzujícím rozsudku označit.

2.2. Kriminologické pojetí

Z důvodů výše uvedených týkajících se velmi úzkého chápání recidivy legální definicí, rozeznáváme též *kriminologické pojetí* recidivy, které vyjadřuje opětovné spáchání trestného činu bez ohledu na to, zda pachatel byl za předchozí trestný čin

(či trestné činy) odsouzen nebo vůbec stíhán.⁶ Dalším z prvků, které odlišují právní a kriminologické pojetí recidivy, je skutečnost, že v právním slova smyslu nejde o recidivu, hledí-li se na pachatele, pokud jde o dřívější odsouzení, jako by nebyl odsouzen, což je pro kriminologické pojetí recidivy irelevantní.

Definice recidivy v trestním právu nemůže zpravidla pokrýt všechny situace, kdy v kriminologickém smyslu k recidivě dochází. Rozdíl mezi právním a kriminologickým pojetím recidivy je právě v tom, že zákonná definice recidivy upřesňuje náležitosti předchozího resocializačního působení jako právně relevantní pro přičítání recidivy, zatímco kriminologické pojetí recidivy chápe tento resocializační proces co nejšířeji, bez ohledu na trestní právo.⁷

Kriminologické pojetí recidivy tedy vychází z faktického stavu, z opětovného spáchání trestného činu, bez ohledu na to, zda k předchozí trestné činnosti a k předchozímu odsouzení lze (podle právní definice recidivy) přihlížet, za rozhodujícího předpokladu, že nově spáchanému trestnému činu předcházelo resocializační působení, ať již v jakékoli formě, které se však minulo účinkem. Přitom však kriminologické pojetí recidivy není samoúčelné a má dokonce určitou právní relevanci. Je významné z hlediska boje proti recidivě jako společenskému jevu, neboť orientuje orgány činné v trestním řízení na osobu pachatele chápanou ve všech souvislostech a na pachatelovu větší či menší nebezpečnost pro společnost, což jistě není bez významu pro stanovení druhu a výše trestu a resocializaci vůbec.⁸

Podle některých autorů stačí dokonce k naplnění pojmu kriminologické recidivy, jestliže se v minulosti dopustila činu

⁶ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s. 128.

⁷ Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Díl I. Praha: VÚK, 1986, s. 90.

⁸ Suchý, O. Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983, s. 89 an.

jinak trestného osoba, která ještě není podle trestního práva trestně odpovědná, za předpokladu, že na ni bylo v souvislosti s tímto činem určitým způsobem výchovně působeno (např. ve škole). Toto pojetí vychází z neúspěšnosti široce chápaného resocializačního působení, jehož selhání zvyšuje nebezpečnost pachatele nového trestného činu. Zájmy ochrany společnosti a individuální prevence indikují pak použití určitých adekvátních opatření zaručujících zintenzivnění dalšího resocializačního působení.⁹

Kriminologie tak může, na rozdíl od pozitivního práva, brát v úvahu i případy, kdy se z hlediska právního pojetí o recidivu vlastně nejedná. To umožňuje zkoumat strukturu osobnosti „recidivisty“ komplexněji, tj. včetně jejích biologických a psychických zvláštností (vrozených i získaných), zjistit, jakým způsobem se odrážejí vnější podmínky v rozumové, citové a volní sféře lidské psychiky a je-li takový pachatel napravitelný. Kriminologické posouzení osobnosti „recidivisty“ může přispět k řešení otázky nebezpečnosti jeho jednání a v konečném důsledku k volbě dalších opatření jako např. reedukačních, eliminačních, léčebných.¹⁰

2.3. Penologické pojetí

Penologický (penitenciární) pojem recidivy je pak naplněn tehdy, je-li tatáž osoba nejméně podruhé ve výkonu trestu odnětí svobody.¹¹ Touto skutečností je ovlivněna volba prostředků vhodných k dosažení účelu trestu, neboť je třeba brát v úvahu skutečnost, že předchozí trest odnětí svobody na pachatele ne-

⁹ Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Díl I. Praha: VÚK, 1986, s. 89.

¹⁰ Zapletal, J. Kriminologie II. díl – zvláštní část. 4. vydání, Praha: PAČR, 2004, s. 28 – 29.

¹¹ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 3. vydání, Praha: ASPI, 2008, s. 128.

měl žádoucí účinek, a vyvodit z toho patřičné důsledky. Toto pojetí je též považováno za nejužší vymezení kriminální recidivy.

Přímo se odráží např. v § 56 tr. zák., který stanoví pravidla pro ukládání trestu odnětí svobody, co se týče zařazení do jednotlivých typů věznic. Skutečnost, zda již pachatel byl ve výkonu trestu odnětí svobody či ne, je zde zohledňována a to např. tak, že pachatel, kterému byl uložen trest za přečin spáchaný z nedbalosti, avšak v minulosti již byl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin, může být umístěn do věznice s dozorem pachatele, nikoli s dohledem, kam je zařazen pachatel, jenž se dopustil stejného činu, ale který dosud ve výkonu trestu nebyl [§ 56 odst. 2 písm. b) tr. zák.]. Dále soud může umístit pachatele, kterému byl uložen trest za úmyslný trestný čin ve výměře nepřevyšující tři léta a který zároveň dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin, do věznice s dozorem pachatele. V opačném případě je pachatel úmyslného trestného činu, jenž již byl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin, zařazen do věznice s ostrahou pachatele [§ 56 odst. 2 písm. b) a c) tr. zák.]. V dalších případech se okolnost recidivy může při zařazování pachatele do věznice určitého typu zohlednit v rámci obecného posuzování pachatele, kdy tato bude jistě důležitým kritériem při posuzování stupně a povahy jeho narušení (§ 56 odst. 3 tr. zák.).

2.4. Vývoj pojmání recidivy

Pro úplnost výkladu o kriminální recidivě pokládám za vhodné zmínit se též o vývoji jejího pojetí, neboť toto nebylo vždy jednotné, zejména co se názorů jednotlivých právních

nauk týče. Právní vymezení recidivy a zákonné reakce na recidivní trestné jednání tedy, jak již zmíněno, podléhaly v průběhu doby, zejména pod vlivem nauky trestního práva a dalších vědních oborů různým změnám.

Klasické trestní právo pojímalo recidivu jako objektivní přitěžující okolnost, mající za následek zvýšení trestu. Klasická nauka trestního práva argumentovala tím, že trest uložený za předchozí trestný čin byl vůči recidivistovi neúčinným.¹² Tato skutečnost podle této nauky zvyšovala objektivní závažnost nového trestného činu recidivisty. Naproti tomu sama osobnost pachatele-recidivisty byla pro klasickou nauku trestního práva bez významu.

V přímé opozici vůči klasické škole trestního práva stála pozitivistická škola. Podle pozitivistů může být ochrana společnosti účinně zajištěna tehdy, jestliže místo pouhého zkoumání zločinu, posuzovaného podle jeho objektivní závažnosti, bude zkoumán přímo pachatel trestného činu, posuzovaný podle svého charakteru, své povahy, intelektu, postojů a sklonů. Takové komplexní hodnocení osoby pachatele dovoluje určit povahu a stupeň nebezpečí, jež pachatel představuje pro společnost, dovoluje určit společenskou škodlivost a společenskou nebezpečnost. Základem pro určení a vyměření trestu nemá být škoda nebo jiný následek trestného činu. Represivní sankce musí být dle pozitivistů odstupňována podle nebezpečnosti pachatele, která je různá podle druhu pachatele.

Pozitivistické třídění pachatelů má význam pro posuzování recidivistů, zejména pokud jde o rozlišování pachatelů ze zvyku a příležitostných pachatelů. *Pachatelé ze zvyku* se dopouštějí trestných činů soustavně, v kratších časových intervalech a

¹² *Nezkusil, J. a kol.* Československá kriminologie. 1. vydání, Praha: PANORAMA, 1978, s. 179.

trestnou činností vlastně manifestují svůj sklon k páčání trestných činů. Naproti tomu *příležitostní pachatelé* (to platí i o příležitostných recidivistech) nemají sklony k páčání trestných činů. Trestné činnosti se dopouštějí nahodile pod vlivem vnějších okolností vyplývajících z podmínek a prostředí, v němž žijí. Jsou to zpravidla jedinci, kteří ztrácejí rozvahu ve chvíli morální slabosti a kteří potom spáčání trestného činu zpravidla litují.¹³

Pozitivisté tedy viděli jen osobu pachatele, motivaci jeho jednání. Nebrali v potaz skutečnost, že nemůže být pachatel bez trestného činu, že při posuzování pachatele nelze pouštět ze zřetele jím spáčaný trestný čin a jeho závažnost. Neexistuje jedno bez druhého, tyto dvě věci nelze od sebe oddělit při volbě vhodného represivního opatření.

Lze shrnout, že ani jeden z výše uvedených směrů není zcela jednoznačně správným pojetím dané problematiky, neboť každý z nich opomíjí jeden z významných aspektů trestné činnosti. Dle mého mínění je při posuzování recidivy, ale i trestných činů vůbec, stejně důležitá osoba recidivního pachatele a jeho nebezpečnost pro okolí, jakož i trestné činy, jež takový pachatel spáchal. Obojí je třeba hodnotit komplexně, ve vzájemné provázanosti. Opomenutí jednoho z těchto aspektů způsobuje nepřesnost hodnocení celého trestného jednání pachatele a daný trestný čin tak nelze dostatečně individualizovat a personalizovat. Až do této míry se vzájemně ovlivňují a jsou na sobě závislé. Pachatel, který se opakovaně dopustí závažných násilných trestných činů, je pro společnost jistě nebezpečnější než drogově závislý pachatel drobných krádeží v obchodě. Tuto skutečnost je pak jistě ne-

¹³ *Nezkusil, J. a kol.* Československá kriminologie. 1. vydání, Praha: PANORAMA, 1978, s. 179.

zbytné zohlednit při volbě odpovídajícího trestu pro takové pachatele.

3. DRUHY KRIMINÁLNÍ RECIDIVY

Vývoj právního pojmání recidivy a právních následků recidivy od klasického trestního práva k současným trestně-právním koncepcím a systémům byl složitý. Trestním právem byly řešeny zejména otázky, zda zákonnými znaky recidivy mají být trestné činy (ať nové nebo v minulosti spáchané) bez rozdílu či pouze trestné činy určité závažnosti anebo trestné činy téže povahy či téhož druhu. Dále otázky, zda zákonným znakem recidivy má být skutečný výkon trestu uloženého za předchozí trestný čin, anebo zda stačí pravomocné předchozí odsouzení bez požadavku výkonu uloženého trestu, zda vznik recidivy v právním smyslu má být podmíněn jedním nebo vícero předchozími odsouzeními, a dále též otázka, zda je nutno přihlížet k délce doby, která uplynula od předchozího odsouzení nebo od výkonu předchozího trestu do spáchání nového trestného činu. Patří sem i některé další otázky.

Vedle obecné recidivy jsou tak pojmově myslitelné jednotlivé druhy recidivy, s nimiž se skutečně v jednotlivých trestních zákonech v různých zemích setkáváme, a jež se liší především typovou závažností trestných činů recidivu tvořících, stupněm podobnosti trestných činů a délkou doby, která uplynula od předchozího odsouzení či od výkonu předchozího trestu do spáchání nového trestného činu.¹⁴

Rozlišování jednotlivých druhů recidivy v trestním právu je odrazem mnohotvárnosti recidivního chování pachatelů a různorodosti situací, za nichž k recidivní trestné činnosti dochází. Bývá spojeno s různými právními následky, zpravidla odstupňo-

¹⁴ Suchý, O. Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983, s. 90 an.

vanými podle významu, který zákonodárce tomu či onomu druhu recidivy přisuzuje. Níže je uvedeno základní vymezení druhů recidivy podle některých již zmíněných kritérií.

3.1. Obecná a speciální recidiva

Dle kritéria trestněprávní klasifikace dělíme recidivu na *obecnou*, která se vztahuje k opakování trestné činnosti jako takové, tvoří ji všechny trestné činy bez rozdílu. Druhou skupinou je *recidiva speciální*, jež je omezena na určité druhy trestných činů. Toto dělení se v právních řádech projevuje zejména tím, že trestní zákony stanoví určité druhy trestných činů, zpravidla vyšší typové závažnosti, a podle toho jsou zákonodárcem odstupňovány právní následky těchto druhů recidivy.

V českém trestním zákoníku je speciální recidiva u jednotlivých trestných činů zohledněna v mnohem větší míře, než jak to činila předchozí právní úprava. Recidiva je zde stanovena jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby u vybraných trestných činů. Nejde však vždy o trestné činy vyšší typové závažnosti, avšak o trestné činy, u kterých zákonodárce považuje recidivní jednání pachatele za okolnost významnou pro kvalifikaci činu. Kritérium, dle kterého zákonodárce tyto trestné činy volil, však nelze z trestního kodexu vystopovat a byla to spíše víceméně náhodná záležitost.

V tr. zák. z. r. 1961 byla speciální recidiva upravena v ustanovení § 41 an. týkající se zvlášť nebezpečného recidivisty. Ačkoli platná právní úprava tento institut nepřevzala, obdobným způsobem je recidiva u zvlášť závažných zločinů zohledněna v ustanovení § 59 tr. zák. Obecná recidiva je pak po-

jímána jako fakultativní obecně přitěžující okolnost [§ 42 písm. p) tr. zák.].

Příliš široce pojímaná obecná recidiva, kvalifikovaná pouze – bez další diferenciacce – jako obecně přitěžující okolnost, dává možnost zvýšit trest pouze v rámci zákonné trestní sazby stanovené za spáchaný trestný čin, což je dle Suchého¹⁵ situace ne příliš ideální. V této souvislosti byla často kritizována úprava zavedená trestním zákonem z r. 1961, neboť zde byla speciální recidiva jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby zohledněna jen u několika trestných činů¹⁶. Existovala zde tedy mezera mezi právními následky obecné recidivy v rámci okolností přitěžujících a postihem kategorie zvláště nebezpečných recidivistů. Systém materiálně pojímané obecné recidivy bylo třeba doplnit systémem speciální recidivy, podmiňující stanovení kvalifikovaných skutkových podstat a použití vyšší trestní sazby u určitých trestných činů, u nichž se to jeví žádoucím z hlediska účinnějšího boje proti recidivě. Mělo tak dojít k rozšíření počtu trestných činů, u nichž by recidiva byla okolností podmiňující použití vyšší trestní sazby a vytvořit tak komplexní systém speciální recidivy. K tomu v určité podobě došlo v rámci nového trestního zákoníku, což bylo velmi žádoucí zejména vzhledem ke stávající praxi soudů, kdy přitěžující okolnost recidivy při ukládání trestů příliš nezohledňovaly. O komplexnosti však v tuto chvíli ještě nelze hovořit, když není zcela jasný systém volby těch trestných činů, u nichž je recidiva za okolnost zvláště přitěžující považována, za to u jiných, mnohdy i závažnějších, nikoli.

¹⁵ Suchý, O. Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983, s. 96.

¹⁶ V trestním zákoně z r. 1961 byla tato okolnost uvedena ve zvláštní části pouze u trestných činů poškozování spotřebitele [§ 121 odst. 2 písm. c)] a pytláctví (§ 178a odst. 2). Dále pak byla speciální recidiva zohledněna v základní skutkové podstatě krádeže dle § 247 odst. 1 písm. e) tr. zák. z r. 1961.

3.2. Stejnorodá a nestejnorodá recidiva

Dle kritéria kriminální specializace dělíme recidivu na stejnorodou a nestejnorodou. *Stejnorodou recidivu* tvoří trestné činy, které jsou z právního hlediska stejné (monotropní) nebo alespoň podobné (homotropní). Tímto se tento druh recidivy liší od *recidivy nestejnorodé* (polytropní), kterou tvoří trestné činy odlišného druhu. Některé trestní zákoníky v minulosti rozlišovaly stejnorodou recidivu a spojovaly s ní přísnější právní následky. Vycházely přitom z toho, že stejnorodá recidiva – zaměření pachatele recidivisty na páchání trestných činů stejné povahy – může svědčit o zvýšené nebezpečnosti pachatele.¹⁷ Dosud tak činní trestní zákoník Ruské federace, který u některých trestných činů stanoví jako okolnost zvláště přitěžující skutečnost, že se pachatel v minulosti dopustil např. jiného trestného činu majetkové povahy.¹⁸

Vyšší typovou závažnost stejnorodé recidivy však nelze konstatovat bezvýjimečně. Naopak opakované páchání různých trestných činů, jež si nejsou z hlediska trestněprávního podobné, může být znakem větší nebezpečnosti takového pachatele, než toho, který např. opakuje výhradně majetkové delikty, a to zejména z hlediska předvídatelnosti jeho dalšího jednání. Spíše než typová podobnost opakujících se trestných činů by měla být zvažována závažnost těchto činů a způsob jejich spáchání, např. lhostejnost pachatele k oběti a následku, který svým činem způsobí, či intenzita vedeného útoku atp.

¹⁷ Suchý, O. Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983, s. 97.

¹⁸ K právní úpravě recidivy dle trestního zákoníku Ruské federace viz kapitola 9.3.

Shora uvedené kritérium použil při klasifikaci recidivy Yoshimasu¹⁹, který rozlišil *monotropní recidivu*, kdy pachatel opakovaně páchá tentýž delikt (např. zaměření pouze na krádeže). Pachatelé tohoto typu se stávají „specialisty svého oboru“. Dále pak *homotropní recidivu*, kdy se pachatel dopouští dvou nebo více stejnorodých deliktů (např. pouze různých majetkových trestných činů – krádeže, zpronevěry a podvodu) a je tak možné diferencovat jednotlivé skupiny podle trestné činnosti (majetkové, násilné, sexuální aj.) Do skupiny nestejnorodé recidivy pak zařadil *ditropní* nebo *amfitropní recidivu*, kdy pachatel páchá trestné činy ze dvou skupin trestné činnosti (např. majetkové a násilné) a konečně *polytropní recidivu*, kdy se pachatel dopouští trestných činů spadajících do více než dvou kategorií. Těmto různým mírám specializace odpovídá označení pachatele, tedy monotropní, holotropní, ditropní či polytropní recidivista.²⁰

V českém trestním zákoníku není činěn rozdíl mezi recidivou stejnorodou a nestejnorodou. Tak činil trestní zákoník z roku 1950, který v § 20 písm. e) kvalifikoval jako obecně přitěžující okolnost pouze recidivu stejnorodou („byl již pro trestný čin stejného druhu odsouzen“).²¹ Nestejnorodá recidiva nebyla však za platnosti tohoto trestního zákona bez významu pro individuální posouzení případu a výměru trestu.

Obecná recidiva zahrnuje nyní jak recidivu nestejnorodou, tak i recidivu stejnorodou a její materiální pojetí umožňuje individuální hodnocení případu a posouzení, zda dřívější odsouzení a v jakém stupni zvyšuje konkrétní škodlivost nově spáchaného trestného činu pro společnost. Rovněž i speciální recidiva

¹⁹ viz Čepelák, J. Penitenciární psychologie. I. díl. Praha: Správa SNV ČSR, 1982, s. 128; dále Netík, K., Blatníková, Š. Predikce vývoje pachatele. 1. vydání, Praha: IKSP, 2008, s. 124.

²⁰ viz Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Díl II. Praha: VÚK, 1986, s. 189 an.

²¹ Suchý, O. Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983, s. 97.

může zahrnovat jak stejnorodou, tak i nestejnorodou recidivu (záleží na zákonné formulaci speciální recidivy). Ty případy stejnorodé recidivy, které jsou určitým problémem a které typově představují zvýšenou závažnost takového jednání a vyšší míru společenské škodlivosti, mohou (a měly by být) zákonodárcem vymezeny v zájmu diferencovaného postihu jako případy speciální recidivy s právním účinkem zvýšené trestní sazby.²² O to se také zákonodárce pokusil novelou tr. zák. z r. 1961 č. 320/2006 Sb., kdy v § 29 odst. 4 upravil fakultativní uložení trestu odnětí svobody na doživotí za tam vymezené trestné činy spadající zejména do hlavy osmé zvláštní části trestního zákona, jež byly spáchány opakovaně (o této novele podrobněji v kapitole 7.4.3. této práce). Stejně může být pojímána též recidiva stanovená jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby u jednotlivých trestných činů v novém trestním kodexu. Zákonodárce tím nepochybně vyjadřuje přesvědčení, že opětovné spáchání jím určených trestných činů zvyšuje typovou závažnost takových trestných činů a je tedy nutné pachatele postihnout přísněji.

3.3. Dočasná a trvalá recidiva

Ke skutečnosti kriminální recidivy bývá při ukládání sankcí ve většině právních řádů přihlíženo. Zohledňuje-li se délka intervalu mezi jednotlivými odsouzeními za jednotlivé trestné činy spáchané recidivistou, tj. intenzita kriminální recidivy, lze hovořit o trvalé a dočasné recidivě.²³ Termínem *trvalé recidivy* je označován stav, kdy se justice při identifikaci kriminální recidivy a následných úvahách o uložení vyšší sankce za opakova-

²² Suchý, O. Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983, s. 97.

²³ Suchý, O. Recidiva. Komparativní studie. Praha: VÚK, 1971, s. 224.

nou trestnou činností (tzv. agravace trestu) opírá o skutečnost, že daná konkrétní osoba byla někdy v minulosti odsouzena za trestný čin, a to bez ohledu na dobu, která mezitím uplynula.²⁴

Naproti tomu *dočasná recidiva* se zohledňuje v benevolentnějších systémech, kdy k agravaci trestu dochází jen tehdy, došlo-li ke spáchání nového trestného činu během určité doby po prvním odsouzení, např. 5 let. Zde se vychází ze zkušenosti, že společenský zájem na přísnější represii po delším časovém odstupu od prvního odsouzení klesá, stejně jako nebezpečnost daného recidivního jednání a že i pachatel sám zpravidla již na první odsouzení pozapomněl. Také statistiky ukazují, že k recidivě dochází ponejvíce v nedlouhém časovém období po odsouzení či odpykání trestu, nejčastěji *do jednoho roku*.

Na základě těchto skutečností je tedy žádoucí zaměřit se zejména na postih recidivy, ke které došlo v tomto časovém období nebo období tomuto intervalu blízkém, neboť právě v těchto případech zdá se nebezpečí recidivy pachatelů největší. Též nebezpečnost takového pachatele pro společnost je mnohem vyšší, neboť je patrné, že na pachatele trest nijak nepůsobil nebo nepůsobil dostatečně tak, aby jej odradil od páchaní další trestné činnosti, a pachatel tedy vykazuje mnohem vyšší známku narušení než pachatel, který se recidivy nedopustil v tak krátkém časovém horizontu. Dopustí-li se pachatel dalšího trestného činu až po delší době, lze se domnívat, že šlo pouze o exces, ačkoli je třeba vždy přihlídnout k charakteru daného trestného činu a okolnostem případu. Jedná-li se o trestný čin vyšší závažnosti nebo který potřebuje ke svému uskutečnění složitou přípravu, pak samozřejmě nelze podle výše uvedené úvahy postupovat

²⁴ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 330.

vat a je třeba při ukládání sankce za takový čin fakt recidivy rovněž zohlednit.

Též Osmančík a Suchý²⁵ se ve svých výzkumech²⁶ zaměřili na sledování časového intervalu dělicího spáchání nové trestné činnosti od okamžiku skončení výkonu posledního trestu odnětí svobody. Tento interval rozdělili na krátký, střední a dlouhý. Za *krátký* označili dobu jednoho roku, za *střední* dobu jednoho až tří let a za *dlouhý* dobu tří let a více. Největší pozornost je pak třeba věnovat intervalu krátkému, který se proto ještě rozděluje na interval do šesti měsíců a na interval od šesti měsíců až do jednoho roku. Z kriminologického pohledu je za nejnebezpečnější považována skupina recidivistů recidivujících v krátkém časovém intervalu, nejméně nebezpečná je pak skupina recidivujících v dlouhém časovém intervalu.

U nejvíce nebezpečných recidivistů lze usuzovat, že zde působí faktory jako selhání převýchovného procesu v průběhu posledního výkonu trestu odnětí svobody, mimořádně silná morální narušenost či jiné skutečnosti způsobující jejich společenskou neintegrovanost a maladaptivnost včetně určitých psychických aberací a deviací a hlavně u těch, kteří recidivují do šesti měsíců, i mimořádně silné readaptační potíže. Tyto faktory spolu úzce souvisí a jsou spíše trvalého charakteru, přičemž u většiny takových pachatelů působily již před výkonem trestu odnětí svobody. Nově se objevivší kriminogenní faktory zde nebudou mít patrně určující význam. Převládá zde tedy vnitřní příčina

²⁵ Osmančík, O., Suchý, O., Novotný, O. K otázkám zvýšení účinnosti boje proti recidivě. In: Právnícké štúdie ročník XX. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, s. 142 – 143.

²⁶ Zejména se jednalo o výzkum VÚK „Výzkum faktorů recidivy a postpenitenciární péče“, konkrétně dílčí výzkumný úkol tohoto projektu „Hloubková exploatace statistických dat o recidivě a recidivistech Generální prokuratury z roku 1967“. Zkoumání byly podrobeny všechny osoby, na něž byla v roce 1967 podána obžaloba pro trestné činy, když předtím byly alespoň jednou odsouzeny. Jednalo se celkem o 31.010 osob, z čehož 12.950 tj. zhruba 42,6 % bylo předtím naposledy odsouzeno k nepodmíněnému trestu odnětí svobody.

kriminálního chování. Naopak u středního a dlouhého intervalu lze přisoudit vnějším kriminogenním podnětům mnohem větší váhu a určující charakter pro páchanou trestnou činnost. S prodlužujícím intervalem lze také mít za to, že nová trestná činnost nabývá spíše charakteru nahodilého excesu než více méně zákonitého projevu antisociálně zaměřených osobností.²⁷

Výzkum se mj. zaměřil na závislost věku a délky intervalu recidivy, kdy došel k závěru, že čím mladší osoba, která se vrací z výkonu trestu odnětí svobody, tím je i pravděpodobnější, že pokud se dopustí nové trestné činnosti, učiní tak v intervalu kratším a naopak, čím starší je osoba, která se vrací z výkonu trestu odnětí svobody, tím je i pravděpodobnější, že pokud se dopustí další trestné činnosti, bude to v intervalu delším. Zdá se tedy, že čím je osoba mladší, tím hůře překonává readaptační potíže, což s ohledem na snadnou přizpůsobivost mladých jedinců může působit zvláště. Spíše to však bude zapříčiněno vnějšími objektivními problémy, jež brání úspěšné resocializaci, jako jsou problémy s ubytováním, rodinné a finanční problémy, vliv původního zavadného prostředí, které na mladého člověka působí intenzivněji než na člověka staršího a zkušenějšího.

Zkoumány byly ale i další faktory, které by mohly mít vliv na interval recidivy a na vznik recidivy nové. Závěry uvedeného výzkumu tak lze shrnout, že délka intervalu nové recidivy závisí (podle pořadí důležitosti) na věku pachatele, jeho rodinném stavu, počtu dřívějších odsouzení, stupni vzdělání a kvalifikace a pohlaví v tom smyslu, že věkové mladší pachatelé – pachatelé žijící mimo manželství, zvláště osamělí (rozvedení), s větším počtem předchozích odsouzení, podprůměrné úrovně vzdělání a

²⁷ *Osmančík, O., Suchý, O., Novotný, O.* K otázkám zvýšení účinnosti boje proti recidivě. In: *Právnícké štúdie ročník XX.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, s. 144.

kvalifikace a recidivistky, vykazují nepříznivější ukazatele, ať již jde o vyšší podíl nové trestné činnosti spáchané během krátkého intervalu recidivy nebo nižší podíly nové trestné činnosti spáchané po uplynutí dlouhého intervalu recidivy.²⁸ Zmíněné rizikové skupiny pachatelů by tak měly být podrobeny intenzivními postpenitenciárním zacházení, přičemž např. dohled by měl být stanoven u těch skupin pachatelů, kde dochází ke kombinaci uvedených negativně působících rizikových faktorů, tedy zejména u několikanásobných recidivistů, kteří se dopouštějí opakované trestné činnosti v krátkých intervalech po propuštění, a též na mladistvé pachatele, jimž by měla být poskytnuta pomoc zejména v oblasti ubytování a zaměstnání. Rizikovou skupinu též představují ženy – recidivistky. Ač v celkovém měřítku představují jen malé procento recidivistů, velmi často recidivují do šesti měsíců od propuštění. Je to dáno difamujícím sociálním statusem propuštěné vězeňkyně, která jen těžko navazuje osobní vazby či si najde partnera z nekriminálního prostředí. Společnost je mnohem více ochotná odpustit muži než ženě, tudíž je jejich postavení po propuštění velmi obtížné a nepříznivé. I této skupině by měla být v tomto ohledu věnována náležitá pozornost.

²⁸ *Osmančík, O., Suchý, O., Novotný, O.* K otázkám zvýšení účinnosti boje proti recidivě. In: *Právníké štúdie ročník XX*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, s. 166.

4. KRIMINÁLNÍ KARIÉRA

Pojem kriminální kariéra je některými autory²⁹ často používán jako *synonymum* kriminální recidivy. Je však vhodné oba pojmy odlišovat. Kriminální recidiva je užívána jako obecné označení opakování trestné činnosti, termín kriminální kariéra navíc obsahuje významné aspekty vývoje individuální trestné činnosti, předpokládá začátek, trvání a eventuálně konec páchaní trestné činnosti. První pokusy popsat individuální kriminální kariéru, tj. kriminální recidivu v jejím vývoji, pocházely od autorů, kteří se snažili obohatit kriminologickou teorii o vývojové hledisko (Engel, Yoshimasu)³⁰.

Koncept kriminální kariéry se používá pro popis začátku, pokračování a konce kriminálních aktivit recidivujícího pachatele. Zdůrazňuje se potřeba zkoumat problémy související s tím, proč a kdy osoby začínají s kriminálním chováním, proč a jak pokračují v páchání trestné činnosti (trvalost-*perzistence*), proč a jestli vůbec se kriminální chování stává častější nebo závažnější (*eskalace*), případně specializovanou činností. Také se zkoumá proč a kdy osoby své kriminální chování ukončí (tzv. proces *desistance*). V pojetí kriminální kariéry mají své místo i důležité události v životě jedince a jejich efekty, které se mohou objevit mezi počátkem a konečnými fázemi kriminální kariéry a případně porušit její

²⁹ Walters, G. D. The Criminal Lifestyle. Patterns of Serious Criminal Conduct. London: Sage Publ. Ltd., 1990.

³⁰ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 331.

progres (např. výkonu trestu, manželství, stárnutím pachatele apod.).³¹

Termínu „kriminální kariéra“ z určitého pohledu předcházel termín „kariérový pachatel“ (career criminal), kterým je specificky popisován typ pachatele, často označovaný také jako persistentní, chronický, habituální pachatel nebo pachatel s vysokou mírou kriminality (vysoce rizikový pachatel). Kariéroví pachatelé představují skupinu pachatelů, která se dopustí závažných trestných činů ve vysoké míře a během poměrně dlouhého období. Je ale třeba připomenout, že tematika konceptu kriminální kariéry není „rezervovaná“ pouze kariérovým pachatelům, a proto je třeba mezi těmito dvěma pojmy rozlišit.³²

V kriminální kariéře recidivních pachatelů bývá sledován počet trestných činů spáchaných v minulosti a délka odpykaných trestů odnětí svobody, dále vlastní průběh kriminální kariéry, zaměření trestné činnosti, intervaly recidivy a věk v době spáchání trestného činu.

4.1. Kriminogram

K získání rychlého a názorného přehledu o životním běhu konkrétního jedince, včetně jeho kriminální kariéry, slouží tzv. *kriminogram*³³. Jedná se o grafické uspořádání dat o životní historii individua (tzv. anamnestických dat) popisujících tělesný, sociální, partnerský, profesní, kriminální vývoj a průběh socializačního procesu zkoumané osoby do časové řady. Kriminogram obsahuje časovou osu dělenou na roky a věk pachatele a kore-

³¹ dále blíže viz *Blatníková, Š. Paradigma kriminální kariéry. Trestněprávní revue 3/2009, s. 75 – 81.*

³² *Blatníková, Š. Paradigma kriminální kariéry. Trestněprávní revue 3/2009, s. 75.*

³³ *Engel, S. W. Zur Metamorphose des Verbrechers. Stuttgart: F. Enke Verlag, 1973.*

spondující vývojovou osu, na kterou se pomocí navržených symbolů a textu vynášejí závažné události v životě zkoumané osoby.

Takto je usnadněn vzhled do možných příčin či významných okolností doprovázejících sociální selhání konkrétního pachatele na základě koincidence (např. vzniku poruch chování a těsně předcházejícího rozvodu rodičů). Na základě poznání dosavadních vývojových souvislostí trestné činnosti a případných sociálních, zdravotních či jiných změn v životě jedince lze též snadněji predikovat povahu jeho chování v budoucnosti. Určitou formu kriminogramu, byť zpravidla nikoli v takto formalizované podobě, si musí vytvořit každý soudní znalec-psycholog, má-li posoudit tzv. prognózu resocializace obviněného či odsouzeného.³⁴

4.2. Typy kriminální kariéry

Dle Engela³⁵ lze z vývojového hlediska rozlišovat několik typů kriminální kariéry, a to *kriminální excés* v případě ojedinělé trestné činnosti, např. nedbalostní povahy u jinak prosociálně orientované osoby; v tomto případě nejde o skutečnou kriminální kariéru.

Dále pak je rozeznávána *kriminální epizoda*, tj. časově ohraničené období (ne delší než tři roky), ve kterém se pachatel dopouští opakované trestné činnosti. V životě pachatele může být jedno nebo více takových období. Tento model byl zaznamenán především u pachatelů odsouzených za vraždu³⁶. Pokud se

³⁴ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 332.

³⁵ Engel, S. W. Zur Metamorphose des Verbrechers. Stuttgart: F. Enke Verlag, 1973, s. 122.

³⁶ Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Díl II. Praha: VÚK, 1986, s. 189.

uvedená období opakují, pak lze hovořit o skutečné kriminální kariéře.

Třetím typem kriminální kariéry je *kriminální perseverance*, pro níž je typické relativně dlouhé období páchaní trestné činnosti, tj. tři až deset let. *Kriminální kontinuita*, kdy trestná činnost je páchána déle než deset let a jedná se tedy o prakticky trvalou kriminální recidivu, je čtvrtým typem kriminální kariéry. Ta se objevuje zejména u pachatelů majetkových deliktů a trestného činu loupeže³⁷. V obou těchto případech jde samozřejmě též o skutečnou kriminální kariéru.

Kriminální životní dráhu lze popsat také z hlediska počtu a intervalu recidiv. Kriminolog Yoshimasu rozlišuje čtyři modely intervalů recidivy. Suspenzivní model popisuje situaci, kdy pachatel po „delikventním vybočení“ nerecidivuje (tato forma se shoduje s formou „kriminálního vybočení“). O intermitentní delikvenci se jedná, pokud dochází k vzestupu četných a podle okolností závažných trestných činů, které se střídají s obdobími bez trestné činnosti. V intermitentním modelu pachatel recidivuje po více než pěti letech (intermittency = přerušovanost). U remitentního modelu se intervaly recidivy pohybují v rozmezí dva a půl a pět let a sukcesivní model je charakterizovaný recidivou, ke které dochází v období kratším než dva a půl roku.³⁸

Dále bývá rozlišována též kriminální kariéra *intenzivní* (tzv. „intenzivní pachatelé“) a přerušovaná nebo také *intermitentní* (tzv. „intermitentní pachatelé“). Intenzivní pachatelé počali s trestnou činností v raném věku a setrvali při ní, přičemž jednotlivé trestné činy vědomě plánují, jsou houževnatí,

³⁷ Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Díl II. Praha: VÚK, 1986, s. 189.

³⁸ Blatníková, Š. Paradigma kriminální kariéry. Trestněprávní revue 3/2009, s. 79.

jejich „dovednosti“ se s každou trestnou činností zdokonalují, v osobním životě jsou násilničtí. Pohlížejí na sebe jako na profesionály a mají specifické motivace svého jednání – nejčastěji zajištění vysoké životní úrovně nebo drogovou závislost – s tím, že se za každou cenu snaží vyhnout dopadení. Naopak intermitentní pachatelé se dopouštějí spíše náhodných a oportunních trestných činů s nízkým výnosem a za velkého rizika a nepřemýšlí o sobě jako o profesionálních zločincích. Ve srovnání s intermitentními pachateli, intenzivní pachatelé způsobují vyšší škody a s mnohem větší pravděpodobností zraní oběť; dopouštějí se relativně závažnější trestné činnosti a trestné činy páchají častěji. Výzkum 624 mužských vězňů v Kalifornii ukázal, že průměrný vězeň spáchal přibližně 14 závažných trestných činů ročně v průběhu tří let předcházejících jeho uvěznění. Tento průměr však zkresluje skutečnost, že většina vězňů se nedopustila více jak tří trestných činů ročně.³⁹

4.3. Průběh kriminální kariéry

4.3.1. Zahájení kriminální kariéry

Okamžik zahájení (iniciace) kriminálního chování patří mezi aspekty kriminální životní dráhy, kterým se dostalo velké výzkumné pozornosti. Většina studií doložila vyšší míru recidivy u pachatelů, kteří měli záznam kriminálního jednání v období adolescence. Většina výzkumníků tvrdí, že jedinci,

³⁹ Conklin, J. E. Criminology. 6. vydání. Boston: Allyn and Bacon, 1998, s. 361 – 362.

kteří zahájí své kriminální chování v raném věku, opouští delikventní dráhu později a mají proto delší kariéry.⁴⁰

Jak vyplývá ze shora uvedeného, kriminální kariéra recidivistů se zpravidla začíná rozvíjet relativně brzy, jako tzv. dětská delikvence či poruchy chování v dětství. Pro toto období rané kriminální kariéry je typické časné začínající záškoláctví, excesivní lhavost, drobné krádeže, toulky, útky z domova, vzdorovitost, členství v často antisociálně orientovaných skupinách vrstevníků, někdy vedených staršími, zkušenějšími vůdci, terorizujícími své okolí. Budoucí recidivisté začínají poměrně záhy s pohlavním životem (někdy ještě před hranicí zletilosti), pro který je charakteristická promiskuita. Též se objevuje abúzus alkoholu, kouření, někdy dokonce zneužívání drog. Masivní a výchovně nezvladatelné poruchy chování bývají často příčinou hospitalizace dítěte na dětské psychiatrii, v extrémních případech uložení ústavní výchovy. Velmi často je u těchto dětí zjištěn syndrom deficitu pozornosti a hyperaktivity, dříve nazývaný lehkou mozkovou dysfunkcí. Při přetrvávání poruch chování bývá obvykle psychiatrii diagnostikován tzv. disharmonický vývoj⁴¹. Právě díky těmto dalo by se říci somatickým poruchám je dítě těžko zvladatelné a v kombinaci s nevhodným rodinným prostředím vznikají nejvhodnější podmínky pro počátek kriminální kariéry. První institucí, se kterou se takové dítě dostává do střetu, je škola. Neúspěšnost výchovných intervencí zde pak může vézt k vyloučení či častým přechodům mezi školami.

První trestní stíhání, které charakterizuje počátek rozvinuté kriminální kariéry se objevuje zpravidla ve věku mladistvém, tj. mezi 15.-17. rokem. Obecně platí, že průběh rané fáze krimi-

⁴⁰ Blatníková, Š. Paradigma kriminální kariéry. Trestněprávní revue 3/2009, s. 78.

⁴¹ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 332.

nální kariéry určuje povahu rozvinuté fáze. Čím dříve daný jedinec začíná s trestnou činností (resp. s činností jinak trestnou), tím pravděpodobněji bude jeho kriminální kariéra stabilnější. Tento jev bývá označován jako *kriminální kontinuita*.⁴² To potvrdily i výzkumy ze 60. let provedené na našem území. Suchý⁴³ ve své monografii zdůrazňuje, že 65 % pachatelů, kteří zrecidivovali a poprvé byli trestáni ve věku mladistvém, recidivuje do půl roku po propuštění a dalších 31 % do jednoho roku. Vysoká intenzita kriminální kariéry, tj. krátké intervaly mezi jednotlivými trestnými činy, je charakteristická právě pro mladé pachatele, s dospělostí se pak mírně snižuje.⁴⁴

V mezinárodním srovnání se dá z výzkumů vyvodit řada skutečností v relevantním vztahu ke kriminální kariéře. Též Kaiser⁴⁵ se připojuje s tvrzením, že čím dříve a častěji dochází k nastoupení trestné činnosti, tím pravděpodobnější je i pozdější několikanásobná delikvence. U takového jedince je patrná nedostatečná socializace a absence zábran vůči společensky neakceptovatelnému chování. To souvisí i se skutečností druhou: čím slabší jsou osobní a školní vazby a vazby v povolání, tím pravděpodobnější je recidiva. Naproti tomu známe typické podmínky, které zjevně „přerušují průběhových forem delikvence u dospělých“ podporují, a to pevný pracovní poměr nebo vzestup v povolání, spojené se stabilizací finanční situace, změna obydlí a prostředí, přerušování kontaktů podporujících delikvenci, založení rodiny a omezení spotřeby alkoholu. Absence těchto podmínek zvyšuje riziko recidivy (viz dále).

⁴² Blatníková, Š. Paradigma kriminální kariéry. *Trestněprávní revue* 3/2009, s. 78.

⁴³ Suchý, O. Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983, s. 71.

⁴⁴ Kuchta, J., Válková, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 333.

⁴⁵ Kaiser, G. *Kriminologie*. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 1994, s. 218 – 219.

4.3.2. Eskalace závažnosti trestné činnosti a specializace

Problematice eskalace závažnosti trestné činnosti v průběhu kriminální kariéry dosud nebylo věnováno příliš výzkumné pozornosti. Některé studie⁴⁶ zjistily postupný růst závažnosti trestných činů s věkem a každým následujícím deliktem. Toto zjištění však není přijímáno zcela jednoznačně, neboť řada recidivních pachatelů začíná svou kriminální kariéru velmi závažným násilným trestným činem a v další kariéře se pak závažnost spíše oslabuje.⁴⁷ U některých pachatelů pak sice dochází k eskalaci trestné činnosti, ale tato eskalace trvá řádově týdny či měsíce a končí uvězněním za závažný násilný delikt⁴⁸.

Trend k těžkým deliktům a ke specializacím lze seznat jen příležitostně.⁴⁹ Specializací rozumíme tendence pachatele opakovat stejný typ kriminálního jednání. Jak uvádí Blatníková⁵⁰, pokud jde o specializace, z většiny studií spíše vyplývá, že „všestrannost“ je v kriminální kariéře pachatele normou. Výzkumné studie prokázaly, že pachatelé obecně prezentují „nízkou míru specializace“ v konkrétních typech trestných činů (tj. krádež auta, krádež vloupáním atd.), ale inklinují k tomu, soustředit svou kriminální aktivitu na dílčí okruh určitého kriminálního jednání (a u nenásilných tr. činů zřetelněji než u násilných). Určitou míru specializace lze nalézt u pachatelů sexuálně motivované trestné činnosti a u pachatelů trestného činu podvodu, jejichž kriminalita má

⁴⁶ např. práce *Tracyho a kol.* „Philadelphia kohort study“ z 90. let 20. století.

⁴⁷ *Kuchta, J., Válková, H. a kol.* *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 334.

⁴⁸ Jako ilustrace může sloužit příklad tzv. spartakiádního vraha z poloviny 80. let 20. století, jehož trestná činnost začala opakovaným (jedenáctinásobným) loupežným atakem děvčat, aby posléze vyvrcholila čtyřnásobným smrtícím útokem na dospělé ženy.

⁴⁹ *Kaiser, G.* *Kriminologie*. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 1994, s. 217.

⁵⁰ *Blatníková, Š.* *Paradigma kriminální kariéry*. *Trestněprávní revue* 3/2009, s. 80 – 81.

trvalý charakter. U těchto dvou skupin je to vcelku pochopitelné, neboť pachatelé sexuálních trestných činů jsou vedeni nutkavým jednáním a těžko zvladatelným pudem, pachatelé podvodů jsou v mnoha případech tak vtaženi do světa lží a polopравd, že často již své jednání jen těžko ovládají či jednájí bezděčně. Tyto skutečnosti musí nutně vést ke zdokonalování při páchání takové trestné činnosti.

Nejvyšší míra specializace bývá uváděna u trestných činů souvisejících s návykovými látkami, u podvodů a krádeží aut. Oproti tomu více impulsivní (násilné) trestné činy – jako např. zabití, znásilnění a trestné činy souvisejícím s držením a použitím zbraně – patří mezi nejméně specializované.

Významné rozdíly jsou pozorované mezi dospělými a mladistvými pachateli – specializace se zdá být výraznější u dospělého pachatele spíše než mladistvého pachatele.⁵¹

Při zkoumání násilné trestné činnosti ve vazbě na specializaci nebyly zjištěny žádné zvláštní zákonitosti. Násilná trestná činnost spíše souvisí s četností páchání trestných činů, když pachatel, jenž se častěji dopouští trestných činů, pravděpodobně dříve nebo později spáchá též násilný trestný čin. Právě faktor četnosti, z hlediska pravděpodobnosti, může vést k tomu, že pachatel se v rámci své trestné činnosti dopustí též násilného deliktu jako východiska z obtížné situace nebo si takový pachatel začne počínat mnohem sebevědoměji, neboť již několikrát unikl trestu a má tak pocit nedotknutelnosti, či je s přibývajícím kriminální aktivitou více nevšímavý vůči společenským hodnotám.

⁵¹ Blatníková, Š. Paradigma kriminální kariéry. Trestněprávní revue 3/2009, s. 81.

4.3.3. Ukončení kriminální kariéry

Ukončení kriminální kariéry bývá zejm. americkými kriminology označováno jako „Exiting“ („vystupování“), čímž se rozumí úspěšné odpoutání se od předchozího vzorce kriminálního chování. Ukončení kriminálního chování bývá též označováno jako tzv. koncept desistance. Obecně se uznává, že tato skutečnost je úzce vázána na interpersonální změny a hodnotové změny, jež souvisí zejména s věkem pachatelů.⁵² Pachatelé s přibývajícím věkem bilancují nad svým dosavadním životem a jsou k němu mnohem více kritičtí. Tito pachatelé se více soustředí na plánování toho, jak využijí čas, který jim ještě zbývá. Mnohdy se obávají toho, že by měli své poslední dny strávit ve vězení. Méně se zaměřují na své materiální zabezpečení a spíše přikládají větší prioritu mezilidským vztahům, poklidnému životu a zaměstnání. Právě obava ze stáří a samoty je vede k tomu, aby se stranili kriminálního prostředí a osob, jež se zde pohybují, včetně svých předchozích kriminálních partnerů, s nimiž se snaží omezit styky. U pachatelů tedy dochází ke změnám v jejich hodnotové orientaci a pohledu na život. Pokud jde o interpersonální změny, zde hrají významnou roli rodinné vazby a partnerský vztah, které pachatele vedou k upuštění od kriminálního života, a v neposlední řadě také získání zaměstnání, které pachatele naplňuje. Vazba na jiné, nekriminální aktivity v pachateli může probudit jeho nekriminální identitu, přičemž má samozřejmě mnohem méně času na případné aktivity kriminální. Proces desistance je však pozvolný, zpočátku ze zmenšuje frekvence páchaní trest-

⁵² např. *Shover, N. Aging Criminals*. Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1985, s. 118 an. (převzato z *Conklin, J. E. Criminology*. 6. vydání. Boston: Allyn and Bacon, 1998, s. 363 – 365.

ných činů, pachatel je stále méně odhodlán riskovat, až konečně zcela od dalšího páchání upustí.

Jak uvádí Blatníková⁵³, kriminální události jsou často závislé na rozmanitých faktorech a okolnostech, a proto bádání okolo objasnění ukončení kariéry by se mohlo více zaměřit na změny charakteristik jedince, tedy na změny ve sklonu či tendenci chovat se kriminálně (porušovat zákon), než na změny trestného činu (zločinu). Zmiňuje také pojem „knifing off“. Jde o situaci, proces či okamžik, ve kterém osoby mění své životy oddělením („odříznutím“) se od nežádoucího okolního prostředí, osob a od minulosti. Tento koncept lze spatřovat jako užitečný právě pro porozumění procesu ukončení kriminálního chování a související změně „self“ (vnitřní změně identity). Trvalá změna identity je snadněji proveditelná, pokud je jedinec vytržen z nežádoucího sociálního prostředí a nalezne nové, kde je pod menším tlakem přizpůsobit se své minulé identitě. Problematický je však okamžik nalezení nového prostředí, kdy je důležité odhodlání pachatele a jeho vůle změnit svůj nežádoucí status, když je právě v této chvíli mnohdy nezbytná pomoc zvenčí. V takové situaci, je-li pachatel propuštěn z výkonu trestu, by mohly a měly zasáhnout orgány sociální péče, pokud pachatel je odhodlán v trestné činnosti dále nepokračovat, ale není schopen situaci materiálně a logisticky zabezpečit.

Upuštěním od další kriminální kariéry se zabývají mnohé teorie, které se snaží racionálně vysvětlit příčiny, které vedou pachatele k ukončení kriminální kariéry. Právě na výše popisovanou společenskou stránku pachatelova života se sou-

⁵³ Blatníková, Š. Paradigma kriminální kariéry. Trestněprávní revue 3/2009, s. 80.

středí tzv. teorie sociální kontroly (Social Control Theory)⁵⁴. Dle této teorie k desistanci dochází v okamžiku, kdy si pachatel vytvoří pozitivní vazby na nekriminální osoby a instituce. Zdůrazňuje, že mladiství pachatelé, kteří většinou nemají žádné pozitivní vazby na rodinu, vrstevníky či školu, a tudíž nemají tolik příležitostí k tomu, aby nějaké pozitivní pouto navázali a tedy i zanechali trestné činnosti, narozdíl od pachatelů starších, kteří již takové vazby mohou mít z doby předcházející jejich kriminální kariéře. Např. Conklin⁵⁵ připisuje právě pozitivním sociálním vazbám pachatele větší vliv na jeho desistanci, než systému následné péče, s čímž se zcela ztotožňují. Vnitřní motivace pachatele, který je rozhodnut kriminálního chování zanechat a cítí podporu svého blízkého okolí, je mnohem účinnějším prostředkem než jakýkoli program sociální a výchovné péče.

4.4. Sociální faktory a jejich vliv na kriminální kariéru

Pro recidivisty je typická hluboká poruchovost socializace, provázená zpravidla sníženými intelektovými schopnostmi, nedostatečnou pracovní kvalifikací, narušenými rodinnými vztahy atp. Tyto charakteristiky působí k jejich výrazné sociální labilitě, ovlivňující jejich recidivní trestnou činnost. Značná část recidivistů vykazuje též psychopatické rysy či neurotické příznaky. U vlivu psychopatií⁵⁶ na recidivu je ovšem třeba mít na zře-

⁵⁴ např. Conklin, J. E. Criminology. 6. vydání. Boston: Allyn and Bacon, 1998, s. 368.

⁵⁵ Conklin, J. E. Criminology. 6. vydání. Boston: Allyn and Bacon, 1998, s. 370.

⁵⁶ V nové klasifikaci duševních chorob byla psychopatie přejmenována na „specifickou poruchu osobnosti“. Obvykle je psychopatická osobnost charakterizována jako disharmonická osobnost s abnormálními rysy, jejíž některé projevy mohou vést až ke kriminálnímu jednání.

teli, že jde o interakci sociálního a biologického.⁵⁷ Podíl osob se specifickou poruchou osobnosti mezi opětovnými pachateli násilné trestné činnosti bývá odhadován na 70 až 100 %.⁵⁸

4.4.1. Rodina jako činitel socializace

U značné části recidivistů působí negativně na formování jejich osobnosti zejména bezprostřední sociální prostředí. U této skupiny nespĺnila rodina v jejich dětství a dospívání svou výchovnou a socializační funkci a naopak v četných případech zasahovala rušivě do výchovného a socializačního procesu. Nepříznivé rodinné podmínky jako rozvod nebo úmrtí rodičů zpravidla způsobují citové deprivace a dlouhotrvající frustrace, které mohou být základem pro utváření deviantní a delikventní osobnosti. Chybí-li stabilizační faktor úplné a harmonické rodiny, nelze očekávat harmonický vývoj dítěte. Rodinné prostředí plné nesvářů, stálého napětí, nekorigovaných afektů, nezdravých vztahů mezi rodiči a ke společnosti vyvolává a umocňuje u dítěte a dospívajícího zkreslené vzory v chování, pocity osamělosti a opuštěnosti, které mohou vyústit v odpírání poslušnosti, odmítání všech společenských norem a k agresivitě vůči okolí.

Na výchovu dětí negativně působí nevhodné chování rodičů, agresivita, alkoholismus, snaha po bezpracných ziscích, špatný poměr k práci, protiprávní vztah k cizímu majetku a společenským hodnotám. Časté jsou nevyhovující materiální podmínky rodin recidivistů, které jsou znásobeny značnou početností dětí v těchto rodinách. U početných rodin je snížena i vý-

⁵⁷ Suchý, O. Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983, s. 14.

⁵⁸ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 3. vydání, Praha: ASPI, 2008, s. 116.

chovná péče, kterou rodiče mohou dětem věnovat.⁵⁹ Nelze očekávat, že by v nevyvážené či rozvrácené rodině se dítě naučilo ukáznit své pocity libosti a nelibosti a svá pudová přání tím spíše, je-li některý z rodičů sám delikventem.⁶⁰

Rodina sehrává velmi důležitou roli při vzniku recidivy, avšak tuto skutečnost nelze přeceňovat. Rodinné prostředí formuje jedince, dává jeho vývoji směr a obsah, avšak působení tohoto faktoru je třeba vidět v souvislosti s působením faktorů dalších.

4.4.2. Další socializační faktory

Velká část recidivistů vykazuje též sklony k požívání alkoholických nápojů. Alkohol odbrzdňuje zábrany při páchání trestné činnosti a často tu má charakter spouštěcího mechanismu. Nadměrná konzumace alkoholu je faktor, který prohlubuje protispolečenské zaměření osobnosti recidivistů a jejich celkovou sociální a morální degradaci.

Poruchovost socializačního procesu se projevuje v oblasti školy, v nedostatečné kontrole volného času, v nedostatečích vytvoření vhodných pracovních stereotypů, čímž je dán prostor pro rozvoj negativních návyků. Výzkumy potvrzují, že více jak polovina všech respondentů – recidivistů má neúplné základní vzdělání nebo nedokončenou kvalifikaci. Tyto osoby hůře přijímají resocializační působení a vznikají těžkosti i s jejich pracovním zařazením po návratu z výkonu trestu odnětí svobody.

Recidivisté častěji než jiné osoby žijí osaměle, a to buď v důsledku častých rozpadů partnerských vztahů anebo celkové

⁵⁹ Zapletal, J. Kriminologie II. díl – zvláštní část. 4. vydání, Praha: PAČR, 2004, s. 34.

⁶⁰ Suchý, O. Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983, s. 8 an.

neschopnosti navázat nějaký hlubší vztah s jinou osobou. Mnozí z nich nemají byt, prakticky žádný osobní majetek, jsou proto bez perspektiv, odcizují se společnosti, ke které se chovají nepřátelsky.

Pro recidivisty je též charakteristická silná orientace na kriminální subkulturu. Řadu asociálních až antisociálních zkušeností získávají budoucí recidivisté již v raném věku z pobytů v domovech mládeže. Při pobytu ve výkonu trestu odnětí svobody pak přijímají a dále rozvíjejí vězeňskou subkulturu.⁶¹

Též délka intervalů recidivy bývá často dáována do souvislosti s různými sociálními faktory jedince. Tak např. se snižujícím se vzděláním se snižuje délka intervalu. Nejkratší intervaly mají tedy recidivisté s nedokončeným základním vzděláním a nevyučení. Další z významných faktorů výrazně ovlivňující délku intervalu recidivy je rodinný stav: mezi recidivisty s intervalem do půl roku po propuštění převažují svobodní a rozvedení jedinci bez partnerského vztahu, zatímco ženatí, osamělí vdovci a vdovci s aktuálním partnerským vztahem dominují mezi těmi, kteří recidivují po třech a více letech.⁶²

Výše uvedené poznatky jsou jistě zajímavým vodítkem pro použití preventivních opatření proti recidivě a kriminalitě vůbec a boj s nimi. Nelze je samozřejmě paušalizovat a přistupovat k nim nekriticky, neboť každá osoba je jedinečná, s vlastními specifiky sociálního a psychologického vývoje. Závisí zejména na psychických vlastnostech jedince, kterak se vypořádá s nepříznivými socializačními vlivy. Pravdou však je, že slabý jedinec může snáze podlehnout a vydat se cestou pro něj v daném

⁶¹ Zapletal, J. Kriminologie II. díl – zvláštní část. 4. vydání, Praha: PAČR, 2004, s. 34 an.

⁶² Suchý, O. Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983, s. 72 – 73.

momentu jednodušší, cestou zločinu. Shora uvedená zjištění mohou státu pomoci takové osoby vyhledat a poskytnout jim potřebnou pomoc a podporu, neboť předcházení a zamezování trestné činnosti je jednou ze základních úloh státu.

Lze tedy shrnout, že faktory uvedené v této kapitole sice mohou stát na počátku kriminální kariéry delikventů a mohou ji i výrazně ovlivňovat, avšak v žádném případě není kriminální kariéra jejich nutným a nevyhnutelným důsledkem. Rozhodnutí o svém životě má každý jedinec jen ve vlastních rukou.

5. OSOBNOST RECIDIVNÍHO PACHATELE

Kriminální chování je výslednicí vzájemné souhry činitelů vnitřních – osobnosti pachatele – a vnějších – situace v širším smyslu, tedy činitelé působící zvěňčí, kdy pachatel reaguje na podněty z jeho okolí (např. vyprovokování obětí při násilných trestných činech). Tito činitelé nemají vždy stejný podíl na chování pachatele, když např. v případě trestného činu, který pachatel po určitou dobu plánoval, převládá jako určující činitel osobnost pachatele. *Pojem osobnosti pachatele* vychází z předpokladu, že existuje určitá konstelace vlastností, rysů osobnosti, typická pro delikventy a tudíž pravděpodobně odpovědná za jejich kriminální chování.⁶³ Osobnost pachatele recidivisty se vyznačuje určitými specifiky, tak jako je specifickou sama koncepce a pojetí recidivy, ať již ve smyslu kriminologickém, legálním či penitenciárním.⁶⁴ Poznání osobnosti recidivního pachatele, její struktury a dynamiky, tj. motivace chování, jejího vývoje a jeho podmínek, je klíčové pro porozumění příčinám trestné činnosti a následně i pro její omezování. To proto, že vlastnosti, které vytvářejí sklon k porušování sociálních norem, budou u této populace pravděpodobně snadněji odhalitelné než u osob, jejichž kriminalita má zřetelně epizodický charakter, pokud vůbec není výsledkem náhodné konstelace podmínek či výjimečného osobního selhání.⁶⁵

Pachatele recidivistu charakterizuje především to, že předchozí potrestání nebylo natolik účinné, aby se napravil a zane-

⁶³ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 1997, s. 52.

⁶⁴ Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Díl I. Praha: VÚK, 1986, s. 89.

⁶⁵ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 339.

chal svojí kriminální kariéru. V tomto ohledu vyvstává otázka, zda recidivista, u něhož selhalo resocializační působení a který tak představuje zvýšené nebezpečí pro společnost, se liší od pachatele nerecidivisty, a je-li tomu tak, jakými osobnostními dimenzemi se tyto dva typy pachatelů od sebe liší.

Jak konstatuje Marešová⁶⁶ a já se s tímto tvrzením naprosto ztotožňuji, malá část pachatelů trestných činů se radikálně odlišuje jak od uznávaného normálu, tak od základních charakteristik vymezujících společensky hodnotnou osobnost. Jedná se o osoby s výrazně patickou osobností, u nichž převládá i výrazně patické chování vyúsťující do činů v lidské společnosti, bez ohledu na historické období a typ společnosti, netolerovaných a tvrdě trestaných. Tyto osoby pak převážně tvoří tzv. tvrdé jádro recidivy a jejich existence v každé lidské společnosti je *nutným jevem*. Tato skupina pachatelů jsou rezistentní vůči snahám společnosti o jejich opětovné začlenění do normálního, tedy nekriminálního života a nedá se nikdy zcela eliminovat, tedy je třeba vždy počítat s její existencí. Jistě je možné nějakým způsobem ovlivnit, jak velká tato skupina bude – na první pohled je žádoucí, aby byla co možná nejmenší, čemuž dávám za pravdu, avšak je třeba na věc pohlédnout i z jiné perspektivy. Totiž čím funkčnější a stabilnější je společnost, tím je v kriminální populaci zastoupení této skupiny pachatelů větší, na úkor těch pachatelů, jejichž trestná činnost je spíše reakcí na nedobré společenské a hospodářské podmínky, kdy napětí ve společnosti vyvolává u některých jedinců kriminální reakci, k níž by při příznivější konstelaci uspořádání společenských vztahů nedošlo. Jinak řečeno, čím menší je poměr počtu delikventů k počtu všech obyvatel

⁶⁶ Marešová, A. Pachatelé trestných činů. K problematice jejich osobností a vybraných typologií. Praha: IKSP, 1994, s. 88.

v konkrétním územním celku, a čím více jsou mezi těmito delikventy zastoupeni recidivisté a osoby, jejichž kriminální činnost je důsledkem patické osobnosti, tím lze správu a společenské uspořádání na tomto území pokládat za společensky hodnotnější a pro jedince – občana s prosociálním jednáním spravedlivější.⁶⁷ Je tedy třeba redukovat skupinu recidivních pachatelů na možné minimum, avšak totéž se týká také skupiny „běžných“ pachatelů, kteří svými činy reagují na společenské podmínky, neboť právě velikost této skupiny ukazuje dává obraz celkového stavu společnosti.

5.1. Příčiny kriminální recidivy

Problematika geneze recidivy je složitá. Klade se zde celá řada otázek. Je to zejména otázka, zda tytéž faktory působí u recidivisty na spáchání prvního trestného činu i trestných činů dalších, či zda jsou to faktory od sebe odlišné, jež tu působí v průběhu řetězu recidivního chování. Další otázkou je vliv druhu a výkonu takového trestu uloženého za předchozí trestný čin na další kriminální chování jedince. Jsou zde i další otázky, avšak zásadní význam lze přičítat první z těchto otázek, zejména zda existují zvláštní faktory geneze recidivy, odlišné od faktorů geneze trestných činů páchaných nerecidivisty.

Přímé příčiny konkrétního kriminálního chování lze hledat v motivaci pachatele, v tom, co ho vede k volbě konkrétního cíle chování a způsobu jeho dosažení. Lidské chování je zpravidla motivováno komplexnější motivační strukturou, v níž obvykle jeden z motivů dominuje a nemusí to být vždy ten, který se při-

⁶⁷ Marešová, A. Pachatelé trestných činů. K problematice jejich osobností a vybraných typologií. Praha: IKSP, 1994, s. 88.

mo nabízí. To platí též pro motivaci kriminálního chování. Motivační strukturu konkrétního trestného činu lze zpravidla s uspokojivou mírou přesnosti odhadnout na základě pečlivé analýzy způsobu jeho provedení. Je výhodnější, jsou-li navíc k dispozici výsledky zaměřeného zkoumání osobnosti konkrétního pachatele. Co se vlastních motivů a jím odpovídajících hodnot (cílů) týče, obvykle se nenalézá podstatný rozdíl mezi pachateli trestných činů a normálními, nekriminálními, osobami. Podstatný rozdíl lze ale nalézt ve způsobech dosahování konkrétních hodnot. Recidivní pachatelé často volí způsoby sociálně nepřijatelné.⁶⁸

Jak již uvedeno výše, kriminální chování je výslednicí vzájemné souhry vnitřních (osobnost pachatele) a vnějších činitelů. V genezi kriminálního chování se uplatňují typické strukturální charakteristiky osobnosti a proměnné dynamické povahy. K nim patří především motivace kriminálního chování jako bezprostřední soubor příčin konkrétního deliktu. Představa, že motivační struktury kriminálního chování se *absolutně* liší od motivačních struktur chování právně aprobovaného, patří k jednomu z četných kriminologických mýtů. Delikventi jsou obecně motivováni týmiž potřebami jako nedelikventi. Motivace kriminálního chování má tedy tyto charakteristické zvláštnosti:

- bezprostřednost uspokojení potřeb, která bývá v psychopatologické terminologii označena jako nezdrženlivost;
- přeskočení fází rozhodovacího procesu, během nichž dochází k tvorbě rozhodnutí o chování, přičemž některé z motivů převládnu, zatímco jiné jsou potlačeny (hlavně u impulsivních

⁶⁸ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 344.

deliktů, kde po fázi vzniku motivů navazuje bezprostředně realizace chování);

- subjektivizace morálních a právních norem, založená na egocentrické orientaci osobnosti.⁶⁹

U kriminálních recidivistů se chování tohoto typu stává zvykem, automatismem a součástí životního stylu za spoluúčasti rigidity postojů, myšlení a chování. Kriminální chování pak může být instinktivním procesem aktivizujícím se na vhodný spouštěcí podnět. Tyto rysy pak vytvářejí charakteristické vzorce chování jako je interpersonální bezohlednost, sklon k porušování sociálních pravidel, nezdrženlivost a nezodpovědnost.⁷⁰

5.1.1. Odpovědnost, rozhodování, volba

Mentální deficit či jiná psychická porucha, kriminalita či alkoholismus rodičů, nízké rodinné příjmy, nedostatek lásky, kriminální infekce v partě vrstevníků, vliv televize či filmů apod., v nichž bývají řadou teoretiků a veřejností spatřovány příčiny kriminálního chování, ve skutečnosti příčinami nejsou. Jsou podmínkami, v nichž se konkrétní jedinec vyvíjí a pokud vůbec působí, pak spíše v podobě omezení možnosti volby chování. Příčinou kriminálního chování je delikvent sám, jeho specifickým způsobem utvářené myšlení, rozhodovací procesy, je výsledkem pouze svobodné volby individua. Kriminální chování je věcí individuálního rozhodnutí, volby. Recidivní pachatel je racionální, kalkulující a zvažující své činy. Velmi dobře rozlišuje správné a špatné. Řada recidivistů zná právo lépe než práv-

⁶⁹ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 1997, s. 56.

⁷⁰ Blatníková, Š. Osobnost recidivního pachatele a výkon dlouhodobého trestu. České vězeňství 1/2005, s. 16.

níci.⁷¹ Tento přístup se odráží v každodenním životě, kdy ne každý chudý či pocházející z rozvrácené rodiny nebo z rodiny s dominantní matkou páchá trestnou činnost, krade, znásilňuje, vraždí.

Budoucí recidivista se prakticky od raného věku rozhoduje o tom způsobu života, který mu vyhovuje, protože poskytuje vzrušení, protože mu umožňuje, aby se choval tak, jak se mu zlíbí. Vzorce chování typické pro kriminální životní styl se vyvíjejí již od předškolního věku. Budoucí recidivista se již od raného mládí odlišuje od svých vrstevníků. Není motivován tím, čím jsou motivováni ostatní (úspěch ve škole, ve sportu apod.), nýbrž excesivně touží po vzrušení, dobrodružství, riziku. Lhavost se stává způsobem života, protože poskytuje vzrušení, pocit moci, převahy nad obelhanými. Jeho chování k druhým je ryze instrumentální, projevuje zájem pouze potud, pokud mu mají druzí co nabídnout a také mu to dávají. Je prakticky neschopen hlubších emocionálních vazeb a jeho interpersonální vztahy jsou proto povrchní.⁷²

Výše uvedené poznatky jsou v kriminologii v podstatě novým způsobem uvažování o recidivě, neboť pojmy odpovědnost, rozhodování, volba byly dlouho opomíjeny. Spíše se kladl důraz na životní podmínky delikventů, které k recidivě vést mohly, avšak, jak již uvedeno, nelze je považovat za jediné příčiny recidivního chování pachatelů. Vždy je třeba k jeho vzniku též jistých osobnostních předpokladů delikventa, např. těch uvedených v předchozích odstavcích.

⁷¹ *Samenow, S. E.* Inside the Criminal Mind. New York: Times Books, 1984, s. 10 an.

⁷² *Kuchta, J., Válková, H. a kol.* Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 340 an.

5.2. Specifika kriminálního chování recidivisty

Kriminální recidivisté si vytvářejí mechanismy, které jim slouží k uchování pozitivního sebeobrazu navzdory opakovanému odmítnutí jejich chování společností. Hovoříme o racionalizaci a neutralizaci. Některé z neutralizací formulovali Sykes a Matza ve své teorii „posunu“ (drift theory). Jak název říká, jejich cílem je neutralizovat pocity viny z trestného činu. Autoři vysvětlují kriminální chování mladistvých delikventů na základě poruch rozhodovacího procesu. Tyto poruchy – neutralizace – mají podobu „omluv“ umožňujících delikventům, aby sami sebe vnímali pozitivně. Právě neutralizace usnadňují – bez větších pocitů viny – i opakované kriminální chování.⁷³ Na rozdíl od racionalizací předcházejí neutralizace kriminálnímu chování. Jde o:⁷⁴

- *Odmítnutí oběti*, které spočívá v označení některých sociálních skupin za nepřijatelné a následkem toho delikvent nepřiznává jejich členům status oběti. Na tomto základě je oprávněn ke špatnému zacházení s nimi. Tyto skupiny se mohou v průběhu doby měnit, mohou k nim patřit např. homosexuálové, některé etnické skupiny apod.
- *Odmítnutí odpovědnosti*, kterým jedinec přesouvá vinu za své trestné činy na rodiče, kteří jej dostatečně nemilovali, nebo kamarády, kteří jej k trestné činnosti svedli apod.
- *Odmítnutí poškození* sloužící ke zpochybnění toho, že trestným činem byla poškozena konkrétní osoba. Jako příklad může sloužit tvrzení, že auto nebylo ukradeno, ale jenom vypůj-

⁷³ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 1997, s. 55.

⁷⁴ Cit. podle Adler, F., Mueller, G. O. W., Laufer, W. S. Criminology. New York: McGraw-Hill, Inc., 1991, s. 164. (In: Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005).

čeno, že brutální zbití oponenta v konfliktu je privátní věcí apod.

- *Odsouzení odsuzujících*, jímž delikvent přesouvá vinu za své kriminální chování na reprezentanty autorit, kteří jsou oprávněni jeho chování hodnotit, např. tvrzením, že policie je brutální, soudci jsou nepoctiví, rodiče zaujatí apod.
- *Odvolání k vyšší loajalitě*, které zdůvodňuje porušení společenských norem nutností dodržovat normy např. referenční skupiny (gangu).

Užívání neutralizace není samo o sobě příčinou recidivního kriminálního chování určité osoby, je pouze mechanismem, které toto chování udržuje v chodu. Příčiny konkrétního kriminálního chování spočívají v osobnosti konkrétního pachatele.⁷⁵

Recidivní pachatel pohlíží na svět a obecně uznávané společenské hodnoty ve zcela jiných souvislostech než nedelikvent. Je motivován zcela jinými pohnutkami a přetváří si skutečnost k obrazu svému tak, aby byl schopen sám sebe a své jednání akceptovat. Specifika jeho osobnosti se pokoušeli popsat mnozí autoři, a to zejména z důvodu možné predikce dalšího chování takových pachatelů, ale i proto, aby bylo možné s těmito pachateli efektivně pracovat. Walters a White (1989) navrhli kognitivní model kriminality jako životního stylu. V jeho rámci formulovali osm vzorců iracionálního myšlení (kognitivních rysů), typických pro kriminální multirecidivisty:⁷⁶

- a) *zmírňování* – systém racionalizací umožňující negovat odpovědnost za vlastní činy. Patří k nim např. přesun viny na oběť, nařčení policistů nebo soudce z neprofesionality apod.;

⁷⁵ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 340.

⁷⁶ cit. dle Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 1997, s. 54 – 55.

- b) *odblokování* – technika umožňující překonat odstrašující působení sankce, např. užitím alkoholu, drog. Patří sem i úleva od úzkosti zlostným verbálním obratem apod.;
- c) *oprávnění* – způsob vztahování se k okolí umožňující subjektu prosadit vše, co chce. Pocit privilegovanosti typu „svět je tu pro mě“;
- d) *orientace na moc* – souvisí s delikventovým zjednodušeným vnímáním světa dělicího se na silné a slabé. Slabý je ten, kdo neprojevuje sílu;
- e) *sentimentalita* – označuje povrchní emocionální vztahy typické pro recidivisty, které jim umožňují zachovat si pozitivní sebeobran. Projevuje se např. ve vězení snahou pěstovat zvířata, hrát na hudební nástroj. Typický je sentimentální vztah k matce;
- f) *superoptimismus* – jakožto extrémně vysoká sebedůvěra projevující se např. předpokladem, že po spáchání činu nemůže být jedinec chycen a potrestán;
- g) *kognitivní indolence* – projevující se intelektuální leností, snadnou znučeností, což vede k vyhledávání vnější stimulace. Je pro ni typická orientace na bezprostřední přítomnost následkem neschopnosti vyvinout dlouhodobější (intelektuální) úsilí;
- h) *diskontinuita* – jako schopnost udržet zaměření, snadná rozptýlitelnost změnou vnějších podmínek.

Podle autorů se uvedené rysy skládají a vytvářejí tak charakteristické vzorce chování:

- interpersonální *bezohlednost* vznikající spojením oprávnění a orientace na moc,
- sklon k *porušování sociálních pravidel* jako projev vazby zmírňování a odblokování,

- *nezdrženlivost* vlivem sentimentality a superoptimismu a
- *neodpovědnost* jakožto následek kognitivní indolence a diskontinuity.

Uvedené vzorce chování nám dávají nahlédnout do duševního života recidivistů, do jejich zkresleného pojmání reality. Jistě slouží jako užitečná východiska pro další práci s nimi v rámci nápravných a výchovných programů. Efektivita možného pozitivního působení na jejich chování je však vždy závislá na jejich individuálních možnostech a stupni narušení konformního vnímání světa. Navíc je nápravný proces vždy ovlivněn tím, že v genezi kriminálního chování se uplatňují vedle typických strukturálních charakteristik osobnosti též proměnné dynamické povahy, jako je motivace jakožto bezprostřední soubor příčin konkrétního deliktu, ale též spouštěcí podněty přicházející z vnějšího světa, z pachatelova okolí.

5.3. Typologie osobnosti pachatele

Typologický přístup je jednou z taxonomických metod, jejímž cílem je seskupit zkoumané osoby podle podobnosti osobnostní struktury do navzájem nezávislých, odlišujících skupin. Východiskem typologického přístupu k osobnosti je předpoklad vzájemné podobnosti určitých stránek psychiky u některých lidí a současná odlišnost těchto společných znaků od lidí jiných. Typologie umožňuje v kriminologii rozčlenit pachatele trestných činů (osoby i osobnosti) podle určitých kritérií, znaků či souboru znaků do skupin, z nichž každou lze charakterizovat pomocí určitého modelu, prototypu, typu. Výsledky empirických výzkumů potvrzují, že „čisté“ typy ve skutečnosti neexistují, vždy

se jedná jen o přiblížení se nějakému, pro potřeby dalšího třídění vymezenému, typu. Dle Marešové nelze, při pojednávání o osobnosti pachatele, chápat všechny pachatele jako relativně stejnorodý celek a členit jej podle určitých typologií do skupin, když největší skupinu potom stejně často tvoří osoby nezařaditelné, označené jako „jiné“, „ostatní“, „zbývající“. To zejména z důvodu, že mezi pachateli trestných činů se objevují jak pachatelé, kteří příliš neliší od „normálu“ osobnosti, dále pachatelé s většími či menšími odchylkami od normálu, ale a pachatelé, kteří se trpí duševní poruchou. Proto Marešová raději upřednostňuje primární rozdělení pachatelů podle spáchaného trestného činu, úmyslu trestný čin spáchat, způsobu jeho provedení a všech dostupných informací o osobě a osobnosti usvědčeného pachatele právě do výše naznačených skupin, tedy dle intenzity odlišnosti jeho osobnosti od normálu. V každé z těchto skupin je snazší hledat shody a odlišnosti mezi jednotlivci, třídit je dle kritérií, experimentovat s tříděním podle typologií, interpretovat příčiny jejich trestné činnosti a realizovat preventivní opatření, která pak mohou být mnohem cílenější a konkrétnější.⁷⁷

Typologií osobnosti pachatele existuje velké množství. Pro příklad uvádím některé z nich.

5.3.1. Voldova⁷⁸ typologie

O určitou „ad hoc typologii“ inkarcerovaných recidivistů se pokusil již v padesátých letech v řadě studií Vold. Rozlišuje čtyři typy recidivistů a snaží se stanovit i jejich přibližné pro-

⁷⁷ dle Marešová, A. Pachatelé trestných činů. K problematice jejich osobností a vybraných typologií. Praha: IKSP, 1994, s. 89.

⁷⁸ Vold, G. B. Theoretical Criminology, New York: Oxford University Press, 1958, s. 297 – 302 (dle Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Díl I. Praha: VÚK, 1986).

porce v americké kriminálně recidivní populaci. První prognosticky vysoce rizikovou skupinu tvoří psychopatologicky alterovaní jedinci (30 %), pro něž je opakované kriminální chování jedním ze symbolických řešení hlubinného mentálního konfliktu. Do druhé skupiny – rovněž prognosticky málo nadějně – řadí Vold nekvalifikované, nevyučené jedince s nízkými schopnostmi (40 %), jejichž profesionální rehabilitace bývá nezdárka neúspěšná. Třetí, relativně nejmenší, ale velmi různorodá skupina (10 %) zahrnuje naopak osoby psychicky normální s průměrnou edukací, jež se však identifikovaly s delikventními jedinci. Sem patří nejenom „kriminalita bílých límečků“, ale i široká škála nekonformistů různého druhu (např. sektáři apod.). Posledním typem jsou pseudoadaptovaní zločinci z povolání, pro něž představuje kriminalita nejen životní, ale i profesionální orientaci (20 %).

Vold použil své typologie recidivistů jednak ke kritice stávajících penitenciárních rehabilitačních programů, jednak k odůvodnění postulátů na plodný, kriminologický výzkum kauzality zločinnosti jako předpokladu formulace adekvátní penologické teorie pro úspěšnou penitenciární praxi. Její efektivnost je však u recidivistů problematická.⁷⁹

5.3.2. Manneringova typologie

O určitou globální, spíše eklektickou typologii recidivistů se pokusil Mannering⁸⁰. Ten ve svých „charakteristikách“ recidivistů uvádí, že z věkového hlediska jsou recidivisté starší než nerecidivisté, avšak recidiva se výrazně vyskytuje ve všech vě-

⁷⁹ Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Díl I. Praha: VÚK, 1986, s. 99 an.

⁸⁰ Mannering, J. W. Significant characteristic of recidivists, in Dressler, D. Readings in Criminology and Penology, New York: Columbia University Press, 1964.

kových kategoriích. Mezi recidivisty je výrazně více rozvedených než ženatých či svobodných mužů. Z městských oblastí – ve srovnání s venkovskými – pochází více recidivistů. Pokud jde o vzdělání, vycházejí recidivisté pouze nevýrazně hůře než ne-recidivisté a pokud jde o pohlaví, výrazně převažují muži.⁸¹

5.3.3. Netíkova⁸² empirická typologie

V rámci výzkumu osobnosti pachatele, který proběhl v roce 1986, navrhl kolektiv autorů (Dobešová, Netík, Neumann, Suchý, Urbanová, Voňková) empirickou typologii osobnosti pachatele. Byla to jediná česká typologie pachatelů vzniklá v té době. Výzkum zahrnul 210 prvovězněných a 210 recidivních pachatelů majetkové, násilné a sexuální trestné činnosti. V tomto výzkumu byla popsána osobnost prvovězněného a recidivního pachatele pomocí čtyř faktorů – rysů osobnosti:⁸³

- (i) *emocionální ladění* – od nepřátelského postoje k okolí (hostility) k postoji emocionálně pozitivnímu (afilianci);
- (ii) *úroveň zformování svědomí* – od nedostatečně k dobře zformovanému svědomí;
- (iii) *sociální reaktivita* – od dynamičnosti k inhibovanosti (utlumenosti);
- (iv) *asertivnost* (posazování se) – od rafinovaného sebeprosazování k tupé konformitě.

Na základě vzájemných vazeb mezi těmito osobnostními rysy pak vznikla typologie osobnosti pachatele, kdy rozlišili celkem osm typů:

⁸¹ Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Díl I. Praha: VÚK, 1986, s. 99.

⁸² Netík, K., Urbanová, M., Neumann, J. Typologie osobnosti pachatele. In: Suchý, O. a kol. Osobnost pachatele, Díl II. Praha: VÚK, 1986, s. 275 an.

⁸³ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 1997, s. 55.

1. *socializovaný*, pro nějž je charakteristický dobře zformovaný systém vnitřních regulativů chování (ve smyslu svědomí), nízký sklon k agresivním reakcím a emoční stabilita;
2. *nesocializovaný agresor* nebo též *agresivní psychopat*, který je typický nedostatečně zformovaným systémem vnitřních regulativů chování, egocentričností a nebrzděnou agresí. Tento typ pachatele bude mít výrazně nepříznivou individuální kriminální prognózu a častěji by se měl vyskytovat mezi recidivisty;
3. *konformní mormon*, který se vyznačuje konformností, těžkopádností až tupostí a podřídivostí, jen s obtížemi mění svůj životní způsob;
4. *nezdrženlivý, nezvladatelně puzený*, u nějž dominuje dynamičnost, vysoká pudová energie, vyhledávání vzrušení a slabá kontrola realitou. Kriminální chování tohoto typu je produktem spíše nevhodné konfigurace osobnostních rysů;
5. *neurotický*, s ne příliš dobře zformovaným systémem vnitřních regulativů chování, úzkostí, inhibovaností (utlumeností) a emoční labilitou. Jde o typ osobnosti charakteristický spíše pro prvovězněné;
6. *hostilní*, charakteristický nepřátelským zaměřením vůči svému okolí, emoční labilitou a celkem dobře zformovaným systémem vnitřních regulativů chování. Hostilní jedinci by měli převažovat mezi pachateli násilné trestné činnosti;
7. *podrobivý*, typický zvýšenou konformitou, důvěřivostí, nízkým sklonem k agresivním reakcím. Často bývá členem asociálně orientované skupiny a spíše v podřízeném postavení a

8. *úzkostný manipulátor*, vyznačující se emoční stabilitou, úzkostností a obratným prosazováním vlastní osobnosti. Jde o jedince, jenž projevuje tendenci manipulovat s druhými, prosazovat své názory, pokud jde o jejich chování.

Srovnáním prvovězněných a recidivních osob bylo zjištěno, že recidivní pachatelé vysoce převažovali mezi konformními mormony, nezdrženlivými a podrobivými, zatímco prvověznění mezi socializovanými, neurotickými a anxiózními manipulátory. Ostatní dva typy reprezentující agresivní osobnost byly v obou souborech zastoupeny víceméně rovnoměrně. Recidivisty zmíněného výzkumu charakterizovala podřídivost, nezdrženlivost, nízká inteligence, agresivita a nepřátelské zaměření vůči okolí (86 % celého souboru recidivistů).⁸⁴

Uvedený výzkum neprokázal existenci specifické struktury osobnosti pachatele určitého typu trestného činu. Vzhledem k velké variabilitě kriminálních chování odpovídajících jednotlivým trestným činům, jak je stanoví trestní kodex, je tento závěr zákonitý.

Jak uvádí Netík⁸⁵, i přesto se části kolektivu (Neumann, Dobešová) podařilo prokázat určité osobnostní zvláštnosti pachatelů některých trestných činů. Tyto zvláštnosti mají povahu výrazněji vystupujících vlastností osobnosti, resp. charakteristik jejího vývoje, nikoli specifické struktury osobnosti. Takže zatímco prvověznění výtržníci projevovali závislost na skupině a schizoidní rysy, recidivní byli podezíraví a měli sklon k fyzické agresii. Prvověznění vrazi se jevíli jako submisivně agresivní, psychopatičtí a emocionálně oploštělí, recidivní kro-

⁸⁴ Kuchta, J., Válková, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 342 an.

⁸⁵ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. *Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie*. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 1997, s. 55 - 56.

mě submisivní agrese projevovali nezávislost a netrpěli pocity viny. Zajímavé bylo zjištění agresivní nálady po požití alkoholu u pachatelů nedbalostních trestných činů, což tito sdíleli s recidivními výtržníky, dále též nález výrazné pohotovosti k fyzické agresi u prvovězněných zlodějů a sociálně inhibované osobnosti se současně nízkými kriminálními inhibicemi u recidivních pachatelů trestného činu pohlavního zneužívání.

5.4. Dílčí výsledky novodobého výzkumu recidivy IKSP

Jak jsem již zmínila v úvodu této práce, v současné době probíhá v IKSP výzkum nazvaný „Recidiva a recidivisté – charakteristika, projevy, možnosti trestní justice“, jehož výzkumný tým vede dr. Marešová. Cílem výzkumu je popsat současnou kriminální recidivu a recidivisty, a to z pohledu právního, sociologického a psychologického. Zejména se zaměřuje na popis osobnosti vězněného recidivisty, přičemž bude provedeno srovnání s výsledky výzkumů VÚK ze 70. a 80. let (viz výše uvedený výzkum Netíka a kolektivu). Jelikož je tento výzkum plánován do konce roku 2010, nejsou dosud k dispozici kompletní data z něho získaná. Dr. Markéta Štěchová mi však poskytla některé dílčí výsledky výzkumu recidivního chování se zaměřením na vybrané osobnostní rysy pachatelů, které bych zde, s jejím svolením, ráda prezentovala.

Pokud jde o dílčí výsledky, týkají se majetkových recidivistů⁸⁶, kteří byli v době sběru dat minimálně podruhé ve výkonu trestu odnětí svobody. Vybrání bylo třicet mužů ve

⁸⁶ Vedle tohoto souboru recidivistů byli v rámci výzkumu zkoumáni ještě násilní recidivisté. Uvedené dílčí výsledky se týkají pouze recidivistů majetkových.

věku do 35 let, pachatelé majetkové trestné činnosti, v jejichž kriminální kariéře se nevyskytovaly násilné delikty. Tito muži byli většinou svobodní (71 %), 42 % z nich žila v době před uvězněním s družkou, většinou pracovali brigádově nebo občas (42 %), nebo nepracovali téměř vůbec (32 %). Většina pocházela z úplné rodiny (68 %), 48 % z nich měla vlastní děti. Kriminální infekci v rodině přiznalo 29 % z nich.

První postřehy týkající se psychologických charakteristik majetkových delikventů byly vybrány na základě nejvyšších četností zjištěných u daných vlastností:

1. U zkoumaných jedinců byla zjištěna **snížená sebekontrola** – velmi typické patrně nejenom pro tento typ recidivy. Jde o typ osobnosti, která se vyskytuje nejen mezi delikventy, najdeme ji např. i mezi bezdomovci. Jedná se o jakýsi konglomerát vlastností, mezi nimiž dominuje nezodpovědnost za vlastní činy, určitá lehkomyšlnost (nechytnou mě a když, tak ono to nějak dopadne), svádění svého činu na jiné skutečnosti (špatné dětství, nepříznivé okolnosti, smůla, třeba i alkohol aj.). Objevuje se zde především neochota a zajisté i neschopnost vzít svůj život do vlastních rukou, začít se chovat dospěle, což v tomto případě znamená nést zodpovědnost za své činy.
2. Zaznamenány byly **tendence k závislostem různého typu**, jež úzce souvisí s předešlým bodem. Jsou zjišťovány i určité genetické předpoklady k závislostem např. na alkoholu, ale vychází se z toho, že jedinec nebývá pouze hříčkou svých vrozených dispozic. U recidivistů opět hrají roli výrazné osobnostní vlastnosti, které byly zjištěny i v předchozích výzkumech: nezdrženlivost, vyhle-

dávání silných podnětů a slabá kontrola realitou. Ze zkoumaného souboru bylo léčeno z nějaké závislosti 26 % jedinců, přičemž zde dále třeba zohlednit další jedince, kteří léčeni nebyli, nicméně závislosti u nich byly konstatovány.

3. Výrazně byla konstatována **extroverze**, tedy společenskost, činorodost, sebeprosazování, záliba ve změnách a vzrušujících situacích, jinak řečeno směřování své mysli směrem k podnětům zvnějšku, nikoliv dovnitř jak je tomu u introvertů. Tato vlastnost je opakovaně zjišťována u delikventů vůbec. V souboru bylo 65 % extrovertů, ostatní byli diagnostikováni jako spíše introvertované osobnosti.
4. Mezi recidivisty převažoval **cholerický typ**. K tomuto typu patří vlastnosti osobnosti, jako je snadná vznětlivost, dráždivost (iritabilita), výbušnost, nestálost, netrpělivost, aktivita, rozrušitelnost, měnivost nálad. Jedná se o vlastnosti, které samozřejmě nevedou automaticky k delikvenci, nicméně mohou být faktorem, jenž může sehrát roli v určité kriminogenní situaci. S těmito vlastnostmi bylo ve vzorku 55 % jedinců (sangvinik 16 %, melancholik 19 %, flegmatik 10 %).
5. Byla dále zjištěna **psychická labilita**. Většina zkoumaných recidivistů (75 %) vykazovala dle testů emoční labilitu, tj. zejména náhlé a časté změny nálad a emoční reakce nadměrné intenzity. Lze dovodit, že psychická labilita může být rovněž jednou z příčin trestné činnosti, kdy může jak vytvářet kriminogenní situace, tak zapříčinit neuvážené jednání v takových situacích.

6. Zjištěny byly též **neurotické symptomy**. Jedná se o dimenzi osobnosti spadající již k psychopatologické symptomatice, vyznačující se sklonem k fobiím, úzkostem, obsedantně kompulsivním poruchám, depresím. Ve zkoumaném vzorku bylo 77 % osob s těmito poruchami.
7. Zejména **přítomnost fobií** byla výrazná, a to u 81 % zkoumaných osob. Za fobii považujeme nepřiměřený strach z něčeho, čeho se lidé normálně nebojí, nebo čeho se bojí mnohem méně než postižený jedinec. Jde o strach zcela nebo téměř neodůvodněný, nerealistický, např. strach z davu lidí, z volného prostranství, tudíž strach chodit ven apod.
8. Konečně byla konstatována **zvýšená celková agresivita, zejména verbální a nepřímá** (nikoliv fyzická, i když je rovněž přítomna). Zajímavé bude posléze srovnání se skupinou pachatelů násilných trestných činů, kde bychom předpokládali vyšší výskyt i agrese fyzické. Zvýšená celková agresivita byla zjištěna u 58 % zkoumaných, verbální u 48 %, fyzická u 36 % probandů.

Srovnáme-li výsledky probíhajícího výzkumu a výzkumu z roku 1986 (Netík a kolektiv), zjistíme mnohé shody, ale i zajímavé rozdíly např. pokud jde o inteligenci zkoumaných recidivistů. Autoři staršího výzkumu dospěli k závěru, že mezi recidivními pachateli převažují tzv. konformní mormoni (lehce mentálně retardovaní), tzn. těžkopádní až tupí a podřídiví jedinci. Tito pachatelé byli dále charakterizováni nezdrženlivostí, agresivitou a nepřátelským zaměřením vůči okolí (86 % celého souboru), což jsou vlastnosti, které byly shledány též u zkoumaného souboru.

Překvapivé však je, že se nepotvrdil osobnostní faktor „nízká inteligence“, jehož přítomnost zdůrazňuje jako typickou zmiňovaný výzkum z r. 1986. Roli může hrát i skutečnost, že inteligence byla měřena pouze nonverbálním testem na rozdíl od dřívějšího výzkumu. V rámci novodobého výzkumu se zkoumaní pachatelé majetkové trestné činnosti rozložili do téměř ideální Gaussovy křivky: u poloviny byl zjištěn průměrný intelekt (48 %) a po čtvrtinách (26 %) intelekt (většinou mírně) nadprůměrný, resp. podprůměrný.

První výsledky novodobého výzkumu recidivistů IKSP potvrdily známou skutečnost, že vzrůst kriminality, zejména majetkové, který postihuje většinou země s nejvyšší životní úrovní a u nás zaznamenal velký rozmach po roce 1990, není přímo spojen se špatnou sociální situací pachatelů. Jinak řečeno, majetková kriminalita již, na rozdíl od starších teorií, většinou neplyne z neutěšených majetkových poměrů pachatelů, nebo z jejich psychických nebo biogenetických vlivů, ale spíše bývá jejich rozhodnutím. Pokud se člověk *svobodně rozhodne*, že bude páchat trestnou činnost, jedná tak často na základě ekonomických úvah o možných ziscích a výhodách a chce tyto zisky zvyšovat. Chce jít cestou nejmenšího odporu. Takový člověk nemívá vzdělání (45 % ze zkoumaných není ani vyučena, pouze 9 % má maturitu), neboť chodit do školy a vykazovat výsledky je stojí námahu. Většinou nepracují, pouze 22 % mělo stálejší zaměstnání.

Mezi zkoumanými recidivisty nacházíme mnoho jedinců, které je možno zařadit mezi tzv. „antisociální delikventy“. Jsou to ti, jejichž chování je pokusem uspořádat svou osobnost podle norem a hodnot, jež mají antisociální obsah. Tyto osoby neuznávají strukturu hodnot společnosti jako celku.

Mezi takovými osobami se najde mnoho recidivistů a lze konstatovat, že mezi třiceti zkoumanými recidivisty majetkové trestné činnosti jich bylo velké množství.

Z uvedených výsledků, pokud jde o psychologické charakteristiky, plyne jakási předurčenost k životnímu selhání, pachatelé jsou výbušní, psychicky labilní, neurotičtí atd., ovšem podobné vlastnosti mají i lidé, kteří se nestávají recidivisty. Navíc, celkem překvapivě, většina ze zkoumaných jedinců (dle jejich sdělení) pochází z úplných rodin, kdy do dospělosti byli vychováváni vlastními rodiči (68 %), ostatní vyrůstali většinou v rodinách doplněných (19 %), rodinné prostředí stále se měnící bylo konstatováno pouze u 2 jedinců, umístění v dětském domově u jednoho jedince. Většina z nich – dle údajů sociálních pracovníků – se má po propuštění kam vrátit, většinou k rodičům, nebo k družce. U většiny rodinných příslušníků (rodiče, sourozenci) nebyla nalezena kriminální infekce, ovšem u 29 % ano.⁸⁷ Lze tak shrnout, že start do života zkoumaných jedinců nebyl o nic horší než start nekriminálních jedinců a bylo tedy otázkou dalších faktorů, které je dovedly na scesti. Jak již uvedeno výše, spíše se však hlavní příčina spatřuje ve vnitřní motivace jedince, jeho svobodné volbě.

Negativní činitele, jež ukazují na určitý význam v genezi kriminální recidivy, nelze v žádném případě považovat za činitele determinující a pomíjet tak celou složitost působení společenských vlivů. Avšak sledování a zkoumání těchto faktorů, jež ovlivňují vznik a průběh recidivní kariéry, je jednou z cest, které mohou vést k volbě takových preventivních opat-

⁸⁷ Štěchová, M. První výsledky výzkumu recidivního chování se zaměřením na vybrané osobnostní rysy pachatelů: příspěvek z konference „Postpenitenciární péče a kriminální recidiva“ konaná dne 12. listopadu 2009 v Praze (APPPS).

ření, jež by působily k jejímu úspěšnému potlačení resp. snížení, neboť recidiva bude ze své podstaty vždy v určitém procentu existovat. Její úplné vymýcení tak není příliš myslitelné, avšak jakékoli snížení počtu recidivistů by zcela jistě znamenalo též snížení celkové kriminality.

6. STAV A VÝVOJ RECIDIVY

Informace o vývoji a stavu recidivy můžeme čerpat především ze statistiky Policejního prezidia (policejní statistiky), Trestní statistiky státních zastupitelství, Trestní statistiky soudů a statistiky Vězeňské služby ČR. Každá statistika sleduje recidivu v jiné fázi trestního řízení a navzájem se liší i vlastním vymezením recidivy.

Statistika Policejního prezidia vychází z objasněnosti trestných činů a trestních rejstříků obviněných osob. Rozhodné je, zda dotyčný již byl stíhán či odsouzen za úmyslnou trestnou činnost. Není z ní však možné dovodit, kolik pachatelů bude následně odsouzeno a kvalifikováno podle § 42 písm. p) tr. zák.

Statistika státních zastupitelství odráží toliko počet osob, proti kterým byla vznesena obžaloba podle ustanovení o zvlášť nebezpečných recidivistech. Statistiky soudů sledují počet odsouzených pachatelů, u nichž byla uplatněna přitěžující okolnost předchozí trestné činnosti podle § 42 písm. p) tr. zák. [resp. 34 písm. j) tr. zák.z r. 1961]. Je třeba mít na paměti, že tato přitěžující okolnost může být shledána i v případě nedbalostního trestného činu.

Konečně statistika Vězeňské služby ČR se soustřeďuje na recidivu v penologickém pojetí. Sleduje se počet osob ve výkonu trestu odnětí svobody podle kritérií dosavadní netrestnosti, počtu předchozích odsouzení bez výkonu trestu odnětí svobody a počtu předchozích výkonů trestů odnětí svobody, když jsou zde zahrnuta všechna předchozí odsouzení, včetně těch, o nichž platí zákonná fikce, že se na pachatele hledí, jako by nebyl odsouzen,

nebo odsouzení zahlázená výrokem soudu a která nelze pokládat za přitěžující okolnost recidivy ve smyslu § 42 písm. p) tr. zák.

6.1. Statistika Policejního prezidia⁸⁸:

Rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Objasněno skutků	172 245	166 827	151 492	135 581	134 444	135 281
Spácháno recidivisty	62 919	66 096	70 473	72 556	74 097	74 594
Podíl v %	36,5	39,6	46,5	53,5	55,1	55,1

Rok	2006	2007	2008	2009
Objasněno skutků	133 695	138 852	127 906	127 604
Spácháno recidivisty	73 316	74 010	69 214	73 561
Podíl v %	54,8	53,3	54,1	57,7

Rok	2000	2001	2002	2003	2004
Celkem stíháno osob	130 234	127 856	123 964	121 393	121 531
Z toho recidivistů	38 664	40 736	48 764	51 838	54 880
Podíl v %	29,7	31,9	39,3	42,7	45,2

Rok	2005	2006	2007	2008	2009
Celkem stíháno osob	121 511	122 753	127 718	122 053	123 235
Z toho recidivistů	55 856	56 661	56 773	53 321	56 594
Podíl v %	46,0	46,2	44,5	43,7	46,0

Za rok 2009 zaznamenala policejní statistika 127.604 objasněných trestných činů, z nichž 73 561 bylo spácháno recidivisty. Podíl recidivistů na objasněných trestných činech tedy činí téměř 58 %. Podobně tomu je, pokud jde o stíhané osoby, kte-

⁸⁸ Přehledy kriminality 2001 – 2006 < http://www.mvcr.cz/statistiky/krim_stat/2005/index.html >

rých bylo v roce 2009 celkem 123.235, z toho 56.594 bylo v minulosti odsouzeno nebo alespoň stíháno pro některý z úmyslných trestných činů. Pokud tyto údaje srovnáme se statistikou posledních let, dojdeme k závěru, že se procentuální podíl činů spáchaných recidivisty od roku 2003 zvyšuje a v posledních sedmi letech je téměř stejný. Na výrazném nárůstu podílu mezi rokem 2000 a 2002 se zčásti podílí snižování počtu objasněných trestných činů a zčásti zvyšování počtu odhalených trestných činů recidivistů.

Lze se ptát, zda je tak značná recidiva vyplývající z výše uvedené statistiky fenoménem pozitivním nebo negativním. Možno zastávat názor, že velmi pozitivním, neboť značná část kriminality je koncentrována a závislá na nepatrné skupině lidí. Malá skupina obyvatel se dopouští mnoha trestných činů a v tomto smyslu je rozptyl kriminality v populaci naší společnosti malý. To ovšem s výhradou latentní kriminality.⁸⁹ V první polovině 90. let došlo k nárůstu prvotrestaných pachatelů, avšak v současnosti se situace opět ustálila. Naopak neklesá-li podíl recidivních pachatelů, je nutno recidivu chápat i jako selhání naší nápravné péče a v tomto směru jde o projev velmi negativní. Tuto otázku tedy nelze zodpovědět zcela jednoznačně.

Ale ne každá recidiva je projevem selhání našeho nápravného systému. Nové trestné činy se mohly zrodit z nových problémů. Americký kriminolog Johnson uvádí v této spojitosti, že jestliže lékař někoho ošetřoval po zlomenině ruky a pacient dostane později zánět slepého střeva, nepovažujeme to za neúspěch léčení. A na druhé straně to, že u delikventa k recidivě nedošlo, není vždy důkazem úspěšnosti nápravného působení. Je dokonce

⁸⁹ *Novotný, O.* Za reformu systému trestů. Sborník prací z trestního práva. Univerzita Karlova Praha, s. 74 – 75.

možné, že se napravil přesto, jak na něho pobyt ve věznici působil.⁹⁰

Nelze však očekávat, že by recidiva byla potlačena úplně – lze ji pouze omezit na nejnižší možnou míru, což je však proces dlouhodobý a velmi náročný z hlediska koncipování penitenciární péče. Prvořadým úkolem se spíše jeví snížení počtu prvopachatelů na nejnižší možnou mez, neboť každý prvopachatel je potenciálním recidivistou, zvyšuje tak riziko páchaní další trestné činnosti a tím i její nárůst z celospolečenského hlediska. To je však záležitostí prevence kriminality jako takové.

6.2. Trestní statistiky státních zastupitelství a soudů

Trestní statistika OSZ a KSZ⁹¹:

Rok	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Obžalováno osob celkem	84 066	73 905	84 973	86 074	84 855	77 210
Zvláště nebezpečných recidivistů	386	256	275	180	175	201
Podíl v %	0,46	0,35	0,32	0,21	0,21	0,27

Rok	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Obžalováno osob celkem	78 726	75 861	75 223	70 477	67 186	84 665
Zvláště nebezpečných recidivistů	181	227	204	220	278	377
Podíl v %	0,23	0,30	0,27	0,31	0,41	0,45

⁹⁰ Johnson, E.-H. Crime, Correction and Society. Homewood, Illinois: The Dorsey press, 1964, s. 626 an.

⁹¹ Statistická ročenka kriminality <<http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=3397&d=47145>>

Trestní statistika soudů⁹²:

Rok	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Odsouzeno osob	59 777	54 083	62 594	63 211	60 182	65 098
Recidivistů	10 020	9 582	9 906	9 932	9 574	10 413
Podíl v %	16,8	17,7	15,8	15,7	15,9	16,0

Rok	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Odsouzeno osob	66 131	68 443	67 561	69 445	75 728	75 761
Recidivistů	10 476	11 096	10 273	8 948	8 144	7 422
Podíl v %	15,8	16,2	15,2	12,9	10,8	9,8

I po vyhodnocení trestních statistik soudů a státních zastupitelství zjišťujeme, že se procentuální podíly recidivy v letech 1997 až 2005 ve statistikách soudů téměř nelišily a stále kolísaly kolem hodnoty 16 %. Od roku 2006 však klesla, ačkoli v následujících letech celkový počet odsouzených osob spíše stoupal, ačkoli počet obžalovaných osob spíše klesl. To může být znak toho, že stoupl počet prvotrestaných osob, což lze považovat za jev nežádoucí. Soudy však objektivně nezohledňují každé předchozí odsouzení, avšak pouze pokud tuto skutečnost považují za významnou z hlediska druhu a výše trestu. Ze statistiky státních zastupitelství spíše vyplývá, že recidiva ve formě zvláště nebezpečné recidivy spíše stoupá a pohybuje se kolem hodnoty 0,3 až 0,4 %.

Jak je patrné, představuje podíl recidivy ve statistice soudů a zastupitelství mnohem menší procento v porovnání se statistikou policejní. Bylo by tedy zajímavé náležitě empiricky prozkoumat, jakým způsobem soudy využívají přitěžující okolnost recidivy a vyhodnocují její společenskou škodlivost a závažnost.

⁹² Statistická ročenka kriminality <<http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=3397&d=47145>>

Z uvedených údajů lze dovodit (zejména při porovnání s policejní statistikou), že české soudy jsou v případě recidivních pachatelů umírněnější a okolnost recidivy zohledňují velmi málo. Otázkou však zůstává, je-li tento postup efektivní, co se účinnosti trestního postihu recidivistů týče. Soud je sice dle dikce ustanovení § 42 písm. p) tr. zák. oprávněn okolnost opětovného odsouzení pachatele za přitěžující nepovažovat (s přihlédnutím k tam uvedeným podmínkám), avšak neměl by tuto možnost vykládat extenzivně na úkor ochrany společnosti. Je více než jasné, že v určitých případech je přísnější potrestání pachatele recidivisty jedinou možností, která mu zabrání v páchání další trestné činnosti. Nový trestní zákoník, který konstruuje recidivu jako okolnost zvláště přitěžující u většího množství trestných činů než úprava předcházející, by měl tento trend zvrátit, neboť soud již nebude mít tak velký prostor pro uvážení, zda recidivu při výměře trestu zohlední či nikoli.

6.3. Statistika Vězeňské služby ČR⁹³:

Rok	1999	2000	2001	2002	2003
Odsouzených	16 126	15 571	14 737	12 829	13 868
Předchozí odsouzení	12 878	12 810	12 224	10 679	11 918
Podíl předchozích odsouzení	79,9	82,3	83,0	83,2	85,9
Podíl předchozích VTOS v %	60,8	60,0	60,5	61,1	61,1

Rok	2004	2005
Odsouzených	15 074	16 077
Předchozí odsouzení	13 060	14 002
Podíl předchozích odsouzení	86,6	87,1
Podíl předchozích VTOS v %	60,8	61,2

⁹³ Statistická ročenka VS ČR za rok

Zde uvedené údaje jsou souhrnem informací obsažených ve vězeňské statistice. Podrobnější informace o složení vězeňské populace z hlediska předchozích odsouzení jsou obsaženy v tabulce uvedené níže. Bohužel tyto údaje již v nových Statistických ročenkách Vězeňské služby ČR nenajdeme, ačkoli právě tato data nám významně pomáhala získávat přehled o účinnosti trestního postihu a stavu recidivistů ve vězeňské populaci.

Předchozí odsouzení	2000		2001		2002	
	Celkem	%	Celkem	%	Celkem	%
nebyl odsouzen	2 761	17,73	2 513	17,05	2 150	16,76
1 x odsouzen bez VTOS	1 532	9,84	1 352	9,17	1 084	8,45
2 x odsouzen bez VTOS	982	6,31	963	6,54	807	6,29
3 x odsouzen bez VTOS	961	6,17	992	6,73	948	7,39
byl ve VTOS 1x	3 023	19,41	2 814	19,10	2 262	17,63
byl ve VTOS 2x	1 893	12,16	1 796	12,19	1 656	12,91
byl ve VTOS 3x	1 352	8,68	1 353	9,18	1 166	9,09
byl ve VTOS 4x	874	5,61	803	5,45	765	5,96
byl ve VTOS 5x	585	3,76	590	4,00	545	4,25
byl ve VTOS více než 5x	1 608	10,33	1 561	10,59	1 446	11,27
Celkem	15 571	100,00	14 737	100,00	12 829	100,00

Předchozí odsouzení	2003		2004		2005	
	Celkem	%	Celkem	%	Celkem	%
nebyl odsouzen	1 950	14,06	2 014	13,36	2 075	12,91
1 x odsouzen bez VTOS	1 209	8,72	1 311	8,70	1 248	7,76
2 x odsouzen bez VTOS	904	6,52	1 021	6,77	1 111	6,91
3 x odsouzen bez VTOS	1 266	9,13	1 561	10,36	1 802	11,21
byl ve VTOS 1x	2 527	18,22	2 660	17,65	2 915	18,13
byl ve VTOS 2x	1 781	12,84	1 919	12,73	2 062	12,83
byl ve VTOS 3x	1 299	9,37	1 422	9,43	1 513	9,41
byl ve VTOS 4x	821	5,92	916	6,08	1 041	6,47
byl ve VTOS 5x	629	4,53	635	4,21	630	3,92
byl ve VTOS více než 5x	1 482	10,69	1 615	10,71	1 680	10,45
Celkem	13 868	100,00	15 074	100,00	16 077	100,00

Statistika Vězeňské služby poskytuje zajímavé údaje, kdy se ukazuje nárůst podílu odsouzených ve výkonu trestu, kteří již byli pravomocně odsouzeni. Tento nárůst je způsoben zejména odsouzenými, kterým nebyl uložen trest odnětí svobody. Ukazuje se tedy, že tresty nespojené s odnětím svobody nejsou u určité skupiny odsouzených dostatečně efektivní a tento trend se rok od roku zvyšuje.

Poměrně vysoké procento je však zaznamenáno též u odsouzených k výkonu trestu odnětí svobody *více než pětkrát*. Lze dovodit, že tato skupina odsouzených již vykazuje tak vysokou známku narušení, co se jejich postoje k páčání trestné činnosti týče, že ani hrozba trestu odnětí svobody není dostatečná k tomu, aby je od kriminálního chování odradila. Dala by se označit jako skupina „nenapravitelných“ recidivistů a pachatele náležející do této skupiny by bylo třeba pozorněji sledovat po jejich propuštění na svobodu, neboť riziko jejich další trestné činnosti je více než vysoké.

Nejvyšší počet navrátivších se pachatelů však pozorujeme u skupiny odsouzených, kteří byli ve výkonu trestu odnětí svobody *jedenkrát*. Pachatelé, kteří vykonali jedenkrát trest odnětí svobody, tak tvoří zdaleka nejpočetnější skupinu ve výše uvedeném přehledu v rámci vězeňské populace. Právě na tuto skupinu odsouzených by měla být zaměřena pozornost příslušných orgánů, neboť tito ještě nevykazují takový stupeň narušení, který by znemožňoval jejich nápravu. I přes tento nepopiratelný fakt se však tito odsouzení opět uchylují k trestné činnosti. Otázkou zůstává, je-li účelné tento trend pouze akceptovat a nevyvíjet žádnou snahu k tomu, aby se recidiva prvotrestaných (pokud jde o výkon trestu odnětí svobody) minimalizovala.

7. TRESTNÍ SANKCE A RECIDIVA

7.1. Systém trestních sankcí v novém trestním zákoníku

Jak uvádí Komentář k trestnímu zákoníku⁹⁴, systém trestních sankcí v něm obsažený je shodně s trestním zákonem z r. 1961 koncipován jako *dualistický* (dvojkolejný). K ochraně sociálního pořádku slouží dvě paralelně existující koleje sankcí – tresty a ochranná opatření. Těžiště sankčního systému tvoří tresty, které jsou chápány jako reakce na spáchání zaviněného trestného činu, spočívající v záměrném působení citelné újmy pachateli trestného činu a spojené s jeho veřejným sociálně etickým odsudkem. Do druhé koleje řazená ochranná opatření je možno charakterizovat jako opatření ryze preventivní povahy, která jsou sociálně eticky indiferentní a méně závislá na trestném činu (někdy jen na činu jinak trestném) a jeho závažnosti. Na rozdíl od trestů nemají být odpovědí na trestný čin, ale mají být ukládána z podnětu činu se zřetelem k nebezpečnosti osoby pachatele, která z činu vychází.

Obecně bývá existence dvojkolejných systémů trestních sankcí odůvodňována tím, že tresty nejsou u některých skupin pachatelů plně způsobilé plnit preventivní úkoly. Jedná se zejména o pachatele, u nichž nelze v plné míře uplatnit trest úměrný spáchanému trestnému činu (např. pro duševní poruchu v době činu), ale zároveň je zřejmé, že se tito pachatelé budou i v budoucnu dopouštět dalších, pro společnost škodli-

⁹⁴ Šámal, P. a kol. Trestní zákoník, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2009, s. 410 – 411.

vých činů, a také o pachatele, u nichž trestem úměrným spáchanému trestnému činu nelze dosáhnout toho, aby se páchání dalších trestných činů vyvarovali, tj. recidivisté.

V trestním zákoníku je systém ochranných opatření určen především osobám stíženým duševní poruchou, i když jejich stav nedosahuje stavu zmenšené přičetnosti nebo nepřičetnosti, osobám závislým na návykových látkách a mladistvým. Cestou dvojkolejnosti není řešena otázka sankcionování nebezpečných recidivistů⁹⁵, neboť k jejich přísnějšímu postihu je dle autorů této normy možno využít dlouhodobých trestů odnětí svobody, jak to činí § 59 tr. zák. To však pokládám za jeden z nedostatků nové právní úpravy, neboť otázku postihu zejména obtížně napravitelných recidivistů, jež je třeba trvaleji izolovat, nelze řešit výhradně tresty, ale je třeba využít právě specializované zařízení typu zabezpečovací detence. Penitenciární zacházení s prvopachateli a recidivisty je značně odlišné a právě specializované zařízení, jakým zabezpečovací detence bezpochyby je, by mohlo odpovídajícím způsobem takové zacházení s recidivisty zajistit.

7.2. Zabezpečovací detence

Institut zabezpečovací detence byl do našeho právního řádu přejata novelou tr. zák. z r. 1961 provedenou zákonem č. 129/2008 Sb. s účinností od 1. 1. 2009. V úplném znění však byla zabezpečovací detence upravena až trestním zákoníkem s účinností od 1. 1. 2010. Současná právní úprava zabezpečovací detence zakládá povinnost soudu uložit zabezpečovací detenci pachateli činu jinak trestného, který by naplňoval znaky

⁹⁵ Šámal, P. a kol. Trestní zákoník, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2009, s. 411.

zvláště závažného zločinu, není pro nepřičetnost trestně odpovědný, jeho pobyt na svobodě je nebezpečný a nelze očekávat, že by uložené ochranné léčení s přihlédnutím k povaze duševní poruchy a možnostem působení na pachatele vedlo k dostatečné ochraně společnosti (§ 100 odst. 1 tr. zák.).

Fakultativní uložení zabezpečovací detence pak v § 100 odst. 2 písm. b) tr. zák. pamatuje též na pachatele-recidivisty, avšak v případech velmi úzce vymezených: zabezpečovací detence může být soudem uložena pachateli, který se oddává zneužívání návykové látky, *znovu* spáchal zvláště závažný zločin, ač již byl pro zvláště závažný zločin spáchaný pod vlivem návykové látky nebo v souvislosti s jejím zneužíváním *odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody nejméně na dvě léta*, a nelze očekávat, že by bylo možné dosáhnout uložení ochranného léčení dostatečné ochrany společnosti, a to i s přihlédnutím k již projevenému postoji pachatele k ochrannému léčení. To vždy s přihlédnutím k osobě pachatele s přihlédnutím k jeho dosavadnímu životu a jeho poměrům. Odsouzením za zvláště závažný zločin se rozumí odsouzení pro jakýkoli zvláště závažný zločin (nevyžaduje se tedy speciální ani druhová recidiva), pokud odsuzující rozsudek nabyl právní moci. Není třeba, aby došlo k výkonu trestu, byť i jen zčásti (a contrario pojmu „potrestán“).

Při volbě právní úpravy zabezpečovací detence v České republice z hlediska širší komparace se zahraničními úpravami byl zvolen tzv. klinický model (Clinical Model), který vedle ochrany společnosti významně zdůrazňuje léčbu, psychologické, rehabilitační a další působení na určitý druh nepřizpůsobivých odsouzených trpících duševní chorobou, a to na rozdíl od tzv. ochranného modelu (Community Protection

Model), jenž klade hlavní důraz v zásadě jen na ochranu společnosti.⁹⁶ Tato koncepce byla zvolena vzhledem k dlouhodobě uplatňovaným požadavkům vytvořit funkční institut, který bude účinně reagovat na dosavadní obtíže vznikající při výkonu ochranného léčení v České republice s přihlédnutím k historickým a společenským souvislostem.⁹⁷

Právě výše uvedený ochranný model je pak více zaměřen na pachatele-recidivisty, kteří mohou být právě pomocí institutu zabezpečovací detence dlouhodobě izolováni od společnosti. Zároveň by jim ale měla být poskytnuta náležitá odborná pomoc, aby jejich izolace trvala jen po nezbytně nutnou dobu. Takový přístup však zahrnuje mnohá úskalí zejména s ohledem na značnou problematičnost spolehlivosti zjištění, že pachatel je již dostatečně napraven a je tak možné jej propustit na svobodu.

Současná právní úprava zabezpečovací detence tak nemožňuje uložit toto ochranné opatření těm nebezpečným recidivistům, kteří se zároveň neoddávají zneužívání návykové látky. Pro ně zákonodárce zvolil pouze možnost uložení trestu odnětí svobody. Otázkou je, zda by nenapravitelní a zvláště narušení recidivisté, u nichž se nedá předpokládat, že se napraví, neměli být též zařazeni po ukončení výkonu trestu do zabezpečovací detence, kde by jim byla poskytnuta pomoc jistě více odborná, než se dá očekávat právě ve výkonu trestu odnětí svobody. Právě s ohledem na duševní stav takových pachatelů u nich existuje reálný předpoklad, že se budou i v budoucnu dopouštět závažné trestné činnosti, aniž by byli pro nepříčetnost trestně odpovědní či aniž by se oddávali

⁹⁶ Šámal, P. a kol. Trestní zákoník, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2009, s. 1052.

⁹⁷ Šámal, P. Ochranné léčení a zabezpečovací detence v návrzích trestního zákoníku a problémy s tím spojené. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, s. 367.

zneužívání navyklých látek. Současná koncepce zabezpečovací detence v trestním zákoníku však výše nastíněný přístup nepřipouští.

Dalšími problematickými aspekty zavedení tzv. *preventivní detence* vůči recidivistům, jež najdeme např. v trestním zákoníku Německé spolkové republiky, jsou zejména zachování zásady proporcionality či zda je takové vymezení zabezpečovací detence v souladu s pojetím ochranných opatření, jak je chápáno v České republice.⁹⁸ Šámal zastává názor, že recidiva pachatelů by neměla být řešena v rámci ochranných opatření, ale v rámci trestání jednak určitým zvýšením trestních sazeb, příp. jejich dalším navýšením s ohledem na recidivu u zvláště závažných zločinů nebo stanovením recidivy jako okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby, a nikoli relativizováním již uloženého trestu možností uložit současně s trestem nebo před ukončením tohoto trestu pachateli ještě zabezpečovací detenci. Dle Šámala jde totiž o obcházení možnosti ukládat pachateli tresty odnětí svobody na neurčitou dobu.⁹⁹ Jistě má toto tvrzení své opodstatnění, avšak je jistě třeba uvážit, zda budeme klást tyto úvahy nad zájem společnosti na její ochraně před pachateli nebezpečných trestných činů.

Nemyslím si, že je třeba nutně zabezpečovací detenci pojímat jako pouhou izolaci pachatele od společnosti. Je třeba toto ochranné opatření chápat komplexně jako součást nápravy pachatele, kdy mu je poskytována cílená péče zaměřená na jeho resocializaci a převýchovu. Jistě, vůči tvrdému jádru

⁹⁸ Šámal, P. Ochranné léčení a zabezpečovací detence v návrzích trestního zákoníku a problémy s tím spojené. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, s. 361an.

⁹⁹ Šámal, P. Ochranné léčení a zabezpečovací detence v návrzích trestního zákoníku a problémy s tím spojené. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, s. 365.

recidivistů již mohou být tyto snahy neúčinné, tím spíše je ale potom důvod pro jejich naprostou izolaci od společnosti, a to jak prostřednictvím dlouhodobého trestu odnětí svobody, který však na recidivisty působí nemotivačně, nebo právě s pomocí detence.

7.3. Trest odnětí svobody

Nepodmíněný trest odnětí svobody má nejen v českých poměrech dlouholetou tradici, je veřejností akceptován a je pro ni srozumitelný a v justiční praxi je zaběhnutý. Má pevné zakotvení v právním vědomí veřejnosti i v kulturní historii společnosti. Po dlouhou dobu představuje trest odnětí svobody páteř systému trestů. Všechny další druhy trestů byly a stále ještě jsou na něj určitým způsobem napojeny a od něho odvozeny. Většinu z nich, selhával-li jejich výkon, bylo možno v něj přeměnit. Nepodmíněný trest plní relativně spolehlivě alespoň některé z funkcí, jež bývají od trestních sankcí očekávány. Funkci punitivní a sociálně ochrannou tím, že do značné míry zneškodňuje pachatele, když ho na určitou dobu či ve výjimečných případech natrvalo izoluje od společnosti. Splňuje jistě i funkci generální a individuální trestněprávní prevence. Hůře již však zajišťuje restituci spáchané škody, přestože oběti trestného činu zajisté poskytuje určitou morální satisfakci. Převýchovná funkce, ačkoliv její význam byl v průběhu vývoje posunut na čelné místo, nepřinesla žádné přesvědčivé výsledky.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Rozum, J., Kotulan, P., Háková, L., Nečada, V., Diblíková, S. Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativy Praha: IKSP, 2005, s. 17.

Trest odnětí svobody je již dlouhodobě podrobován kritice. Je poukazováno na jeho neefektivnost, a to nejen z pohledu nápravy pachatele, ale též z hlediska vysokých finančních nákladů výkonu trestu odnětí svobody. Někteří zahraniční odborníci hovoří dokonce o tzv. krizi trestu odnětí svobody. Trest odnětí svobody však nelze zavrhnout, neboť ve společnosti se vždy budou vyskytovat pachatelé dopouštějící se závažné trestné činnosti, před nimiž je třeba chránit společnost a zabránit jim v páchání další trestné činnosti.

Neúčinnost samotného trestu odnětí svobody lze zajisté též spatřovat v jeho polovičatém uchopení, neboť pouhá izolace pachatele od společnosti v mnoha případech k nápravě nepostačuje. Toto je však ještě pozůstatkem totalitního uchopení trestní politiky a vězeňství, kdy byla trestní represe (a zejména trest odnětí svobody) považována za nejúčinnější prostředek k potlačování společensky nežádoucích jevů. V oblasti zacházení s odsouzenými převládala schematičnost, nadměrná organizovanost a naprostá izolace od vnějšího prostředí i od společnosti. Novotný¹⁰¹ v této souvislosti hovoří o potřebě jakési demilitarizace vězeňství. Základním východiskem při formování vězeňského systému musí být myšlenka, že jeho cílem je uchovat zdraví a ochránit důstojnost vězňů a v míře dané délkou trestu rozvíjet jejich smysl pro odpovědnost a vybavit je schopnostmi, které jim pomohou při reintegraci do společnosti, vést život respektující zákonnost a získávat obživu po propuštění.¹⁰²

Defekty pachatelovy osobnosti lze stěží ve většině případů trvale negovat pouhým represivním působením. Často by mohly být překonány pouze rozvojem pozitivních prvků pachatelovy

¹⁰¹ Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M. Trestní právo hmotné – I. Obecná část. 4. vydání, Praha: ASPI, 2003, s. 314 – 315.

¹⁰² Evropská vězeňská pravidla, Rada Evropy, 1973, ve znění z roku 1987, čl. 3.

osobnosti a jeho sociálně užitečných svazků, posilováním jeho pozitivních vlastností, zvyků, návyků, usměrňováním či podporou jeho zájmů apod. Pachatele není možno chápat jen jako objekt výchovného zacházení, ale nutno docílit jeho výchovné součinnosti. To však není možné bez respektování jeho osobnosti a jeho práv. Pachateli je třeba pro jeho resocializaci do společnosti a pro jeho pozitivní aktivity vytvořit příznivé podmínky.¹⁰³

Navíc s sebou trest odnětí svobody nese řadu negativních vlivů zejména ze strany ostatních spoluvězňů, kterým je vězeň vystaven ve dne v noci, neboť při výkonu trestu odnětí svobody vzniká jakési umělé prostředí a dochází ke koncentraci nejnarušnějších odsouzených. Výkon trestu odnětí svobody přetrvává sice často svazky sociálně škodlivé, ale někdy narušuje i svazky sociálně užitečné, přispívá k rodinným rozvratům a rozvodům. Může u vězňů přispět i k otrlosti, citové chladnosti, pocitům méněcennosti, pokrytectví, oslabení vůle, apatii a může být spojen i s dalšími negativními vlivy.¹⁰⁴ Je proto třeba mít na paměti, že penitenciární zacházení musí jednak zabránit další trestné činnosti, jednak vytvořit příznivé podmínky pro řádný život odsouzených po jejich propuštění, a to zejména výchovným působením na odsouzené prostřednictvím nejrůznějších aktivit v průběhu výkonu trestu.¹⁰⁵

¹⁰³ Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M. Trestní právo hmotné – I. Obecná část. 4. vydání, Praha: ASPI, 2003, s. 272.

¹⁰⁴ Novotný, O. O trestu a vězeňství. 2. vydání, Praha: Academia, 1969, s. 141 an.

¹⁰⁵ Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M. Trestní právo hmotné – I. Obecná část. 4. vydání, Praha: ASPI, 2003, s. 315.

7.3.1. Prizonizace

To vše je úzce spjato s prizonizací¹⁰⁶, jak bývá psychology nazývána adaptace jedince na život ve vězení. Tato má dvě důležité složky, a to *institucionalizaci* a *ideologizaci*. Prvně jmenovaná složka prizonizace – *institucionalizace* – označuje skutečnost, že se člověk adaptuje na vysoce organizovaný způsob života ve vězení spojený se ztrátou samostatnosti a iniciativy. Z toho vyplývá změna jeho postojů, vzorců chování i obranných mechanismů. Adaptace vede ke ztrátě aktivity, až k apatii, ke zúžení zájmových aktivit, k úpadku většiny osobností. Osobnost dlouhodobě nebo opakovaně trestaného v mnoha složkách degraduje. Jedinec se odnaučí rozhodovat a bude i po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody závislý na rozhodování jiných nebo na náhodných impulzech. Ztratí schopnost plánovat a volit realistické alternativy své budoucnosti.

Druhá z výše jmenovaných složek – *ideologizace* – znamená přijetí norem a pravidel vězeňského prostředí. Mnohdy nejde jen o formální přizpůsobení, ale o přijetí jiného hodnotového systému, o ztotožnění s minoritní skupinou. Vymezení hranic vlastní skupiny je zde jednoduché, neboť mezi vězni a vězeňským personálem je jednoznačná hranice. Akceptace skupinové identity je pro vězně podporou, a proto ji přijímá, pokud nemá zvlášť dobře fungující zázemí nebo silné vnitřní přesvědčení. Adaptace na nové prostředí se projevuje i přijetím specifického žargonu, jež je jedním ze znaků potvrzujících rozdíly uvedených skupin. Přijetí stylu života ve vězení se u nemalé části odsouzených projevuje v přesvědčení, že odsouzením nic neztratili.

¹⁰⁶ Vágnerová, M. Psychopatologie pro pomáhající profese. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, s. 422 an.

Důležitým problémem je míra pocitu viny a tomu odpovídající pocit oprávněnosti trestu. Značná část trestaných, zejména recidivistů s narušenou osobností, pocitu viny nemá. Jsou přesvědčeni, že za jejich problémy může někdo jiný. Nejsou ochotni akceptovat, že trest je důsledkem jejich činu, že je projevem spravedlnosti (ve smyslu sankce za nerespektování obecně platných norem), a nikoli výrazem zvěle společnosti. Za těchto okolností lze však těžko čekat, že trest bude fungovat jako impulz k nápravě a k odčinění viny. Větší část odsouzených (J. Němec¹⁰⁷ uvádí 57 % trestaných z jím testované skupiny) není ochotno uznat, že si za svoje uvěznění mohou sami.

Vězňové vytvářejí specifickou sociální skupinu, jež má svoji strukturu, hierarchii rolí se specifickými statuty, a tím jsou vymezena i pravidla chování a sociální vztahy. Typická je rigidní a přísně vymezená hierarchie rolí, s nimiž souvisejí práva a povinnosti jejich nositelů. Ve skupině vězňů se lze setkat s různými sociálně patologickými formami chování jako např. vydírání, přiživování, šikana a agrese jakéhokoli druhu. Značná část odsouzených se chovala asociálně již na svobodě a nelze tedy očekávat, že by se u nich zafixované vzorce chování najednou změnily. Většina z odsouzených prožívá výkon trestu jako zátěžovou situaci, v níž se zvyšuje pohotovost k obranným reakcím, obvykle agresivního charakteru.¹⁰⁸

Takové prostředí samozřejmě nesvědčí jakékoli nápravě odsouzených, pokud do něj nezasahuje stát prostřednictvím penitenciární péče. Alespoň minimální regulace života vězňů je tedy naprosto nezbytná, to zejména s pomocí psychologů, vychovatelů a různých programů snažících se proti prizonizace efektivně

¹⁰⁷ Němec, J. Psychopatie a kriminalita. Lidé a zločin, Praha, 1993.

¹⁰⁸ Vágnerová, M. Psychopatologie pro pomáhající profese. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, s. 424.

bojovat. V době výkonu trestu má být odsouzený připravován pro život na svobodě, učit se sociálně přijatelným vzorcům chování, vytváření vhodných strategií apod. To lze samozřejmě úspěšně činit tam, kde má uvězněný perspektivu propuštění.

Vězeňské prostředí je však jiné, mnohé dovednosti a návyky zde člověk ztratil, a tak je třeba pokračovat v podpoře a vedení i po propuštění. Moje osobní zkušenost s takovým působením ve věznicích je spíše špatná, když osoby odpovědné za penitenciární péči k věci přistupovaly naprosto laxe a bez zájmu, spíše skepticky. I z tohoto důvodu se není možné divit současné neutěšené situaci, kdy se vězni po propuštění ve velkém vracejí zpět k trestné činnosti.

7.3.2. Postoj společnosti k odsouzeným

Dalším významným faktorem nepochybně ovlivňujícím nápravu pachatele je reálná nemožnost adaptability odsouzených na „normální“ prostředí zapříčiněná jejich odlišným postojem ke společenským hodnotám. Ta ovšem může být způsobena, příp. umocňována též přístupem společnosti jako celku k těmto osobám, který je ve většině případů nevstřícný, ba až odmítavý. Tento postoj pak fakticky znemožňuje znovuzачlenění odsouzeného do normálního života a ten se pod vlivem těchto faktorů opět uchyluje k trestné činnosti, neboť je to pro něj, dá se říci, snadnější cesta než neustálý boj s předsudky. Tato v podstatě automatická difamace je možná též důsledkem totalitního režimu, jenž stavěl odsouzené na okraj společnosti, avšak při hlubším pohledu do historie je tento přístup vlastní lidem od pradávna. Zde je proto velmi podstatná role státu a jím zajišťovaná postpenitenciární péče (viz kapitola 10), která by měla odsouze-

ným pomoci zejména při obnovování sociálních vazeb v nejtěžší fázi, tj. bezprostředně po propuštění z výkonu trestu.

Významná úloha ve vlastním postpenitenciárním zacházení je též svěřena obcím, které se mají ve spolupráci se zájmovými sdruženími občanů a organizacemi starat o vytváření vhodných podmínek pro resocializaci propuštěných. Jedná se především o pomoc při pracovním umístění a při ubytování, poskytování výchovných a poradenských služeb, věcných a peněžitých dávek, příp. jiných služeb. Je známo, že odsouzení, kteří se po propuštění mají kam vrátit, neboť jejich sociální vazby nebyly výkonem trestu přetřhány, se k další trestné činnosti vrací v mnohem menším měřítku než osoby, které toto zázemí nemají.

Reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu do společnosti je nejen záležitostí trestního práva, ale i jiných odvětví – zejména souvisejících s poskytováním sociálních služeb.

7.3.3. Alternativní tresty modifikující trest odnětí svobody

Jistým řešením snažícím se reagovat na nedostatky trestu odnětí svobody jsou alternativní tresty modifikující tento trest. Jednotná definice pojmu alternativního trestu v současné době neexistuje. Tradičně se chápou jako takové druhy trestů, které ačkoli nejsou spojeny s odnětím svobody pachatele, zaručují naplnění účelu trestu stejně, jako kdyby byl na odsouzeném vykonáván klasický trest odnětí svobody.¹⁰⁹ Podle materiálů Rady Evropy jsou k alternativním trestům vedle opatření nespojených s odnětím svobody a opatření umožňujících ustoupit od uloženého trestu odnětí svobody řazeny též opat-

¹⁰⁹ Repík, B. Trestné sankcie. Justičná revue, XDIII, 1991, č. 1, s. 12.

ření, jež *modifikují výkon uloženého trestu odnětí svobody*. Sem lze řadit např. částečnou detenci (semi-detention), která je užívána v Holandsku. Ta spočívá v uvěznění pachatele na část dne, zpravidla na noc nebo tu část dne, kdy nevykonává určenou činnost. V německé úpravě nalezneme tzv. víkendové vězení (weekend detention), jež je ukládáno mladistvým pachatelům. Toto opatření umožňuje, aby byl trest odnětí svobody vykonáván pouze o víkendech nebo volném čase mladistvého pachatele.¹¹⁰

Podobnou modifikaci připomíná dle mého názoru též *domácí vězení*¹¹¹, které rozšiřuje systém trestů v novém trestním zákoníku (§ 60). Tento trest by měl být ukládán osobám, které je třeba postihnout omezením osobní svobody (nestačí tedy jen podmíněné odsouzení), ale postačuje vzhledem k jejich osobním vlastnostem a rodinným poměrům podstatně menší intenzita zásahu vůči nim.¹¹² Soud by měl mít při ukládání tohoto trestu na zřeteli, že domácí vězení sleduje cíl zmenšit počet nepodmínečně odsouzených osob a nikoliv nahrazovat podmíněný trest odnětí svobody (tzv. net-widening efekt).¹¹³ To by v konečném důsledku znamenalo faktické zpřísnění ukládání sankcí a tedy zostření trestní represe, což by bylo v přímém rozporu se zásadou depenalizace.

¹¹⁰ Kuchta, J., Válková, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 215.

¹¹¹ Institut domácího vězení není v našich krajích úplnou novinkou. Zakotven byl již v trestním zákoně č. 117/1852 ř.z. v rámci ustanovení pojednávajících o trestání přečinů a přestupků. Domácí vězení představovalo v podstatě alternativu vězení prvního stupně. Bylo možné jej uložit namísto něho v případě, že trestanec byl „člověk bezúhonné pověsti, a kdyby, jsa vzdálen ze svého příbytku, nemohl si hleděti svého úřadu, svého obchodu nebo svého výdělku“ (§ 262). Co se týče kontroly výkonu tohoto trestu, někdy stačil pouhý slib odsouzeného, jindy byla postavena stráž (§ 246). (viz Kalvodová, V. *Alternativní sankce a nová kodifikace trestního práva hmotného*, s. 136. Koncepce nové kodifikace trestního práva hmotného České republiky, Sborník příspěvků z konference konané dne 17.4. 2000. Brno, Masarykova univerzita, 2000, s. 14.).

¹¹² Kuchta, J., Válková, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vydání., Praha: C.H. Beck, 2005, s. 243 an.

¹¹³ Hořák, J. *Domácí vězení a elektronická kontrola odsouzených*. *Trestní právo 12/2005*, s. 10.

Jedná se tedy o jakýsi kompromis mezi těmito dvěma opatřeními, jehož použití má být vždy pečlivě zvažováno vzhledem k povaze a závažnosti činu a poměrům pachatele. Je samozřejmé, že tento trest nebude uplatňován bez rozlišování jednotlivých pachatelů a spáchaných činů. Soud bude moci určitým způsobem stanovit individuální režim odsouzeného a to pomocí uložení určitých povinností a omezení napomáhajících dosažení účelu trestu. I tak bude zajímavé sledovat, jak si soudy poradí s výběrem vhodných kandidátů pro uložení tohoto trestu.

Domnívám se, že trest domácího vězení poskytuje širokou možnost pozitivního působení na pachatele, který není vystaven nebezpečí škodlivých vlivů vězeňského prostředí, nejsou zpřetrhány jeho osobní, rodinné a pracovní vztahy a není vystaven tak vysokému stupni stigmatizace jako osoba, která byla zařazena k výkonu trestu odnětí svobody do některé z věznic.¹¹⁴ Právě ono jakési konzervování stávajících vazeb s vnějším světem motivuje pachatele k nápravě. Soud dává pachateli najevo, že jeho náprava je možná i touto cestou a je mu tak projeována určitá důvěra, že i bez výkonu trestu odnětí svobody se bude chovat řádně. V této snaze po nápravě je pak podporován právě sociálním prostředím, které mu díky trestu domácího vězení¹¹⁵ zůstane zachováno.

Schází mi ale konkrétnější představa o tom, za jaké činy by měl být ukládán. Vyvstává zde otázka, bude-li dostatečnou zárukou odrazení pachatele od páchaní další trestné činnosti,

¹¹⁴ *Vejběrová, A.* Tresty v návrhu nového trestního zákona. Právní fórum, příloha Trestní právo 6/2006, s. 78.

¹¹⁵ Podle § 60 tr .zák. tento trest spočívá v povinnosti odsouzeného zdržovat se v určeném obydlí ve dnech pracovního klidu a pracovního volna po celý den a v ostatních dnech v době od 20.00 hodin do 05.00 hodin (výjimky jsou v případě onemocnění, zranění a z důvodů pracovních). Soud může tento trest uložit až na dvě léta s tím, že pachatel dá písemný slib, kterým se zaváže, že se v zákonem stanovené době bude zdržovat ve svém obydlí na určené adrese.

když se bude téměř vždy jednat o jedince, pro jehož potrestání nestačí trest nespojený s odnětím svobody. Na první pohled se tento trest zdá být výbornou alternativou pro trest odnětí svobody. Budou ale soudci schopni dostatečně diferencovat jednotlivé pachatele a určit, který je ještě vhodným kandidátem na trest domácího vězení a který již musí být zařazen k výkonu trestu odnětí svobody? Hranice mezi těmito jedinci je velmi tenká, není zde příliš prostoru pro manévrování, já však pevně věřím, že se tento trest v praxi osvědčí a nebude jen trestem ukládaným sporadicky.

Jelikož v současné době není stále vyřešena otázka elektronické kontroly vězňů (tendr na výrobce elektronických náramků byl vyhlášen v březnu 2010, poté byl pozastaven, k novému vyhlášení by mělo dojít v roce 2011 - zavedení elektronické kontroly, které bylo předpokládáno od roku 2011, je tedy zatím v nedohlednu), obávám se, že nebude soudy často ukládán. Za rok 2010 bylo uloženo 110 trestů domácího vězení. V současnosti kontroluje Probační a mediační služba dodržování domácího vězení namátkovými kontrolami. Zároveň prověřuje, zda odsouzení neporušili další podmínky spojené s udělením trestu. Pravidla zatím porušili tři odsouzení, což je velmi příznivá informace, která svědčí prozatím o tom, že odsouzení přistupují k trestu pozitivně a s vědomím, že tento trest jistou podobou privilegia spočívajícího v tom, že jim soud dává důvěru ohledně jejich možné nápravy bez nutnosti uložit trest odnětí svobody.

Avšak nejen nedostatečná kontrola, ale i poměrně složitá procedura (tzv. předběžné šetření) předcházející jeho uložení, může progres a zejména přínos tohoto trestu u nás značně zpomalit. Před uložení domácího vězení musí totiž Probační

a mediační služba zjistit, jestli potenciální odsouzení splňují podmínky, přičemž nejzákladnější podmínkou je, aby tito měli nějaké místo, kde trvale žijí. Pracovníci Probační a mediační služby dále např. zjišťují, zda k místu pobytu mají odsouzení nájemní smlouvu na dostatečně dlouhou dobu. Ověřují také, zda se nejedná o rodiče samoživitele, který musí chodit ven s dětmi, nebo pravidelnost jeho pracovní doby. Před doporučením soudu trest uložit také ověřují, zda se může prostřednictvím domácího vězení konkrétní člověk napravit.

Do jaké míry tedy budou soudy tento trest i v budoucnu aplikovat a jaká bude jeho efektivita, pokud jde o recidivu pachatelů, jimž bude uložen, je otázkou několika příštích let. Osobně však do tohoto trestu vkládám naději, že napomůže se snižováním recidivy právě tím, že odpadnou některé resocializační problémy spojené s propuštěním z výkonu trestu.

Výše uvedené alternativy za trest odnětí svobody (a nejen ty) jsou možným řešením, kterak snížit poměrně vysoké procento pachatelů, kteří se po prvním výkonu trestu odnětí svobody opět uchylují k trestné činnosti. Je-li tato skutečnost též způsobena právě vlivem negativního působení trestu odnětí svobody na tyto pachatele, o čemž jsem přesvědčena, lze ukládáním těchto trestů v odůvodněných případech toto riziko snížit. Čím širší je škála alternativních trestů, ze kterých může soud vybírat ten nejvhodnější dle okolností případu a poměrů pachatele, tím lépe.

Nutno však dodat, že i přes výše uvedené zůstává nepodmíněný trest odnětí svobody u některých pachatelů trestem nenahraditelným. Půjde zejména o více narušené pachatele závažných trestných činů, o pachatele, u nichž další pobyt na svobodě znamená především další nebezpečí páčání trestných činů, a u kterých je jejich další vězeňský pobyt nutnou pod-

mínkou jejich resocializace.¹¹⁶ U těchto pachatelů obvykle alternativní tresty selhávají, a proto je nutno společnost před nimi chránit a působit na ně nejdříve ve vězeňských zařízeních se všemi úskalími s tím spojenými.

7.4. Doživotí a recidiva (exkurz týkající se zásady „Tříkrát a dost“)

7.4.1. Obecně k otázce přísnějšího postihu recidivistů

Recidiva je téměř ve všech právních řádech trestána přísněji než „kriminalita prostá“. V devadesátých letech minulého století se zejména v USA přistoupilo k razantnímu a tvrdému postihu několikanásobných recidivistů. Přísnější trestání recidivy však např. český právní řád zná již delší dobu, a to zejména v souvislosti s institutem zvlášť nebezpečného recidivisty, na nějž, pokud byl za takového pachatele soudem v odsuzujícím rozsudku označen, se vztahovaly mnohem přísnější pravidla upravující způsob uložení trestu odnětí svobody včetně možnosti podmíněného propuštění.¹¹⁷

Je však třeba připomenout, že ukládání příliš přísných trestů recidivistům, jež mají charakter trestů exemplárních, není zcela v souladu s účelem trestu tak, jak jej vymezil Ústavní soud ČR v jednom ze svých nálezů: „Smyslem a účelem trestu v nejobecnějším smyslu je ochrana společnos-

¹¹⁶ Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M. Trestní právo hmotné – I. Obecná část. 4. vydání, Praha: ASPI, 2003, s. 280.

¹¹⁷ Dle § 42 odst. 1 tr. zák. z r. 1961 se horní hranice trestní sazby odnětí svobody stanovené v tomto zákoně u zvlášť nebezpečného recidivisty zvyšovala o jednu třetinu, přičemž byl soud povinen zvlášť nebezpečnému recidivistovi uložit trest v horní polovině takto stanovené trestní sazby odnětí svobody. Na zvlášť nebezpečného recidivistu se dále vztahovala další významná omezení, kdy mohl být podmíněně propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody až po výkonu dvou třetinách trestu (§ 62 odst. 1 tr. zák. z r. 1961) nebo byl zpravidla zařazován do věznice se zvýšenou ostrahou [§ 39a odst. 2 písm. d) tr. zák. z r. 1961].

ti před kriminalitou. Žádné jiné cíle trestem sledovat nelze, což znamená, že trest nesmí být prostředkem řešení jiných společenských problémů. Trest ukládaný pachateli v sobě spojuje jak moment trestní represe a prevence ve vztahu k němu samotnému (individuální represe a individuální prevence), tak i moment výchovného působení na ostatní členy společnosti (generální prevence). Prevenci i represí je třeba chápat v každém individuálním případě vyváženě, neboť jenom potom individuální prevence působí jako prostředek prevence generální. Jde totiž o to, že generální prevence, která vychází z prevence individuální, má zajistit ochranný efekt ve vztahu k ostatním potenciálním pachatelům a že individuální prevence je chápána jako nástroj generální prevence. Uvedený poměr individuální a generální prevence nelze obracet. Pokud by se tak stalo, byla by narušena jednota, resp. vyváženost prevence a represe a generální prevence opřená především o odstrašení přísnou represí by se stala prostředkem prevence individuální. Povýšení momentu trestní represe by ve skutečnosti znamenalo exemplární trestání, které je v rozporu s těmito zásadami.“¹¹⁸

Zájem na přísnějším trestání recidivistů nejspíše vyplývá z nutnosti důraznějšího odstrašení těchto pachatelů, přičemž u osob, které se opakovaně dopouštějí zejména zvláště závažné trestné činnosti, vystupuje do popředí nutnost jejich izolace, neboť se jedná o osoby pro společnost mimořádně nebezpečné, u nichž resocializační i odstrašující účinek trestu selhává.¹¹⁹ Zmiňovaná izolace recidivních pachatelů je ale v některých státech

¹¹⁸ Nález Ústavního soudu ze dne 23. dubna 1998 sp. zn. IV. ÚS 463/97.

¹¹⁹ *Lata, J. Účel a smysl trestu*. 1. vydání, Praha: LexisNexisCZ, 2007, s. 108.

realizována pomocí paušálně ukládaného trestu odnětí svobody na doživotí, což nepokládám za správné (viz dále).

Naprosto se ztotožňuji s Novotným¹²⁰, když uvádí, že vcelku přísný postih recidivistů je na místě, ovšem za předpokladu přiměřenosti trestu trestnému činu. Uložení příliš přísného trestu nepřiměřeného závažnosti spáchané trestné činnosti může mít nemalý význam pro funkci trestu i v případech postihu pachatelů, kteří se opakovaně dopouští závažných trestných činů. Trest má být spravedlivým a nebude-li přihlíženo k závažnosti spáchaného trestného činu, může dojít k tomu, že trest jako sankce za nespravedlivé jednání pachatele nebude spravedlivý. Skutečnost, že pachatel bude postižen nespravedlivým trestem, představuje pro výchovnou činnost prováděnou s pachatelem při výkonu trestu nemalou překážku. V psychice pachatele se objevují pocity křivdy vedoucí někdy ke stavu celkové apatie a lhostejnosti, které těžko překonává a které ho činí přístupným škodlivým vlivům spoluodsouzených.

Je jistě možné namítnout, že u těch pachatelů, kteří se již tolikrát provinili proti společnosti, jsou i ty sebedelší tresty spravedlivé. Nesmíme však zapomínat na postulát, že spravedlivost trestu spočívá především v jeho přiměřenosti závažnosti a škodlivosti spáchaného trestného činu, za něž je takový trest ukládán. Jestliže není trest závislý především na spáchaném trestném činu, není-li především právním následkem trestného činu, pak přestává být spravedlivým. Tím však přestává být trest trestem, neboť jeho základním atributem je právě spravedlnost a stává se pouhým zabezpečovacím či výchovným opatřením. *Automatizace* ukládání trestu odnětí svobody na doživotí, ale i dlouhodobých trestů odnětí svobody, tak jak je v mnohých stá-

¹²⁰ Novotný, O. O trestu a vězeňství. 2. vydání, Praha: Academia, 1969, s. 69.

tech aplikována, však shora uvedené požadavky na tresty ve smyslu trestněprávním nesplňuje. Jako lepší řešení dlouhodobé izolace recidivních pachatelů se jistě jeví institut detence, kdy by pachatelé dopouštějící se recidivy závažných trestných činů byli umístěni ve specializovaných ústavech, a to po vykonání odpovídající délky trestu odnětí svobody, stanovené dle obecných pravidel pro ukládání trestů.

Je třeba mít na paměti, že trest odnětí svobody na doživotí v sobě zároveň skrývá jistou hrozbu velkého nebezpečí škodlivých vlivů na odsouzené, neboť tyto jsou zbaveni perspektivy návratu do společnosti a může tak vést ke vzniku vážných psychických poruch jejich osobností nebo k jejich zhoršování. Je tedy nutné dbát na to, že má-li být výjimečný trest účinný a současně humánní, je třeba uplatnit při jeho výkonu kombinaci metod penitenciárních a léčebných s cílem dosáhnout rehabilitace odsouzeného po stránce fyzické, psychické a sociální. Dle Šámala¹²¹ je nutné vytvořit speciální ústav se zesílenou vnější ostrahou a se specializovaným a individualizovaným vnitřním režimem, umožňujícím minimalizovat škodlivé důsledky dlouhodobé společenské izolace odsouzeného. Zacházení s odsouzenými by mělo být svěřeno týmu penitenciárně orientovaných odborníků, kteří by při něm využívali nejmodernějších terapeutických metod a výchovných postupů. Tento tým by též měl provádět komplexní odborné posouzení osoby odsouzeného před rozhodnutím o podmíněném propuštění a doporučovat další postup, aby nedošlo k propuštění nebezpečného člověka.

S touto problematikou je však nutně spojena také otázka finančního zajištění takového postupu a opatření. Je zřejmé, že zvyšování počtu odsouzených pachatelů k trestu odnětí svobody

¹²¹ Šámal, P. Trestní zákon. Dodatek ke komentáři. 6. vydání, Praha: C.H. Beck, 2006, s. 33.

na doživotí nutně znamená růst nákladů na zajištění výkonu tohoto trestu a z toho plynoucí větší zatížení státního rozpočtu a daňových poplatníků. Tuto nikoli nevýznamnou stránku paušalizovaného ukládání dlouhodobých trestů je taktéž třeba brát v potaz a zvážit, je-li takovéto zatížení rozpočtu dlouhodobě únosné a hlavně je-li vzhledem k očekávanému výsledku efektivní.

7.4.2. Institut „Tříkrát a dost“ (Three Strikes law)

Trestněprávní institut „Tříkrát a dost“ představuje jednu z radikálnějších forem přísnějšího postihu recidivistů. Je založen na pravidle, dle kterého soud při třetím odsouzení za závažný násilný trestný čin obligatorně ukládá výjimečný trest. Klasické evropské trestní právo podobnou právní úpravu v podstatě nezná a její rysy můžeme pozorovat pouze v anglo-americkém systému práva. Výjimku tvoří Slovensko, kde byl tento institut zaveden do právního řádu v roce 2003.

Kromě USA je právní úprava „Tříkrát a dost“ zakotvena též v právním řádu některých spolkových států Australského společenství, ve Velké Británii a od roku 2010 též na Novém Zélandu. Ve Velké Británii se aplikuje zásada „Dvakrát a dost“, tj. ukládání obligatorního trestu odnětí svobody na doživotí už při druhém odsouzení pro nejzávažnější násilné trestné činy.

Přístup známý pod pojetím „Tříkrát a dost“ je rozvinutím myšlenky zostření trestní represe, která měla zásadní vliv na praxi kriminální politiky především v USA. Tento přístup požaduje doživotní trest odnětí svobody pro pachatele odsou-

zené za tři závažné násilné trestné činy¹²² nebo závažné drogové delikty, v některých státech USA se aplikuje i při vybraných majetkových deliktech.¹²³ To bez možnosti podmíněného propuštění po velmi dlouhou dobu výkonu trestu, nejčastěji po dobu dvaceti pěti let.

V USA je pro právní úpravu zohledňující zásadu „Tříkrát a dost“ užíván pojem „Three Strikes law“. Pro zajímavost uvádím, že toto označení má původ v americkém národním sportu baseballu. V současné době je součástí právních řádů dvaceti osmi států USA (např. Colorado, Connecticut, Indiana, Kansas, Nevada, New Jersey, Nové Mexiko, Montana, Maryland, Utah, Severní Karolína, Pensylvánie, Vermont, Wisconsin či Florida) a též v zákonodárství federálním, ačkoli zde není fakticky uplatňována. Rozsah aplikace uvedené zásady se stát od státu liší. V některých státech je k uložení obligatorního doživotního trestu vyžadováno spáchání tří závažných násilných trestných činů, v jiných státech je zvýšený trest ukládán i za trojí spáchání těžkých zločinů majetkového charakteru nebo souvisejících s drogami, příp. kombinace závažných násilných a majetkových zločinů (např. Kalifornie).

„Three Strikes law“ je konkrétním projevem problematiky tzv. *mandatorních trestů* (mandatory sentence), které jsou v USA široce diskutovány od poloviny sedmdesátých let. Tyto z povahy věci omezují svobodné rozhodování soudu. Jedná se o ustanovení trestního zákona, které vyžadují, aby soudce potrestal osoby odsouzené za určité konkrétní delikty odnětím svobody. Tyto zákony mají zaručit, že se budou recidivisté, násilníci a další nebezpeční pachatelé trestat přísně a zcela

¹²² Za závažné násilné trestné činy jsou v USA považovány zejm. vražda, úmyslné ublížení na těle, únos, znásilnění, pohlavní zneužívání, úmyslné použití výbušniny, týrání, útěk ze zabezpečovacího zařízení aj.

¹²³ viz též *Zapletal, J.* Zločin jako volba. *Kriminalistika* 3/2003, s. 174 an.

konkrétně a že jim nebude umožněn ani podmíněný trest, ani další alternativní tresty.¹²⁴ Širokou aplikaci mandatorních trestů doporučila již v roce 1981 Speciální pracovní skupina ministra spravedlnosti USA pro otázky násilné trestné činnosti. V případě USA je tedy uzákonění zásady „Tříkrát a dost“ výsledkem dlouhodobé úvahy a nejde o nahodilý jev.

Prvním státem USA, který přistoupil k zavedení institutu „Tříkrát a dost“, byl Washington, a to roku 1993. V roce 1994 následovala Kalifornie, kde byla zásada „Tříkrát a dost“ schválena dokonce referendem (návrh byl schválen drtivou většinou 72 % občanů, proti hlasovalo 28 % občanů). V USA však není tento přístup úplnou novinkou.

Praxe ukládání delších trestů pachatelům, kteří se opakovaně dopustili trestného činu, byla v právních řádech některých amerických států známá mnohem dříve.¹²⁵ Např. na konci 19. století ve státě New York platil zákon „*Persistent Felony Offender law*“, dle kterého však přísnější tresty nebyly ukládány v takových případech obligatorně, ale soudci měli mnohem více možností při volbě odpovídajícího trestu. Izolace relativně trvalého charakteru se dále objevila na počátku 20. století, opět ve státě New York, a to na základě tzv. *Baumesových zákonů* (The Baumes law). V roce 1926 navrhl trestní výbor zákonodárného sboru tohoto státu pod vedením senátora Caleba H. Baumese několik restriktivních trestních zákonů. Tyto zákony stanovily zvýšený trest při spáchání každého dalšího zločinu a automatický doživotní trest při

¹²⁴ Inciardi, J. A. Trestní spravedlnost: ústavní principy trestního práva, trestního řádu a nápravné výchovy. Praha: VICTORIA PUBLISHING, 1994, s. 477 – 478.

¹²⁵ viz např. Zimring, F. E., Hawkins, G., Kamin, S. Punishment and Democracy: Three Strikes and You're Out in California. New York: Oxford University Press, 2001.

čtvrtém provinění.¹²⁶ Postupně však bylo od tohoto způsobu ukládání trestů upuštěno ve prospěch méně definitivních trestů s možností podmíněného propuštění se zaměřením na resocializaci a přípravu pachatelů k životu za svobodě, a to zejména v souvislosti s působením tzv. Lewisohnovy komise, která vydala mnohá doporučení v souvislosti s organizací vězeňského systému.¹²⁷ Termín Baumesovy zákony se používal při přijímání podobných zákonů o trestání recidivistů v dalších státech. Některé státy šly ještě dále a např. v Texasu lze některým pachatelům udělit i 99 let již při druhém zločinu.¹²⁸

Jak je patrné, tento způsob trestání má v USA již dlouhodobou tradici, která koresponduje s vývojem americké právní doktríny. Jak uvádí Inciardi¹²⁹, v historii Spojených států se nikdy neobjevilo jasně definované zdůvodnění, které by sloužilo jako vůdčí princip při stanovení trestu. Osud odsouzených pachatelů se měnil podle převládajících hodnot a momentálního chápání hrozby a strachu z kriminality. V důsledku toho vyházejí cíle trestu ze čtyř kontroverzních přístupů: odplata, izolace, odstrašení a náprava.

Přijetí „Three Strikes law“ v případě Kalifornie¹³⁰ bylo bezprostřední reakcí na dvě brutální vraždy malých děvčat spáchané recidivisty. Návrh, který byl v roce 1994 předložen kalifornským voličům, byl označen jako „Three Strikes and You Are Out“ a dle něho měl být pachatel potřetí odsouzený

¹²⁶ Do roku 1931 bylo k doživotnímu trestu dle Baumesových zákonů odsouzeno 200 pachatelů za čtvrtý trestný čin.

¹²⁷ viz *Rollins, Jr., Alfred B.* „Roosevelt and Howe“. Transaction Publishers, 2001, s. 306.

¹²⁸ *Inciardi, J. A.* Trestní spravedlnost: ústavní principy trestního práva, trestního řádu a nápravné výchovy. Praha: VICTORIA PUBLISHING, 1994, s. 468.

¹²⁹ *Inciardi, J. A.* Trestní spravedlnost: ústavní principy trestního práva, trestního řádu a nápravné výchovy. Praha: VICTORIA PUBLISHING, 1994, s. 467.

¹³⁰ blíže viz http://www.lao.ca.gov/2005/3_strikes/3_strikes_102005.htm

pro jakýkoli těžký zločin (*felony*) potrestán de facto doživotním trestem (minimálně trestem odnětí svobody na dvacet pět let). Těžké zločiny, na něž se „Three Strikes law“ vztahuje, tedy nejsou omezeny výhradně na násilné zločiny, jako ve většině ostatních amerických států. Kalifornský „Three Strikes law“ je tedy nejpřísnější úpravou ze všech amerických států, které do svého právního řádu tuto úpravu implementovaly. V roce 2004 bylo z celkového počtu odsouzených dle uvedeného zákona potrestáno 65 % pro nenásilné trestné činy. Přitom 354 z nich bylo odsouzeno pro drobné krádeže v hodnotě nepřesahující \$250, což v roce 2004 činilo v přepočtu cca 6.500,- Kč.¹³¹ Zde se dá již jistě hovořit o hypertrofii trestní represe, která by neměla být za žádných okolností přípustná.

Americké výzkumy ukazují, že zavedení uvedené zásady přispělo ke snížení kriminality recidivistů a tedy i k celkovému snížení trestných činů. Např. v Kalifornii, před zavedením „Three Strikes law“, bylo v roce 1993 evidováno¹³² 336.381 násilných trestných činů, v roce 2000 je vykázáno 210.531 těchto trestných činů a v roce 2008 pak 185.173. Počet násilných trestných činů tak významně poklesl. Pokud jde např. o trestný čin vraždy, těch bylo v Kalifornii v roce 1993 evidováno 4.096, v roce 2000 pak 2.079 a konečně v roce 2008 je zaznamenáno 2.142 těchto trestných činů. Od roku 2000 sice počet trestných činů vraždy neklesá, avšak nijak zásadně nestoupá, což lze hodnotit pozitivně. Oproti původnímu stavu z roku 1993 ale došlo téměř k padesátiprocentnímu (!) poklesu.

¹³¹ <http://www.guardian.co.uk/world/2004/mar/08/usa.danglaister>

¹³² viz <http://www.disastercenter.com/crime/cacrime.html>

Bylo zjištěno, že v Kalifornii došlo ve sledovaném období ke snížení kriminality o 4,9 % v porovnání s celoamerickým průměrem poklesu o 2 %, avšak tento výraznější pokles bylo možné v Kalifornii sledovat již čtyři roky předtím, než byla uvedena zásada do kalifornského právního řádu zavedena. To je přičítáno obecným faktorům, zejména zlepšující se hospodářské situaci, historicky nejnižší míře nezaměstnanosti a nízkému podílu mladých mužů na celkové populaci v devadesátých letech minulého století.¹³³

V souvislosti se shora uvedeným je však třeba též uvést, že ke snížení kriminality (a to i srovnatelně) došlo i v jiných státech USA, kde „Three Strikes law“ zaveden není. V této souvislosti je uváděn příklad státu New York, kde v roce 1995 došlo ke snížení počtu vražd o 25 %¹³⁴. V roce 1994 bylo evidováno¹³⁵ 2.016 vražd, v roce 1995 pak 1.550 vražd a v roce 2008 dokonce pouze 836 vražd. Pokud jde o násilné trestné činy, v roce 1994 jich bylo evidováno 175.433, v roce 1995 pak 152.683 a v roce 2008 pouze 77.585. V tomto státě však zásada „Tříkrát a dost“ zavedena není. Lze tedy konstatovat, že ve sledovaném období došlo k obecnému poklesu násilné trestné činnosti, tudíž nelze relevantně vyhodnotit, do jaké míry má na tom zásluhu právě uplatnění zásady „Tříkrát a dost“.

Není tedy zcela jisté, zda výrazný pokles kriminality v Kalifornii byl způsoben pouze zavedením „Three Strikes law“. Při hodnocení efektivity popisované zásady „Tříkrát a dost“, která znamená výrazný zásah do svobody odsouzených,

¹³³ *Petrík, M.* Proti trikrát a dost' – niekoľko poznámok k metodológii spoločenských vied a teórii a praxi ukladania trestu. *Justičná revue* č. 8-9/2003, s. 795.

¹³⁴ *Mauer, M.* Three strikes policy is just a quick fix solution. In: *Corrections Today*, 58, 23, 1996.

¹³⁵ <http://www.disastercenter.com/crime/nycrime.html>

je tedy třeba věc posuzovat komplexně s přihlédnutím ke všem okolnostem, jež by mohly mít vliv na pokles či naopak nárůst kriminality, aby nedocházelo ke zkreslování a případnému přeceňování její účinnosti na celkový stav kriminality. Doživotní trest je tak zásadní sankcí, že by její ukládání mělo být aplikováno pouze v případech, kdy je to nezbytné.

„Three Strikes law“ byl a je kritizován¹³⁶ i v USA, a to zejména s ohledem na skutečnost, že pachatelé (tzv. habitual offenders nebo persistent offenders) jsou při páčání třetího trestného činu, za nějž jim hrozí aplikace zásady „Třikrát a dost“, více agresivní, a to v souvislosti s hrozbou vysokého trestu. Takoví pachatelé se snaží zakrýt veškeré stopy zločinu, a to za použití mnohem většího násilí, než které by obvykle užili, a to zejména vůči možným svědkům jejich jednání. Při zatýkání jsou také více útoční vůči policii, neváhají i policistu zabít, jen aby nebyli dopadeni. Velká část kritiků této právní úpravy argumentuje, že mnohé trestné činy, pro které je pachatel odsouzen v rámci zásady „Třikrát a dost“, nejsou pro společnost natolik nebezpečné, že vyžadují uložení trestu odnětí svobody na dvacet pět let bez možnosti podmínného propuštění. Dále je samozřejmě kritizována finanční stránka zabezpečení výkonu ukládaných dlouhodobých trestů odnětí svobody, když tyto náklady jsou enormní. Při ukládání dlouhodobých trestů odnětí svobody tyto náklady pochopitelně rostou v závislosti na stárnutí vězeňské populace a lze tedy s postupem let očekávat jejich zvyšování.

V roce 2003 Nejvyšší soud USA shledal, že tato právní úprava není v rozporu s osmým dodatkem americké ústavy,

¹³⁶ viz např. *Johnson, J. L., Saint-Germain, M. A.* „Officer Down: Implications of Three Strikes for Public Safety”. *Criminal Justice Policy Review* **16/2005** (4): 443–460; <http://www.criminal-law-lawyer-source.com/terms/three-strikes-law.html>.

který chrání jedince před krutými a neobvyklými tresty. V současné době je aktuální otázka rozporu této právní úpravy se šestým dodatkem americké ústavy, který zaručuje, že v každém trestním procesu má obžalovaný právo na rychlé a veřejné přelíčení před nestrannou porotou státu a obvodu, na jejichž území měl být trestný čin spáchán a které jsou podle zákona příslušné. Dle kritiků popisované právní úpravy, dle které soudci ukládají při splnění zákonem předepsaných podmínek obligatorní sankce, je tímto uvedený dodatek porušován.

7.4.3. Problematické aspekty aplikace zásady „Tříkrát a dost“

Zásada „Tříkrát a dost“ je z mého pohledu značně problematický institut, který na jedné straně sice přináší určité řešení, na druhé straně jsou s ním spojena mnohá úskalí. Ačkoli nezasírám, že jsem příznivcem přísnějšího postihu pachatelů zejména v případě trestných činů závažnějšího charakteru namířených proti lidskému životu a zdraví, nepovažuji téměř bezvýjimečnou aplikaci zásady „Tříkrát a dost“ za nejvhodnější prostředek boje s recidivou. Ani obligatorní ukládání trestu odnětí svobody v délce trvání dvaceti pěti let není řešením ideálním, neboť po tak dlouhodobé izolaci pachatele od společnosti tento se nebude schopen bez pomoci a řádné přípravy začlenit do běžného života. Riziko jeho recidivy tak bude mimořádně vysoké, čímž by se takové potrestání jevílo kontraproduktivním.

Je však nutné připustit, že u určité skupiny recidivistů rezistentních vůči jakémukoli penitenciárnímu a postpenitenciárnímu působení již není jiné východisko, než takové pachatele

dlouhodobě izolovat od společnosti. Otázkou však je, mají-li být izolováni ve vězeňském zařízení či spíše v detenčním ústavu, který by byl pro takové pachatele speciálně uzpůsoben, jak je činěno např. v Německu.

Automatizace ukládání velmi přísného trestu odnětí svobody v délce trvání dvacet pět let či snad dokonce doživotního trestu odnětí svobody není v souladu s požadavkem subsidiarity ukládání trestů spojených s odnětím svobody, ani s požadavkem subsidiarity trestní represe. Takový trest by měl být až nejzazším řešením v závislosti na posouzení všech okolností případu. Tuto možnost však většina právních úprav tohoto institutu, která je součástí právních řádů států, jež tento institut uzákonily, nepovoluje a vyžaduje v zákonem stanovených případech uložit povinně trest odnětí svobody na dvacet pět let, v mimořádných případech lze tuto hranici snížit na dvacet let (např. Slovensko).

Vývoj sankčního systému trestního práva byl od počátku devadesátých let minulého století ovlivněn myšlenkou odnětí svobody jakožto ultima ratio trestněprávní reakce a trendy alternativního trestání, jež se postupně prosazují do trestněprávní legislativy a aplikační praxe.¹³⁷ Nepodmíněný trest má být krajním prostředkem, přičemž i jeho délka by měla být stanovena v souladu s uvedenými zásadami.

Ukládání trestů má být dále v souladu se zásadou přiměřenosti, podle které je nutno trestní sankce ukládat s přihlédnutím k povaze a závažnosti spáchaného trestného činu a poměrům pachatele. Souladně se zásadou individualizace je třeba dbát na to, aby druh a intenzita trestu, příp. trestů zvolených v konkrétním případě odrážely všechny zvláštnosti konkrétního případu a byly

¹³⁷ Kalvodová, V. Filosofie trestání v návrhu nového trestního zákoníku. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, s. 87.

jim přiměřené. Individualizovaný trest je výsledkem procesu, v němž soud postupuje v souladu se zásadou zákonnosti, tj. podle zákonných pravidel pro ukládání trestu a zároveň v maximální možné míře zohledňuje konkrétní okolnosti případu.¹³⁸ Při ukládání trestů by měly být zohledněny též další obecně uznávané zásady, jako je zásada humánnosti trestních sankcí, zásada subsidiarity přísnější, resp. citelnější trestní sankce, zásada personality trestů a zásada jednoty prevence a represe.

Tyto všechny zásady jsou však při aplikaci institutu „Třikrát a dost“ potlačeny a není jim dán dostatečný prostor. Je tím tedy potírána samotná podstata problematiky ukládání trestů, která se po dlouhou dobu vyvíjela do současné podoby. Skutečnost, že za spáchání určitého trestného činu je bez ohledu na další okolnosti stanovena určitá sankce, kterou soud nemůže moderovat v závislosti na okolnosti případu, není v trestním právu žádnou novinkou. Jde v podstatě o staronový přístup ke způsobu ukládání sankcí, od kterého bylo v minulosti upuštěno a který byl nahrazen současným systémem ukládání sankcí založeným na výše uvedených zásadách. Jde tedy o určitý krok zpět, který může svědčit o tom, že se dosavadní způsob ukládání sankcí neosvědčil. Nyní je ale třeba vyhodnotit, nakolik je společnosti prospěšný.

Je nepochybné, že recidiva nemá u všech pachatelů stejný význam. Při posuzování společenské škodlivosti konkrétního jednání recidivisty je nezbytné vzít v úvahu i další aspekty, jako je především doba, která uplynula od předchozího odsouzení, závažnost dříve spáchaného činu, míru jeho podobnosti s nově

¹³⁸ Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol. Trestní právo hmotné. Obecná část. 6. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2010, s. 440 an.

spáchaným trestným činem a jistě též pohnutky, které pachatele vedly k recidivě. Tyto okolnosti však nejsou při aplikaci zásady „Třikrát a dost“ vůbec zohledňovány a pachatel je bez dalšího odsouzen k předem stanovenému trestu. Odůvodnění odsuzujícího rozsudku se pak omezí pouze na vyjmenování okolností, které soud opravňují k aplikaci příslušného ustanovení zákona. Pachatel pocítí pouze represivní stránku trestu, nikterak se s trestem neztotožní a upadá do letargie. Doživotní trest má být ukládán pouze v odůvodněných případech, kdy nejen pachatel, ale i společnost vnímá, že jiné opatření proti němu nemohlo být použito. Nepřiměřeně přísné (stejně jako nepřiměřeně mírné) tresty mohou působit škodlivě na pachatele i na ostatní občany. Nepřiměřeně přísné tresty mohou vést u pachatele k zatrpklosti, u veřejnosti mohou vyvolat soucit s pachatelem, ohrozit její důvěru v soud aj. Represi nutno uplatňovat pouze v míře nezbytně nutné.¹³⁹

Lata¹⁴⁰ uvádí, že „i pokud recidiva společenskou nebezpečnost činu zvyšuje, je její význam ve vztahu k dalším stránkám společenské nebezpečnosti činu spíše sekundární a samotná recidiva nemůže vést k uložení výrazně přísnějšího trestu, než který by byl uložen prvopachateli za obdobně závažný trestný čin.“ S tím však nemohu bezvýhradně souhlasit. Okolnost recidivy vypovídá o tom, že předchozí penitenciární působení na pachatele nebylo úspěšné, že se ze svého předchozího protiprávního jednání, za něž byl potrestán, dostatečně nepoučil. Tato skutečnost sama o sobě již vypovídá mnohé o osobě pachatele, která má být v rámci individualizace trestu zohledněna. Pachateli by mělo být prostřednictvím uloženého trestu dáno najevo, že jeho

¹³⁹ Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol. Trestní právo hmotné. Obecná část. 6. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2010, s. 441.

¹⁴⁰ Lata, J. Účel a smysl trestu. 1. vydání, Praha: LexisNexis CZ, 2007, s. 84.

jednání je společensky nepřijatelné, a to tím spíše, pokud se trestného činu dopustí opakovaně. Zajisté však není správné, pokud by měla okolnost recidivy bez přihlédnutí k dalším aspektům posuzovaného činu vést k paušálnímu uložení neúměrně vysokému trestu, jak k tomu mnohdy dochází v případech aplikace zásady „Tříkrát a dost“. Chceme-li pachatele izolovat od společnosti, abychom ji chránili před jeho dalším jednáním, neměli bychom tak bez dalšího činit prostřednictvím trestu ve smyslu trestněprávním, ale pomocí opatření, které je k tomu určeno, tedy např. ochranným opatření ve formě zabezpečovací detence apod.

Zásada „Tříkrát a dost“ je založená na předpokladu, že u této kategorie osob je převýchovný účinek trestu minimální. Důkazem takového presumpce je fakt, že předcházející právoplatně uložené a aspoň zčásti vykonané tresty neměly žádný vliv na převýchovu pachatele. V těchto případech musí tedy, dle zastánců této zásady, nastoupit represivní účinek trestu, spočívající v dlouhodobé izolaci dané kategorie pachatelů.¹⁴¹ Nutno však upozornit, že tvrdá trestní represe není všemocná, jak jsme se u nás mohli přesvědčit v minulých letech, kdy byla přeceňována úloha přísných trestů.

Domnívám se, že tzv. tvrdé jádro recidivistů, kteří jsou téměř nenapravitelní, bude i přes platnou a účinnou zásadu „Tříkrát a dost“ v trestné činnosti pokračovat dál, což pro ně bude s větší pravděpodobností znamenat postih dlouhodobým trestem odnětí svobody (to samozřejmě za předpokladu, že budou dopadeni a usvědčeni). Dá se předpokládat, že tito pachatelé budou tím spíše motivováni své činy více utajovat a minimalizovat riziko jejich odhalení. To třeba i za cenu toho, že se při páchání

¹⁴¹ *Lipšic, D.* K inštitútu „trikrát a dost“ v trestnom práve. *Justičná revue* č. 8-9/2003, s. 802.

trestné činnosti uchýlí k fyzické likvidaci oběti, dalších svědků, policistů apod., že tedy jejich jednání bude ovlivněno snahou zabránit jejich dopadení. Napravitelní recidivisté však mohou být hrozbou natolik vysokého trestu od páchání další trestné činnosti odrazeni.

Jak ale uvádí bývalý slovenský ministr spravedlnosti Lipšic¹⁴², který prosadil zásadu „Třikrát a dost“ do slovenského trestního práva a je autorem slovenské podoby tohoto institutu, aplikace zásady „Třikrát a dost“ nevede k poklesu násilné kriminality proto, že odstrašuje kriminální populaci od páchání násilných deliktů, ale proto, že kriminální populaci neumožňuje na svobodě páchat násilné delikty – prostřednictvím dlouhodobé anebo trvalé izolace pachatelů násilné delikvence. Prvořadým účelem tohoto institutu je tedy represivní účinek, nikoli generálně-preventivní. V odůvodněných případech je izolace pachatelů jistě na místě, ale účel trestu by neměl být chápán tak úzce. Jde-li o trvalou izolaci pachatele, je třeba zvážit užití dalších trestněprávních institutů, zejména z řady ochranných opatření.

7.5. Doživotí, recidiva a (snahy o) změny trestního zákona z r. 1961

V posledních letech byl v České republice v souvislosti s recidivou stále častěji skloňován trest odnětí svobody na doživotí. Již v roce 1995 byl Poslanecké sněmovně předložen poslanecký návrh novely trestního zákona na zavedení zásady „Třikrát a dost“ do českého trestního práva. V roce 2004 byl předložen návrh podobný, jenž patrně reagoval na změnu slovenské

¹⁴² Lipšic, D. K institutu „trikrát a dost“ v trestnom práve. Justičná revue č. 8-9/2003, s. 805.

právní úpravy, která tuto zásadu do slovenského trestního práva implementovala. Poté následovaly návrhy další. Je celkem zajímavé pozorovat vývoj a osud těchto návrhů počínaje tím nejradikálnějším až po návrh, který byl Poslaneckou sněmovnou skutečně schválen a byl součástí trestního zákona z r. 1961 (novela č. 320/2006 Sb.) a který byl oproti návrhu prvému značně umírněný. V následujícím textu se těmito návrhy zabývám blíže, přičemž je zde blíže pojednáno o samotném trestu odnětí svobody na doživotí jako o (ne)vhodném prostředku postihu recidivistů. Nutno dodat, že platná právní úprava žádné z popisovaných ustanovení souvisejících se zásadou „Třikrát (dvakrát) a dost“ neobsahuje.

7.5.1. Třikrát a dost

Jako první z výše zmiňovaných návrhů byl Poslanecké sněmovně předložen velmi diskutovaný návrh zákona známý pod názvem „Třikrát a dost“ z roku 1995, jenž však neuspěl a byl Poslaneckou sněmovnou zamítnut v prvním čtení. Vydal se cestou, kterou následovalo i Slovensko v původním trestním zákoně¹⁴³ (novela č. 171/2003 Z.z.) a následně ve svém novém trestním kodexu.¹⁴⁴

V první řadě směřoval k rozšíření dosavadního rozpětí trestní sazby výjimečného trestu odnětí svobody z patnácti až na dvacet pět let na rozpětí *patnáct až třicet let*, což dle jeho důvodové zprávy mělo umožnit adekvátnější trestněprávní reakci na spáchaný trestný čin. Tato změna měla přispět k větší diferenciaci konkrétní výměry trestu ukládaného v rámci této trestní

¹⁴³ zákon č. 140/1961 Zb. Trestný zákon v znení neskorších predpisov.

¹⁴⁴ Zákon č. 300/2005 Z.z.

sazby a umožnit lépe přihlédnout ke konkrétnímu stupni nebezpečnosti činu pro společnost i k individuálním zvláštnostem pachatele.¹⁴⁵ Nutno na tomto místě podotknout, že i nový trestní zákoník, který nabyl účinnosti dne 1. ledna 2010, obsahuje podobné ustanovení. Ve svém § 54 odst. 1 označuje jako jeden z výjimečných trestů též trest odnětí svobody *nad dvacet do třiceti let*. Důvodem zařazení tohoto ustanovení do nového trestního zákoníku bylo motivováno naprosto shodným důvodem jako u výše jmenovaného návrhu novely trestního zákona z r. 1961, tj. tento krok byl veden myšlenkou přesnějšího vyjádření charakteru a nebezpečnosti (škodlivosti) činu pro společnost, a to právě rozšířením rozpětí trestní sazby, což by poskytovalo soudu možnost lépe konkrétní trestné činy odlišit.

Pojmenování uvedeného návrhu „Třikrát a dost“ vycházelo ze zakotvení *povinnosti soudu* uložit pachatelům, kteří spáchali taxativně vyjmenované zvlášť závažné trestné činy a byli již pro ně v minulosti *nejméně dvakrát potrestáni*, výjimečný trest odnětí svobody na doživotí. Předchozím potrestáním se rozumí odsouzení za vyjmenovaný trestný čin a alespoň částečný výkon trestu. Z povahy věci vyplývá, že se mohlo jednat pouze o výkon trestu odnětí svobody.¹⁴⁶ Doživotní trest může být uložen bez ohledu na to, zda by byla splněna obecná kritéria uložení výjimečného trestu stanovená v § 29 odst. 3 tr. zák. z r. 1961, tj. tento může soud uložit pouze pachateli, který spáchal trestný čin vraždy podle § 219 odst. 2, nebo který při trestném činu vlastizrady, teroru, teroristického útoku, obecného ohrožení podle § 179 odst. 3 nebo genocidia zavinil smrt jiného úmyslně, a to za podmínek, že

¹⁴⁵ Viz tisk PSPČR č. 2025/0

¹⁴⁶ Viz tisk PSPČR č. 2025/0

- a) stupeň nebezpečnosti takového trestného činu pro společnost je mimořádně vysoký vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobu provedení činu nebo k zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo k zvlášť těžkému a těžko napravitelnému následku, **a**
- b) uložení takového trestu vyžaduje účinná ochrana společnosti nebo není naděje, že by pachatele bylo možno napravit trestem odnětí svobody nad patnáct až do dvaceti pěti let.

Soud by tedy při ukládání doživotního trestu za splnění předchozích podmínek kritéria uvedená v § 29 odst. 3 tr. zák. z r. 1961 dále vůbec nezkoumal.

Jediná výjimka z tohoto obligatorního uložení trestu odnětí svobody na doživotí se dle návrhu vztahovala na osoby, které v době činu překročily 60. rok věku. V tomto případě mohl soud uložit trest odnětí svobody v rozmezí patnáct až třicet let. Tento krok navrhovatelé odůvodnili logickým argumentem, že trestná činnost osob starších šedesáti let je ve srovnání s ostatními věkovými kategoriemi nejnižší. Je ovlivněna jednak snižováním fyzické i psychické výkonnosti, jednak častějšími pocity úzkosti a strachu.¹⁴⁷ Z těchto důvodů a též v souladu s principy humanismu je tedy správné umožnit soudu rozhodnout jiným způsobem.

Dle záměru předkladatelů se měla uvedená zásada vztahovat na typické recidivisty, tedy osoby, jejichž kriminální minulost je zatížena předchozím spácháním zvlášť závažných trestných činů. Požadavek předchozího (nejméně dvojího) potrestání pachatele zaručuje, aby takové opatření nebylo zneužíváno k

¹⁴⁷ Viz tisk PSPČR č. 2025/0

nemírnému, tj. nadbytečnému zostření trestní represe. S tím však nelze souhlasit, neboť automatické ukládání trestu odnětí svobody na doživotí bez přihlédnutí k dalším okolnostem, zejména okolnostem předchozích odsouzení, lze téměř bezvýhradně považovat za nadbytečné zostřování trestní represe, které je v přímém rozporu se zásadou subsidiarity trestů spojených s odnětím svobody.

Předkladatelé však zároveň v důvodové zprávě přiznali, že nelze zastírat, že uložení trestu odnětí svobody na doživotí je opatřením nouzovým. Je však zatím jediným relativně spolehlivým řešením, které v zájmu bezpečnosti lidí izoluje na delší dobu pachatele zvláště závažného trestného činu. Zde pravděpodobně naráželi na absenci ochranného opatření detence, které by umožňovalo umístit pachatele do specializovaných zařízení, kde by byli izolováni od společnosti na předem neurčenou dobu a kde by s nimi bylo odpovídajícím způsobem pracováno.

Další významnou inovací, která však nebyla v rámci návrhu novely zákona přijata, je definování nového typu pachatele - *nebezpečného recidivisty*, u něhož mělo dojít k značnému zpřísnění trestního postihu v porovnání s běžným pachatelem trestného činu. Jednalo by se o pachatele, kteří opakovaně (nejméně dvakrát) byli odsouzeni a potrestáni za úmyslný trestný čin a znovu spáchají úmyslný trestný čin buď téže skutkové podstaty (pak se jedná o recidivu speciální) nebo téhož druhu (takové trestné činy, které mají stejný skupinový objekt). K dřívějšímu potrestání by se nepřihlédlo, jestliže od posledního výkonu trestu až do spáchání následujícího činu uplynulo více než pět let. Nebezpečnému recidivistovi by dle návrhu bylo možno uložit pouze trest odnětí svobody. Podmíněné odsouzení nebezpečného recidivisty by bylo vyloučeno. Podobně tak trestní stíhání nebez-

pečného recidivisty by nebylo možné podmíněně zastavit a ustanovení o narovnání by taktéž nemohlo být aplikováno.¹⁴⁸

Jak jsem již předestřela v úvodu této části práce, tento návrh byl Poslaneckou sněmovnou zamítnut hned v prvním čtení. Důvodem byl naprosto oprávněný argument, že soudy mají možnost ukládat trest odnětí svobody na doživotí již podle tehdejší platné právní úpravy a není věci zákona, že se tak neděje tam, kde je to třeba. Dále byl vysloven názor, že se jedná o umělý přenos institutů amerického trestního práva do systému České republiky a namítány byly i další věcné nedostatky, kdy by soud musel uložit doživotní trest odnětí svobody v jednom případě (obligatorně) a ve druhém případě při způsobení závažnější újmy v podobě smrti by tuto povinnost neměl.¹⁴⁹

Samozřejmě, určité opodstatnění výše uvedené námitky jistě mají, ačkoli zcela nepostihují všechny problémy, jež by s přijetím takového institut v navrhované podobě mohly vzniknout. Tím více mě však udivuje přijetí právní úpravy (novela tr. zák. z r. 1961 č. 320/2006 Sb.), o níž se zmiňuji níže, o několik let později. Problém recidivy jen tak sám od sebe nezmizí a je nutné naň adekvátním způsobem reagovat. Navrhovaný způsob dle mého mínění mezi vhodné způsoby rozhodně nepatří. Ze statistik víceméně vyplývá, že recidiva nijak výrazně nestoupá ani neklesá. Již několik desítek let se pohybuje na přibližně stejné úrovni, ta však není uspokojivá, ačkoli většina odborníků se shoduje, že vždy bude určité procento recidivistů existovat. Toto číslo lze pouze udržovat v určitých mezích, avšak nikdy nelze tento jev zcela potlačit, a to ani za pomoci institutů jako je výše popisovaný způsob trestání dle zásady „Třikrát a dost“.

¹⁴⁸ Viz tisk PSPČR č. 2025/0

¹⁴⁹ *Sekvard, O.* Po letech snažení třikrát a dost? Státní zastupitelství 7-8/2006, s. 31.

7.5.2. Dvakrát a dost

Další návrh zabývající se mj. problematikou recidivujících pachatelů je znám pod pojmenováním „Dvakrát a dost“. V poslanecké sněmovně tento návrh poslance Pavla Severy a dalších¹⁵⁰, již delší dobu čekal na projednání, a to zejména díky projednávání vládního návrhu trestního zákona. I tato novela si kladla za cíl zpřísnit postih pachatelů trestných činů, zejména trestných činů spáchaných opakovaně. Nutno dodat, že Pavel Severa se podílel i na přípravě návrhu „Třikrát a dost“, tudíž jsou zde patrné jisté společné rysy obou zmíněných návrhů.

Cílem tohoto předloženého návrhu bylo dle důvodové zprávy zajištění mnohem větší ochrany lidského života, zdraví, svobody a lidské důstojnosti s tím, že komplexní reforma trestního práva hmotného, včetně harmonie sankčního systému je ponechána na vládě vybavené potřebným aparátem.¹⁵¹ Návrh narozdíl od návrhu předchozího bral v úvahu místy oprávněnou kritiku související s ubíráním rozhodovací pravomoci soudcům v oblasti stanovení výše sankce a nastupující automaticky při splnění legálních podmínek.

Samotný návrh doznal v průběhu legislativního procesu mnoha změn. Původní návrh skupiny poslanců, kteří se zejména rekrutovali z řad lidovecké strany, zamýšlel stanovit hranici nejvyšší možné výměry trestu odnětí svobody na dvacet pět let a zůstal by pouze jeden druh výjimečného trestu, kterým by byl trest odnětí svobody na doživotí. Jasný motiv tohoto opatření není v důvodové zprávě explicitně stanoven, domnívám se však, že se jedná o opatření podporující flexibilnější posouzení trest-

¹⁵⁰ Viz tisk PSPČR č. 625/0

¹⁵¹ Důvodová zpráva v tisku PSPČR č. 625/0

ného činu jako takového a uložení adekvátní sankce, jak jsem již pojednala v předchozím textu. Nutno říci, že tento záměr se prosadit nepodařilo a trestní zákon z r. 1961 i nadále rozlišoval dva výjimečné tresty, a to trest odnětí svobody nad patnáct až do dvaceti pěti let a trest odnětí svobody na doživotí. Stejně tak hranice nejvyšší možné výměry trestu zůstala nezměněna.

Podstata tohoto návrhu však spočívala ve způsobu potrestání recidivujícího pachatele a v možnosti soudu uložit za opakované spáchání taxativně vyjmenovaných trestných činů výjimečný trest. Dle uvedeného návrhu *soud* takovému pachateli *neuloží trest odnětí svobody na doživotí pouze za podmínky, že uložení takového trestu nevyžaduje účinná ochrana společnosti*. Tato změna je v podstatě novým institutem trestního práva hmotného, když staví na myšlenkách návrhu „Třikrát a dost“, ale přesto ponechává rozhodovací pravomoc na samotném soudu, kterému však jeho rozhodovací pozici mění: z pozice prokazování důvodů pro uložení výjimečného trestu na pozici prokazování důvodu pro jeho neuložení. (arg. „soud neuloží“). Pro úplnost nutno dodat, že dle návrhu je recidivujícím pachatelem pachatel, jenž znovu spáchal trestný čin uvedený v navrhovaném § 29 odst. 2, ač již byl pro takový trestný čin *potrestán*.¹⁵²

Idea této části návrhu vychází z myšlenky, že jedinou účinnou ochranou jedince a společnosti před pachateli, kteří opakovaně jinému způsobí smrt, je jejich úplná izolace od společnosti, neboť diskuse o výchovných účincích trestu u jedince, který se takového jednání dopouští již podruhé, je diskusí, dle navrhovatelů, pravděpodobně zbytečnou.¹⁵³ Tuto část důvodové zprávy k tomuto návrhu považují minimálně za velmi diskutabil-

¹⁵² Viz tisk PSPČR č. 625/0

¹⁵³ Viz tisk PSPČR č. 625/0

ní, avšak nelze ji úplně opominout. Je však nutné mít na paměti, že jedním z cílů trestu jako takového je výchova pachatele k tomu, aby vedl řádný život. Pokud přistoupíme bezvýhradně k výše uvedené konstrukci, tak jak byla navrhována, tento cíl bude zcela opomenut a naprosto převáží pouze represivní stránka trestu. Izolace pachatele od společnosti lze zajistit též jinak, než pouze uložením trestu odnětí svobody, a to např. ochranným opatřením.

Musíme si uvědomit, že uvěznění pachatele není nástrojem neomezeným a nelze zbavovat společnost odpovědnosti tím, že všechny recidivující pachatele uvrhneme na doživotí do nemilosti. Na druhou stranu je pravdou, že charakter trestných činů, které jsou v návrhu uvedeny jakožto ty trestné činy, za jejichž opakované spáchání je vhodné uložit tento výjimečný trest, je natolik specifický (loupež, braní rukojmí, vydírání, znásilnění, pohlavní zneužívání a ublížení na zdraví, u nichž byla způsobena smrt *nedbalostně*), že právě ono opakované nedbalostní způsobení smrti nebo jiného vážného následku vzbuzuje obavy. Vypovídá totiž o skutečnosti, že je pachateli lhostejná újma, kterou svým jednáním způsobí. Takový pachatel absolutně ignoruje možné důsledky svého jednání a tudíž i náprava takového člověka může být právě díky takovému jeho postoji značně ztížena. Právě ona lhostejnost pachatele k těžšímu následku svědčí o tom, že tento nerespektuje pravidla chování ani hodnoty, které společnost těmito pravidly chrání, čímž je pro společnost velmi nebezpečný. Tento jeho postoj nezměnilo ani předchozí potrestání, což svědčí o jeho značné narušenosti. Z tohoto hlediska se tedy navrhované řešení zdá vhodné, neboť primárním účelem trestu je ochrana společnosti před pachateli trestných činů, což by bylo tímto opatřením jistě splněno. Otázkou však zůstává, je-

li téměř bezvýjimečné uložení doživotního trestu v těchto případech vhodné a z dlouhodobého hlediska přijatelné.

Návrh obsahoval i další změny předchozí právní úpravy např. ve zvláštní části trestního zákona z r. 1961, kde by se u některých trestných činů měla zvýšit horní hranice z patnácti na dvacet pět let a zároveň se měla vypustit možnost uložit trest výjimečný (např. vlastizrada, teror) nebo se navrhovalo zvýšení trestních sazeb u některých trestných činů z dvanácti na patnáct let (např. kvalifikované skutkové podstaty znásilnění či pohlavního zneužívání, kdy tímto jednáním je způsobena těžká újma na zdraví). Tyto se však taktéž neuskutečnily.

7.5.3. Novela trestního zákona z r. 1961 č. 320/2006 Sb.

Konečná podoba návrhu novely trestního zákona z r. 1961, který byl nakonec Poslaneckou sněmovnou schválen, byl z velké části výsledkem práce poslankyně Vlasty Parkanové, která byla též jedním z předkladatelů návrhů předchozích. Ta podala vlastní pozměňovací návrh, kterým došlo k zásadnímu přepracování výše uvedeného návrhu a v této podobě byl nakonec schválen.¹⁵⁴

V první řadě došlo ke změně § 29 tr. zák. z r. 1961, do kterého byl přidán odstavec 4, jenž hovoří o podmínkách ukládání výjimečného trestu odnětí svobody na doživotí za v něm stanovené trestné činy s kvalifikovanou skutkovou podstatou spáchané opakovaně a za něž byl již pachatel potrestán. Jednalo se o trestné činy ublížení na zdraví podle § 222 odst. 3, loupeže podle § 234 odst. 3, braní rukojmí podle § 234a odst. 3, vydírání podle § 235 odst. 4, znásilnění podle § 241 odst. 4, pohlavního zneužívání podle § 242 odst. 4 tr. zák. z r. 1961. Jak již uvede-

¹⁵⁴ *Sekvard, O.* Po letech snažení třikrát a dost? Státní zastupitelství 7-8/2006, s. 32

no výše, jedná se o trestné činy, u nichž byl způsoben závažnější následek tj. smrt nebo škoda velkého rozsahu. Přitom nemusel být opakovaně spáchán tentýž trestný čin, ale jeden z uvedených ve výčtu.

Ustanovení § 29 odst. 4 tr. zák. z r. 1961 bylo speciální ve vztahu k ustanovení § 42 odst. 1 tr. zák. z r. 1961, které upravovalo ukládání trestu odnětí svobody zvláště nebezpečnému recidivistovi.¹⁵⁵ V důsledku toho ustanovení § 42 odst. 1 tr. zák. z r. 1961 nebylo možné použít, jestliže se zvláště nebezpečnému recidivistovi ukládal výjimečný trest odnětí svobody na doživotí podle § 29 odst. 4 tr. zák. z r. 1961.¹⁵⁶ Jednalo se tedy o speciální případ zvláště nebezpečné recidivy.

Tento výjimečný trest však bylo možné uložit (narozdíl od původního návrhu) zároveň za podmínek pro uložení výjimečného trestu odnětí svobody na doživotí stanovených v odstavci 3 téhož paragrafu. Došlo tedy v podstatě pouze k rozšíření možnosti uložit doživotní trest – povinnost tak učinit soudu uložena nebyla.

Další změny trestního zákona z r. 1961, které proběhly na základě shora popisovaného pozměňovacího návrhu, se týkají jeho zvláštní části. U trestných činů, za které bylo možné dle nového znění § 29 odst. 4 tr. zák. z r. 1961 uložit trest výjimečný, došlo k zakotvení této možnosti v souladu s dikcí § 29 odst. 1 tr. zák. z r. 1961, který stanovil, že výjimečný trest může být uložen jen za trestný čin, u něhož to tento zákon ve zvláštní části dovoluje. U trestného činu ublížení na zdraví dle § 222 tr. zák. z r. 1961 došlo i ke zvýšení sazby na deset až patnáct let,

¹⁵⁵ § 42 odst. 1 tr. zák. z r. 1961: „Horní hranice trestní sazby odnětí svobody stanovené v tomto zákoně se u zvláště nebezpečného recidivisty zvyšuje o jednu třetinu. Zvláště nebezpečnému recidivistovi soud uloží trest v horní polovině takto stanovené trestní sazby odnětí svobody.“

¹⁵⁶ Šámal, P. Trestní zákon. Dodatek ke komentáři. 6. vydání, Praha: C.H. Beck, 2006, s. 31.

byla-li tímto činem způsobena smrt, čímž zůstala zachována návaznost trestu odnětí svobody a výjimečného trestu.

Dále pak byl nově formulován odstavec třetí u trestného činu vydírání podle § 235 tr. zák. z r. 1961, který se omezil pouze na způsobení škody velkého rozsahu. Přidán byl pak zcela nový odstavec čtvrtý, který se použil v případě způsobení smrti tímto trestným činem. Umožnil uložit mimo trestu odnětí svobody na deset až patnáct let též trest výjimečný – tedy zpřísnil postrestání pachatele takového činu. Došlo tak k odstupňování postihu při způsobení škody velkého rozsahu a smrti z nedbalosti. Podobná úprava byla převzata též do nového trestního zákoníku, když v odstavci třetím jsou jako další okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby uvedeny ještě způsobení těžké újmy na zdraví a spáchání tohoto činu v úmyslu umožnit nebo usnadnit spáchání trestného činu vlastizrady (§ 309), teroristického útoku (§ 311) nebo teroru (§ 312). Pro odstavec čtvrtý však nebyla zavedena výslovná možnost uložení výjimečného trestu, ale samozřejmě možnost uložení trestu odnětí svobody ve vyšším rozsahu než v případě odstavce třetího.

7.5.4. Specifika a nedostatky novely č. 320/2006 Sb.

Z výše uvedeného vyplývá, že změny trestního zákona z r. 1961 provedené novelou č. 320/2006 Sb. byly pouze dílčí a zaměřily se pouze na postih některých trestných činů. Dle jakého kritéria předkladatelé tyto činy vybírali není bohužel zcela jasné. Původní myšlenka návrhu se ztratila v pozměňovacích návrzích – jak již uvedeno výše, došlo pouze k rozšíření výčtu trestných činů, za něž bylo možné uložit výjimečný trest odnětí svobody na doživotí. Má-li být uvedena v život myšlenka celkové-

ho zpřísnění postihu trestné činnosti, musí k tomu dojít komplexně a v souladu s celkovou koncepcí daného trestního kodexu. Dle předchozího trestního zákona tomu tak však nebylo. Díky shora popsané změně tohoto zákona tak mohlo dojít paradoxně k situacím, kdy zákon umožňoval uložit trest odnětí svobody na doživotí za opakované nedbalostní způsobení smrti, avšak při spáchání několika úmyslných trestných činů různé závažnosti tato možnost dána nebyla, pokud nedošlo k zákonem vyžadovanému následku.

Dle mého názoru je nutné si v první řadě položit otázku, zda je správné posuzovat závažnost opakované trestné činnosti pouze dle způsobeného následku. Již samotná skutečnost, že došlo k opakování trestné činnosti, je závažným aspektem chování pachatele a jako takový by měl být zaznamenán a náležitě vyhodnocen v rámci úvah o uloženém trestu. Ovšem řešení, které nám dávala tato novela, dle mého mínění nijak otázku recidivního jednání pachatelů neřešilo, resp. řešilo, avšak výhradně cestou téměř úplné izolace takového pachatele od společnosti, a to ve vězeňském zařízení. Šlo pouze o jakousi kosmetickou či formální úpravu zdánlivě hledající východisko, avšak zřejmě se ubírající zavádějícím směrem.

Řešení, které uvedená novela přinesla, mezi právníkou veřejností především vyvolávala rozpaky. Dle popisované právní úpravy totiž mohlo dojít např. k situaci, kdy pachatel spáchal prostý trestný čin vydírání, za nějž byl potrestán a jako další trestné činy spáchal např. opět prosté vydírání a následně během dalšího vydírání někoho nedbalostně usmrtil. Tomuto pachateli však nebylo možné uložit trest odnětí svobody na doživotí, ačkoli takový pachatel vykazoval stejné stránky nebezpečnosti a narušenosti, jako pachatel, který dvakrát spáchal kvalifikovanou

loupež s nedbalostním těžším následkem. Dále mohlo dojít k paradoxní situaci též u prvotrestaných. Tak např. u prvotrestaného bylo možné za způsobení smrti z nedbalosti u trestného činu vydírání (§ 235 odst. 1, 4 tr. zák. z r. 1961) uložit trest odnětí svobody na deset až patnáct let nebo výjimečný trest odnětí svobody na patnáct až dvacet pět let (samozřejmě za splnění obecných podmínek pro uložení výjimečného trestu dle § 29 odst. 2 tr. zák. z r. 1961). Naproti tomu za úmyslné usmrcení (§ 219 odst. 1 tr. zák. z r. 1961) bylo možné uložit trest odnětí svobody v rozmezí deset až patnáct let. Z toho vyplývá, že nedbalostní usmrcení při trestném činu vydírání je dle vůle zákonodárce přinejmenším stejně trestné jako úmyslné u smrcení. Domnívám se však, že toto záměr zákonodárce nebyl, neboť úmyslné usmrcení je typově závažnější trestný čin, který by měl být postižen minimálně stejně přísně jako nedbalostní způsobení smrti.

Jako závažnější problém se však jeví situace, kdy bylo možné dle předchozí právní úpravy uložit pachateli při prvním spáchání trestného činu vraždy v prvním odstavci trest odnětí svobody na deset až patnáct let a za první spáchání trestného činu ublížení na zdraví dle § 222 odst. 3 tr. zák. z r. 1961 trest odnětí svobody na patnáct až dvacet pět let. Dále pak při opakovaném spáchání trestného činu vraždy v prvním odstavci nebylo možné uložit výjimečný trest doživotí, avšak v případě opakovaného spáchání trestného činu ublížení na zdraví dle § 222 odst. 3 tr. zák. z r. 1961 to možné bylo. Zákonodárce zde dle mého názoru neúměrně rozlišoval pachatele těchto činů, aniž by řešil otázku, který z těchto pachatelů vykazuje větší známky narušení a nebezpečnosti pro společnost. Vražda je stále v mých očích trestným činem závažnějším a nebezpečnějším než ublížení na

zdraví (i když dle § 222 odst. 3 tr. zák. z r. 1961), což však nekoresponduje s představou zákonodárce. Jsem však přesvědčena, že šlo spíše o jeho legislativní pochybení a nedůslednost, aniž by se jednalo o zákonodárcův záměr. Též z tohoto důvodu jsem předchozí právní úpravu kritizovala a v žádném případě ji nemohla bezvýhradně akceptovat. Uvedené rozpory byly velkým nedostatkem této novely (a ne jediný) a bylo třeba je neustále zdůrazňovat. Nyní mohu jen konstatovat, že nová právní úprava už obdobné ustanovení neobsahuje.

Dále lze spíše předpokládat, že popisovaná právní úprava by beztak dopadala na relativně malé procento pachatelů, tudíž její faktické fungování v praxi by bylo minimálně diskutabilní. Popisované návrhy však alespoň poukázaly na důležité skutečnosti. Mám totiž za to, že české soudy jsou velmi umírněné, co se týče ukládání vyšších trestů odnětí svobody, a zejména co se týče nových možností trestání pachatelů. Soudci jen velmi neradi mění svou zaběhlou rozhodovací praxi, se kterou mají mnohaleté zkušenosti. Ve své rozhodovací praxi též patrně jen velmi málo zohledňují jakožto přitěžující okolnost opakované spáchání trestného činu. V tomto názoru mě utvrdil pohled do trestní statistiky soudů, podle které je za recidivistu označeno daleko menší procento pachatelů než vykazuje statistika policejní.

Z uvedeného je patrné, že komplexní právní úprava určité problematiky provedená v rámci celého právního odvětví je mnohem vhodnější. Umožňuje minimalizovat případné rozpory a protimluvy, neboť je v souladu s původním záměrem zákonodárcovým, jenž je jejím jednotícím prvkem. V současné době již tato komplexní úprava existuje v novém trestním zákoníku, což nelze hodnotit jinak než pozitivně, neboť dílčí změny, činěné nedůsledně a naprosto neprogramově, nejsou nejvhodnějším způ-

sobem řešení jakékoli problematiky, nejen té trestní. Samozřejmě je nezbytné dílčí změny zákonů provádět a přizpůsobovat tak právní normy požadavkům neustále se vyvíjející společnosti, avšak musí být prováděny nenásilně a především důsledně. Vzhledem k roztříštěnosti a koncepční problémovosti trestního zákona z r. 1961, jež pramenily z historického vývoje naší republiky, bylo potřebné takové změny provádět citlivě a uvážlivě. To se však nedá říci o výše popisované novele.

Novela č. 320/2006 Sb. se jevila spíše jako populistické gesto jejích předkladatelů postrádající hlubší koncepční propracovanost, ačkoli cíl, který původně sledovala, své určité opodstatnění jistě má. Jeho naplnění však zůstalo na půli cesty, a to zejména povrchností a naprostou nepromyšleností dané novely. Poslanecká sněmovna i vláda se v době nedávno minulé měly spíše než partikulárními změnami trestního zákona intenzivněji zabývat tvorbou a hlavně dosažením všeobecné politické přijatelnosti zmiňované komplexní právní úpravy tj. nového trestního kodexu. Nutno podotknout, že Česká republika byla po dlouhou dobu jednou z posledních zemí v Evropě, která nepřijala nový trestní zákoník. Nakonec i my jsme k 1. lednu 2010 dospěli ke kýženému cíli.

Při hodnocení předchozí právní úpravy (v kontextu novely č. 320/2006 Sb.) je tedy třeba se zamyslet spíše nad skutečností, zda tato novela byla skutečně nutná vzhledem k předchozí právní úpravě a zda výjimečný trest odnětí svobody na doživotí je tolik potřebným a vhodným prostředkem trestní represe v případech, na které se po jejím přijetí nově vztahovala. Opakovaná trestná činnost si žádá zvýšenou pozornost a provedení vhodných kroků pro její eliminaci, avšak nejpříhodnějším řešením je provést potřebná opatření v rámci celé rekodifikace

trestního práva, abychom se vyhnuli rozporuplným situacím popsaným výše. O to se také více či méně úspěšně pokusil nový trestní zákoník.

8. TRESTNÍ ZÁKONÍK A RECIDIVA

V úvodu této části práce je nutné podotknout, že v poslední době byla problematika recidivy odsouvána na vedlejší kolej ku prospěchu jiných témat. Jedna z mála situací, kdy se recidiva jakožto celospolečenský fenomén dostala do popředí zájmu odborné i laické veřejnosti, se týkala několika poslaneckých návrhů, jež měly novelizovat trestní zákon z r. 1961. O těch se zmiňuji v předchozí kapitole. V následujícím textu se věnuji platné právní úpravě, tj. trestnímu zákoníku, který je účinný od 1. ledna 2010, a to zejména v kontextu právní úpravy recidivy.

1. ledna 2010 nabyl účinnosti nový trestní zákoník (zákon č. 40/2009 Sb., ve znění zákona č. 306/2009 Sb.), jehož návrh po více než rok trvajícím projednávání schválil Parlament a 27. ledna 2009 podepsal prezident. Návrh se připravoval patnáct let. Nová kodifikace trestního práva hmotného a procesního vychází ze zhodnocení účinnosti dosavadních základních předpisů v trestněprávní oblasti, přihlíží k vývoji právní teorie a praxe zejména v evropských zemích s rozvinutým demokratickým systémem, reflektuje změny v ostatních právních oblastech, a je zaměřena na vytvoření co nejvhodnějšího systému ochrany společnosti a jednotlivců před kriminalitou a jejími novými formami.¹⁵⁷

Nová kodifikace se tedy ubírá podobnou cestou jako vládní návrh trestního zákoníku z roku 2005¹⁵⁸, tj. vycházejíce ze zásady subsidiarity trestní represe snaží se postupovat při

¹⁵⁷ Viz Koncepce nové kodifikace trestního práva hmotného České republiky, Sborník příspěvků z konference konané dne 17.4.2000. Brno, Masarykova univerzita, 2000, s. 12

¹⁵⁸ Viz Vládní návrh zákona - trestní zákoník. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky, sněmovní tisk 744/0, 2005.

ukládání sankcí v souladu se zásadou depenalizace.¹⁵⁹ Mělo by tak dojít ke změně celkové filosofie ukládání sankcí, kdy je třeba (dle důvodové zprávy k zákonu¹⁶⁰) především změnit hierarchii sankcí, v rámci níž by byl trest odnětí svobody chápán jako „ultima ratio“ a byl by kladen důraz na individuální přístup k řešení trestních věcí předpokládající širokou možnost využití alternativních sankcí k zajištění pozitivní motivace pachatele. To se též projevuje formulací nových alternativních sankcí (např. je v novém trestním zákoníku obsažen trest domácího vězení) či snížením trestní sazby u některých trestných činů. Ojediněle samozřejmě nový trestní zákoník formuluje některé nové skutkové podstaty, zejména v návaznosti na mezinárodní závazky, ale není to charakteristický jev, který by v rámci aplikace trestního zákoníku vyvolával podstatný nárůst trestní agendy.

Nutno říci, že tento zákon nezahrnuje nekompromisní postih několikanásobných recidivistů, jak to učinil slovenský kodex. Avšak v rámci revize zvláštní části trestního zákoníku byla stanovena recidiva u více skutkových podstat trestných činů jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby neboli tzv. zvlášť přitěžující okolnost (viz níže).

8.1. Nový trestní zákoník a recidiva – obecná část

Zaměříme-li se na obecnou část nového trestního zákoníku, dospějeme k závěru, že nedošlo k žádným výrazným změnám, pokud jde o recidivu, oproti předchozí právní úpravě.

¹⁵⁹ Šámal, P. K úpravě trestních sankcí ve vládním návrhu rekodifikace trestního zákoníku. *Trestněprávní revue* 5/2005, s. 113.

¹⁶⁰ Důvodová zpráva k návrhu nového trestního zákoníku. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky, sněmovní tisk 410/0, 2008.

8.1.1. Obecná přitěžující okolnost recidivy

Dle § 42 písm. p) tr. zák. je recidiva považována za přitěžující okolnost. Soud je, stejně jako dle předchozí právní úpravy, oprávněn podle povahy předchozího odsouzení nepokládat tuto okolnost za přitěžující, zejména s ohledem na význam chráněného zájmu, který byl činem dotčen, způsob provedení činu a jeho následky, okolnosti, za kterých byl čin spáchán, osobu pachatele, míru jeho zavinění, jeho pohnutku a dobu, která uplynula od posledního odsouzení.

Došlo však k upřesnění a zobecnění přitěžující okolnosti recidivy tak, aby se dovětek obsažený v § 34 písm. l) tr. zák. z r. 1961 netýkal pouze trestného činu nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů,¹⁶¹ ale všech případů, kdy jde o pachatele trestného činu, který byl spáchán ve stavu vyvolaném duševní poruchou, anebo o pachatele, který se oddává zneužívání návykové látky a spáchal trestný čin pod jejím vlivem nebo v souvislosti s jejím zneužíváním. V těchto případech soud k recidivě jako přitěžující okolnosti nepřihlédne za kumulativní podmínky, že takový pachatel započal léčení nebo učinil jiná potřebná opatření k jeho zahájení. Možnost soudu odhlédnout od předchozího odsouzení je tu podmíněna změněným duševním stavem pachatele nebo jeho drogovou závislostí a současně požadovaným

¹⁶¹ § 34 písm. l) tr. zák. z r. 1961: Při výměře trestu se jako k přitěžující okolnosti přihlédne zejména k tomu, že pachatel byl již pro trestný čin odsouzen; soud je oprávněn podle povahy předchozího odsouzení nepokládat tuto okolnost za přitěžující, zejména s ohledem na význam chráněného zájmu, který byl činem dotčen, způsob provedení činu a jeho následky, okolnosti, za kterých byl čin spáchán, osobu pachatele, míru jeho zavinění, jeho pohnutku a dobu, která uplynula od posledního odsouzení, a jde-li o pachatele trestného činu nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů podle § 187a odst. 1, také tím, že se tohoto činu znovu dopustil proto, že se oddává zneužívání omamných nebo psychotropních látek a jedů.

kladným vzťahom pachateľa k opatrením, ktorá povedú k jeho vyvedení z takového stavu.¹⁶²

Jinak platí obdobná výkladová pravidla jako u předchozí právní úpravy této přitěžující okolnosti, zejména tedy:

Za přitěžující okolnost ve smyslu § 42 písm. p) tr. zák. se zásadně považuje nejen recidiva speciální, případně druhová, ale i recidiva obecná. Za určitých předpokladů i obecná recidiva svědčí o antisociálním zaměření pachatele proti určitým společenským zájmům, případně o jeho celkově záporném vztahu ke společnosti a jejím hodnotám.

Ustanovení § 42 písm. p) tr. zák. se vztahuje i na recidivu u nedbalostních trestných činů, a to v jakékoli kombinaci (odsouzení za úmyslný trestný čin – spáchání nedbalostního trestného činu a naopak, odsouzení za nedbalostní trestný čin – spáchání nového nedbalostního trestného činu). I takovéto odsouzení může svědčit o zvýšené nebezpečnosti pachatele a závažnosti jeho nového trestného činu za předpokladu vnitřní spojitosti mezi trestnými činy, které mohou být projevem asociálně zaměřené osobnosti pachatele, jeho celkové občanské nedisciplinovanosti, jeho lhostejnosti anebo dokonce bezohlednosti vůči zájmům druhých občanů anebo společnosti apod. Tyto záporné vlastnosti nebo postoje mohou být zdrojem zvýšeného nebezpečí pro chráněné společenské zájmy např. u pachatele nedbalostních trestných činů v dopravě apod.¹⁶³

Při úvaze o naplnění materiálního znaku recidivy v rámci úvah o jejím zohlednění jako okolnosti přitěžující je třeba poohlédnout na kriminální kariéru pachatele komplexně. Je třeba

¹⁶² *Chromý, J.* K právnímu pojetí recidivy v novém trestním zákoníku. *Trestněprávní revue* 11/2009, s. 327.

¹⁶³ viz rozhodnutí R 10/1974 Sb. rozh. tr.: Správa o výsledkoch prieskumu a zhodnotenia praxe súdov pri trestnom postihu recidivistov (Trestné kolégium Najvyššieho súdu ČSSR č. Tpjf 28/73 zo 4. 4. 1974).

přihlédnout k tomu, že význam recidivy pachatele nelze v žádném případě hodnotit jen podle stupně pravděpodobnosti opakování trestné činnosti, ale též podle závažnosti trestné činnosti, kterou pachatel opakovaně páchá. Pro hodnocení závažnosti recidivy jako přitěžující okolnosti nestačí vycházet jen z doby, která uplynula od předchozího odsouzení, resp. od vykonání dříve uloženého trestu, byť jde o okolnost důležitou a neopominutelnou. Stejně tak nelze stanovit, jak dlouhá tato doba může být, aby byla ještě splněna podmínka recidivy. Soudní praxe zaujala stanovisko, že dobu tří let nelze zpravidla považovat za takový časový odstup od posledního odsouzení pachatele, který by při úvahách o trestu při opětovném spáchání trestného činu vylučoval hodnotit poslední odsouzení jako přitěžující okolnost.¹⁶⁴

Na druhé straně soudní praxe též vymezila určitou maximální pomocnou dobu, po jejímž uplynutí se již recidiva nezohledňuje v rámci okolností přitěžujících. Při této úvaze vycházela zejména ze skutečnosti, že nejdelší doba potřebná k zahlazení odsouzení činí 10 let [§ 105 odst. 1 písm. b) tr. zák.], odhlédneme-li od písmene a), které se vztahuje na výjimečné tresty. Poznatky kriminologie též ukazují, že nebezpečí recidivy prudce klesá po 3-5 letech. Recidiva po uplynutí deseti let bude proto zpravidla vyloučena buď proto, že budou jinak splněny podmínky zahlazení, nebo proto, že opakování trestné činnosti má jiné příčiny než dřívější trestná činnost (změněná životní situace, nové nebo změněné osobnostní a motivační struktury atd.). Jen výjimečně bude možno dojít k závěru, že mezi dřívější a novou trestnou činností po tak dlouhé době je kriminologicky významný vztah (stejně příči-

¹⁶⁴ viz rozhodnutí R I/1965 Sb. rozh. tr., s. 6.

ny, opakování trestné činnosti jako projev nezměněných vlastností či sklonů pachatele apod.)¹⁶⁵

8.1.2. Mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody

Trestní zákoník již neobsahuje pojem zvlášť nebezpečného recidivisty, který byl příznačný pro trestní zákonodárství zemí bývalého východního bloku, a po změně politických poměrů byl v průběhu devadesátých let minulého století nebo počátkem tohoto století ve většině těchto zemí odstraněn (např. na Slovensku k tomu došlo novým trestním zákonem č. 300/2005 Z. z.). V západoevropských zemích s kontinentálním systémem se tento institut nevyskytoval a nevyskytuje.

V tomto duchu byl opakovaně institut zvlášť nebezpečné recidivy kritizován i v rozhodnutích Ústavního soudu České republiky.¹⁶⁶ Sama důvodová zpráva však uznává potřebu zvláštního postihu recidivistů, když uvádí, že „recidivní trestná činnost je pokládána celosvětově za velmi vážný a nebezpečný fenomén, který opravňuje ke speciální legislativní úpravě.“ Je tedy třeba, dle tvůrců zákona, zachovat možnost přísnějšího postihu recidivy za určitých zvlášť závažných okolností.

Proto zákoník upravuje ve svém § 59 možnost mimořádného zvýšení trestu odnětí svobody u pachatele, který znovu spáchal zvlášť závažný zločin¹⁶⁷, ač již byl pro takový nebo

¹⁶⁵ viz rozhodnutí R 40/1981 Sb. rozh. tr., s. 207: Zhodnocení poznatků o praxi soudů při trestním postihu recidivistů (Trestní kolegium Nejvyššího soudu ČSSR ze dne 19. 5. 1981 č. j. Tpjf 46/80).

¹⁶⁶ např. náleží ze dne 13. 5. 2004, sp. zn. IV. ÚS 396/03, publikovaný pod č. 72 ve sv. 33 Sb. nález. a usn. ÚS ČR.

¹⁶⁷ § 14 odst. 1 tr. zák.: „Trestné činy se dělí na přečiny a zločiny.“
§ 14 odst. 2 tr. zák.: „Přečiny jsou všechny nedbalostní trestné činy a ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby do pěti let.“

jiný zvlášť závažný zločin potrestán. V případě takto vymezené recidivy může soud uložit trest odnětí svobody v horní polovině trestní sazby, jejíž horní hranice se zvyšuje o třetinu, jestliže „závažnost zvlášť závažného zločinu je vzhledem k takové recidivě a ostatním okolnostem případu vysoká“ nebo „možnost nápravy pachatele je ztížena“. Jde o hlediska stanovená *alternativně*, takže postačí, když soud shledá existenci alespoň jednoho z nich.

Při hodnocení, zda byla splněna formální podmínka pro mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody podle § 59 odst. 1 tr. zák. spočívající v tom, že pachatel již byl potrestán za zvlášť závažný zločin, nelze (opětovně) hodnotit předchozí pravomocné odsouzení z hlediska ustanovení § 2 odst. 1 tr. zák., tj. zda se i podle pozdějšího zákona jedná o zvlášť závažný úmyslný trestný čin. V tomto případě je třeba vycházet z právní úpravy účinné v době původního rozhodnutí a není možné nově posuzovat tehdy spáchaný trestný čin podle právní úpravy, jež nabyla účinnosti později. Proto uvedená podmínka podle § 59 odst. 1 tr. zák. je splněna i tehdy, jestliže pachatel byl v minulosti potrestán za zvlášť závažný zločin (resp. za zvlášť závažný úmyslný trestný čin), který by již nyní podle nové právní úpravy účinné v době rozhodování nepatřil mezi zvlášť závažné zločiny uvedené v § 14 odst. 3 tr. zák.¹⁶⁸

Potrestáním se rozumí alespoň částečný výkon trestu uloženého za zvlášť závažný zločin v minulosti, pokud s jeho vykonáním není spojena zákonná fikce, že se na pachatele

§ 14 odst. 3 tr. zák.: „Zločiny jsou všechny trestné činy, které nejsou podle trestního zákona přečiny; zvlášť závažnými zločiny jsou ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let.“

¹⁶⁸ Šámal, P. a kol. Trestní zákoník. Komentář. 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2009, s. 705.

hledí, jako by nebyl odsouzen, nebo jestliže odsouzení k takovému trestu již nebylo zahlazeno. Vzhledem k tomu, k jakým trestním sazbám váže ustanovení § 14 odst. 3 vymezení pojmu zvlášť závažného zločinu, přichází v úvahu hodnotit jako dřívější potrestání jen výkon trestu odnětí svobody.¹⁶⁹ Za potrestání však nelze považovat výkon vazby, tedy pokud byl sice pachateli uložen nepodmíněný trest odnětí svobody, ale on jej celý vykonal vazbou, nelze k této skutečnosti v rámci aplikace § 59 tr. zák. přihlídnout.¹⁷⁰

Opětovně spáchaným zvlášť závažným zločinem může být ve smyslu § 111 tr. zák. též pokus takového zločinu (§ 21) nebo příprava k němu, je-li trestná (§ 20). Zároveň však musí být naplněna jedna z materiálních podmínek aplikace § 59 odst. 1 tr. zák., tj. v daném případě především zda závažnost takového zvlášť závažného zločinu spáchaného ve stadiu přípravy nebo pokusu je vysoká.

Pokud jde o naplnění jednoho ze spíše materiálních znaků – *vysokou závažnost zvlášť závažného zločinu s ohledem na recidivu pachatele*, ta bude naplněna zejména v případě poměrně krátké doby, která uplynula od výkonu dříve uloženého trestu odnětí svobody, nebo spáchal-li pachatel již v minulosti zvlášť závažný zločin, jehož závažnost byla velmi vysoká nebo vysoká. Dále půjde o případ, kdy byl pachateli předchozím odsuzujícím rozhodnutím uložen citelnější (delší) nepodmíněný trest odnětí svobody, nebo spáchal-li pachatel další zvlášť závažný zločin dokonce ve zkušební době po podmíněném propuštění z výkonu dříve uloženého trestu odnětí svobody, či spáchal-li pachatel po předchozím potrestání

¹⁶⁹ Šámal, P. a kol. Trestní zákoník. Komentář. 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2009, s. 706.

¹⁷⁰ viz rozhodnutí č. R I/1969 Sb. rozh. tr.

více zvláště závažných zločinů v souběhu, za které je nyní souzen, atd.

Druhým alternativním materiálním znakem je *ztížená možnost nápravy pachatele*. Prostřednictvím tohoto znaku pravděpodobně zákonodárce vyjadřuje svou vůli určité typy pachatelů spíše izolovat. Oním určitým typem pachatelů jsou v daném případě recidivisté, z jejichž předchozí kriminální anamnézy je patrné, že běžné výchovné působení v rámci výkonu trestu, jež dostačuje pro jiné pachatele, není u těchto pachatelů účinné a je tedy třeba pro ně zvolit takový postih, který jim primárně zabrání v další trestné činnosti. Skutečnost, zda je možnost nápravy pachatele značně ztížena ve výše uvedeném smyslu se bude posuzovat zejména s ohledem na to, jakými tresty, v jakém počtu a v jaké výměře se už na pachatele v minulosti působilo, jak se choval ve výkonu dřívějšího trestu odnětí svobody včetně toho, jakému programu zacházení se zde podrobil a s jakým výsledkem, jak dodržoval stanovený režim ve věznici a plnil další povinnosti atd. V tomto směru tedy bude mít význam i zjištění, kolikrát už byl pachatel v minulosti potrestán za zvláště závažné zločiny či za jiné trestné činy, za kolik takových činů to bylo, za kolik zvláště závažných zločinů je nyní souzen, jaká je celková délka v minulosti vykonaných trestů, jak dlouhé jsou intervaly mezi jejich výkonem apod. Důležitým podkladem k posouzení ztížené možnosti nápravy pachatele může být i komplexní zhodnocení osobnosti pachatele, jeho celkového osobního profilu, charakterových a psychických vlastností,

věku atd. Nezbytné bude též vyžádat si trestní spisy o jeho předchozím odsouzení.¹⁷¹

Úprava obsažená v ustanovení § 59 odst. 1 tr. zák. navazuje na podmínky uložení výjimečného trestu podle § 54 odst. 2 tr. zák., v němž jsou užity tyto pojmy: závažnost zvláště závažného zločinu je „velmi vysoká“ nebo možnost nápravy pachatele je „obzvláště ztížena“. Tím je zajištěno i určité odstupňování uvedených pojmů, tak aby byly vzájemně provázány a jako celek tvořily logickou strukturu. Tedy že mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody dle § 59 odst. 1 tr. zák. je opatření předcházející, z hlediska citelnosti trestu a závažnosti pachatelova jednání, uložení výjimečného trestu dle § 54 odst. 2 tr. zák.

Ačkoli tedy zmizel pojem zvláště nebezpečného recidivisty, na první pohled se navrhovaná úprava příliš neliší od úpravy platné. Výraznou změnu lze však vidět v tom, že na rozdíl od trestání zvláště nebezpečného recidivisty podle § 42 odst. 1 tr. zák. z r. 1961 není soud *povinen* ukládat trest odnětí svobody v horní polovině takto zvýšené trestní sazby, neboť jde jen o *možnost* využití zvýšené trestní sazby za uvedených podmínek, přičemž soud jinak postupuje podle obecných ustanovení pro stanovení druhu trestu a jeho výměry. Je zde tedy ponechán větší prostor pro uvážení soudu, jež by měl zohlednit všechny okolnosti případu, aniž by byl při rozhodování vázán požadavkem uložení vyššího trestu odnětí svobody, a to zúžením trestní sazby, ve které se má pohybovat.

Další výraznou změnou je, že (právě z hlediska provázanosti s výjimečným trestem) ustanovení § 59 odst. 2 tr. zák. umožňuje, aby horní hranice trestní sazby trestu odnětí svo-

¹⁷¹ Šámal, P. a kol. Trestní zákoník. Komentář. 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2009, s. 708.

body po zvýšení podle odstavce 1 téhož paragrafu *mohla* přesáhnout obecnou horní hranici trestu odnětí svobody dvacet let, což má význam zejména při opakovaném spáchání nejzávažnějších trestných činů. Došlo tak k odstranění omezujícího pravidla, dle kterého horní hranice zvýšených sazeb nesměly převyšovat nejvyšší přípustnou sazbu trestu odnětí svobody (dle tr. zák. z r. 1961 tato činila patnáct, resp. dvacet pět let). Uvedené omezení tak mnohdy nedůvodně prospívalo pachatelům, jímž za spáchání několika závažných trestných činů hrozil vysoký trest, nicméně díky tomuto pravidlu jim nemohl být vyměřen v plné výši.

Ustanovení § 59 tr. zák. je jediným zákonným ustanovením nového trestního zákoníku, které výrazným způsobem postihuje recidivu pachatelů, a to v tom smyslu, že umožňuje uložit dlouhodobý trest odnětí svobody na opakované spáchání zvláště závažného zločinu. Trestní zákoník tím poskytuje určitý důraznější nástroj k omezení opětovného páčání zvláště závažných zločinů. Bude však s nejvyšší pravděpodobností dopadat jen na úzkou skupinu recidivních pachatelů, kteří již vykazují vysoké známky narušení.

Dále zde již nedochází k žádnému označení pachatele ve výroku o vině odsuzujícího rozsudku a zpřísnění trestního postihu je pouze otázkou související s uložením trestu. Není zde ani obligatorně zpřísněna *možnost podmíněného propuštění pachatele* odsouzeného dle § 59 tr. zák., jako tomu bylo v případě zvláště nebezpečného recidivisty (§ 62 odst. 1 tr. zák. z r. 1961). Pokud se však recidivující pachatel dopustí některého ze zvláště závažných zločinů uvedených v taxativ-

ním výčtu ustanovení § 88 odst. 4 tr. zák.,¹⁷² za který mu byl uložen trest odnětí svobody, vztahují se na něj podmínky zpřísněného podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, tj. může být propuštěn až po výkonu dvou třetin trestu. V rámci stanovení podmínek zpřísnění však nedošlo k žádnému přímému navázání na okolnost recidivy. To zajisté může přispět k úspěšnějšímu resocializačnímu procesu v rámci penitenciární péče, neboť pachatel bude blíže vyhlídce na propuštění. Ačkoli tedy bude pachatel přísněji potrestán než prvopachatel za obdobný trestný čin, není automaticky stigmatizován zvláštním označením (jako bylo označení zvláště nebezpečný recidivista) a vyřazen z možného procesu nápravy tím, že mu je ztížena možnost podmíněného propuštění. Zákonodárce mu dává najevo, že i přes počáteční nepříznivou prognózu je možné, aby se po výkonu části trestu plnohodnotně zařadil do společnosti. Jedná-li se o pachatele, který by byl soudem shledán obtížně napravitelným, může soud uložit trest výjimečný. Ten již znamená nejcitelnější zásah do svobody pachatele a je vyjádřením toho, že pachatel je pro společnost mimořádně nebezpečný a je nutné jej dlouhodobě izolovat. V těchto případech je však třeba zvážit možnost následného uložení ochranného opatření, příp. je uložít paralelně, aby bylo zajištěno, že propuštěný pachatel již neznámá žádnou hrozbu pro společnost.

Je-li pachatel odsouzen k mimořádnému trestu odnětí svobody, zajisté vykazuje značné narušení a výkon trestu trvající déle než dvacet let v žádném případě nezaručuje, že po

¹⁷² Výčet se týká nejzávažnějších případů trestných činů proti životu a zdraví, proti svobodě, lidské důstojnosti v sexuální oblasti, obecně nebezpečných, proti České republice, proti lidskosti, proti míru a válečných trestných činů. Ve srovnání s dřívější úpravou už ve výčtu není např. žádný z trestných činů proti majetku.

propuštění bude pachatel schopen dále žít společensky konformně a nekriminálně. Ztráta kontaktu s realitou, která musí nutně u tak citelného trestu odnětí svobody nastat, a neschopnost se přizpůsobit novým životním podmínkám, když lze předpokládat, že rodinné vazby pachatele nebudou žádné nebo nebudou tak pevné, jak by bylo potřebné, může vést k další trestné činnosti jako nejsnazšímu řešení jeho životní situace. V tom by mohlo pomoci právě specializované zařízení typu zabezpečovací detence, tedy ochranné opatření jako jeden z typů trestní sankce, v němž by byl pachatel připravován na další život a zároveň by byl pod dohledem soudu, který by dle doporučení odborného personálu rozhodl, kdy (příp. zda vůbec) pachatele propustí na svobodu. U recidivních pachatelů, kteří netrpí žádnou duševní či jinou poruchou na zdraví, by jistě měl být uložen trest odnětí svobody, ale po jeho výkonu by obzvláště nebezpeční jedinci měli být zařazeni do detence.

Mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody podle § 59 tr. zák. tak nahrazuje nesystematické ustanovení § 29 odst. 4 tr. zák. z r. 1961, díky němuž docházelo k přepínání trestní represe (viz kap. 7.3.3. a 7.3.4.), poněvadž nedostatečně přihlížel k tomu, že následek je u těchto trestných činů způsoben pouze z nedbalosti. Otázkou je, jak často budou soudy tuto možnost mimořádně zvýšeného trestu odnětí svobody využívat.

8.2. Nový trestní zákoník a recidiva – zvláštní část

Jak již uvedeno výše, nový trestní zákoník nově stanoví u některých trestných činů recidivu jako okolnost podmiňující

použití vyšší trestní sazby. Je zde tedy zohledněna recidiva speciální. Recidiva se tak stává zákonným znakem kvalifikované skutkové podstaty, což předchozí právní úprava činila jen u velmi malého množství trestných činů, a je zohledněna nejen ve vztahu k ukládání trestů, ale též v otázce viny.

Nový trestní zákoník konstruuje recidivu jako okolnost zvlášť přitěžující v podstatě *dvěma základními způsoby*, když v prvním případě je tato kvalifikační okolnost formulována jako „odsouzení nebo potrestání v posledních třech letech“ pro trestný čin, o který se jedná. *Odsouzením* se rozumí odsouzení za takový trestný čin, pokud odsuzující rozsudek nabyl právní moci. *Potrestáním* se pak rozumí předchozí trestní postih, kdy pachatel byl nejenom odsouzen, ale i vykonal alespoň zčásti uložený trest, pokud výkon trestu nebo samotná právní moc rozsudku, kterým byl trest uložen, nemá za následek to, že se na něho hledí, jako by odsouzen nebyl (např. u rozhodnutí o podmíněném odsouzení podle § 83 odst. 4 tr. zák.).¹⁷³

Kvalifikované skutkové podstaty zahrnující tuto okolnost nalezneme v samostatných odstavcích (např. trestný čin podvodu dle § 206 odst. 2 tr. zák.) nebo ve výčtu mezi dalšími okolnostmi zvláště přitěžujícím [např. trestný čin týrání zvířat dle § 302 odst. 2 písm. a) tr. zák.], a to u deseti trestných činů.¹⁷⁴ U dalších dvou trestných činů je tato okolnost formulována podobně, avšak s drobnými odchylkami. U trestného činu poškozování spotřebitele (§ 253 tr. zák.) je kvalifikační okolnost zohledňující recidivu uvedená v odst. 2

¹⁷³ Šámal, P. a kol. Trestní zákoník. Komentář. 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2009, s. 1797.

¹⁷⁴ Jedná se o: trestný čin zanedbání povinné výživy dle § 196 odst. 3 písm. b), trestný čin zpronevěry dle § 206 odst. 2, trestný čin podvodu dle § 209 odst. 2, trestný čin pojistného podvodu dle § 210 odst. 3, trestný čin úvěrového podvodu dle § 211 odst. 3, trestný čin dotačního podvodu dle § 212 odst. 3, trestný čin provozování nepoctivých her a sázek dle § 213 odst. 2, trestný čin nedovolené výroby a jiného nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy dle § 283 odst. 2 písm. b), trestný čin týrání zvířat dle § 302 odst. 2 písm. a) a trestný čin pytláctví dle § 304 odst. 2 písm. e) tr. zák.

písm. c) rozšířena tak, že pachatel naplní kvalifikovanou skutkovou podstatu v případě, byl-li v posledních pěti letech odsouzen pro tento trestný čin nebo z výkonu trestu odnětí svobody uloženého za takový čin propuštěn. Naopak u trestného činu ohrožení pod vlivem návykové látky (§ 274 tr. zák.) je kvalifikační okolnost recidivy zúžena, a to obdobným způsobem, když k naplnění kvalifikované skutkové podstaty dle odst. 2 písm. c) se vyžaduje, aby byl pachatel pro tento trestný čin odsouzen v posledních dvou letech nebo byl propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody uloženého pro tento čin. Dochází zde tedy k vymezení *konkrétního časového úseku*, v němž měl být pachatel odsouzen, příp. propuštěn.

Výjimku tvoří trestný čin krádeže dle § 205 odst. 2 tr. zák., kde je stejně vyjádřená okolnost recidivy součástí základní skutkové podstaty: „Kdo si přisvojí cizí věc tím, že se jí zmocní, a byl za čin uvedený v odstavci 1 v posledních třech letech odsouzen nebo potrestán, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři léta.” Nutno podotknout, že ne všichni autoři zastávají názor, že se v tomto případě jedná o základní skutkovou podstatu.¹⁷⁵ Zohlednění recidivy u trestného činu krádeže není v českém trestním právu žádnou novinkou. Prvně se recidiva objevila u trestného činu krádeže v úpravě trestního zákona z r. 1961 po jeho novele č. 557/1991 Sb. účinné od 1. 1. 1992 [§ 247 odst. 1 písm. e)]. Nový trestní kodex tedy vyjmul z původního prvního odstavce § 247 tr. zák. z r. 1961 jednu alternativu, kterou přesunul do druhého odstavce, v němž formuloval novou základní skutkovou podstatu. Na rozdíl od shora uvedených trestných činů, u nichž je recidiva ve vyšším odstavci jednoznačně formulována jako

¹⁷⁵ Chromý, J. K právnímu pojetí recidivy v novém trestním zákoníku. Trestněprávní revue 11/2009, s. 331.

kvalifikační okolnost, tedy okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby, kterou lze užít pouze tehdy, pokud je zároveň naplněn odstavec první obsahující základní skutkovou podstatu, je recidiva u trestného činu krádeže v novém trestním kodexu formulována jako okolnost zakládající trestní odpovědnost.¹⁷⁶

Druhým způsobem, kterým je stanovena recidiva jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby u jednotlivých trestných činů, je pak podmínka opětovného spáchání daného trestného činu bez jakýchkoli dalších časových či jiných omezení. V kvalifikovaných skutkových podstatách je vyjádřena jako spáchání trestného činu „opětovně“. Pod pojmem „opětovně“ rozumíme případy, kdy pachatel trestný čin opakuje, přičemž není třeba, aby za takový čin byl již pravomocně odsouzen. Patří sem však samozřejmě i případy, kdy pachatel byl již v minulosti za takový čin pravomocně odsouzen nebo i potrestán a souběh trestných činů. Dále lze pod tento pojem zařadit i případy, kdy pachatel byl již pro takový čin odsouzen, avšak hledí se na něho, jako by odsouzen nebyl.

Tuto okolnost nalezneme celkem u dvaceti pěti trestných činů¹⁷⁷, přičemž drobná odchylka se objevuje pouze u trestné-

¹⁷⁶ K problémům s touto úpravou spojených dále blíže *Říha, J.* Nové pojetí trestného činu krádeže. *Trestněprávní revue* 10/2009, s. 291.

¹⁷⁷ Jedná se o tyto trestné činy: vražda dle § 140 odst. 3 písm. h), těžké ublížení na zdraví dle § 145 odst. 2 písm. g), mučení a jiné nelidské a kruté zacházení dle § 149 odst. 2, nedovolené přerušování těhotenství bez souhlasu těhotné ženy dle § 159 odst. 2 písm. d), neoprávněné odebrání tkání a orgánů dle § 164 odst. 3 písm. e), nedovolené nakládání s tkáněmi a orgány dle § 165 odst. 3 písm. a), nedovolené nakládání s lidským embryem a lidským geonomem dle § 167 odst. 3 písm. b), svěření dítěte do moci jiného dle § 169 odst. 2 písm. c), prostituce ohrožující mravní vývoj dětí dle § 190 odst. 3 písm. b), opuštění dítěte nebo svěřené osoby dle § 195 odst. 2 písm. b), ohrožování výchovy dítěte dle § 201 odst. 3 písm. c), svádění k pohlavnímu styku dle § 202 odst. 2 písm. d), porušení předpisů o pravidlech hospodářské soutěže dle § 248 odst. 3 písm. b), provedení zahraničního obchodu s vojenským materiálem bez povolení nebo licence dle § 265 odst. 2 písm. c), obecné ohrožení dle § 272 odst. 2 písm. b), poškození a ohrožení životního prostředí dle § 293 odst. 2 písm. a), poškození lesa dle § 295 odst. 2 písm. a), neoprávněné vypuštění znečišťujících látek dle § 297 odst. 2 písm. b), neoprávněné nakládání s odpadem dle § 298 odst.

ho činu obecného ohrožení (§ 272 tr. zák.), kde je v odst. 2 písm. b) vyjádřen požadavek spáchání tohoto činu opětovně v krátké době. Pojmem opětovně v krátké době zákon vyjadřuje dvě podmínky, a to opakování tohoto trestného činu a krátký časový odstup od spáchání činu předchozího. Tento znak není zpravidla naplněn, pokud mezi spácháním jednotlivých trestných činů je časové rozpětí delší než tři roky.¹⁷⁸

Pokud jde o výběr trestných činů, u nichž byla recidiva jak okolnost zvláště přitěžující stanovena, zde nevidím jednoznačnou systematiku. Je patrné, že u požadavku opětovnosti dle druhého způsobu vyjádření této okolnosti je pro tvůrce návrhu rozhodující pro stanovení přísnějšího postihu již samotná skutečnost, že ke spáchání trestného činu došlo opětovně bez ohledu na to, *kdy* k tomu v minulosti došlo. Lze tedy dovodit, že tvůrci považují recidivu u těchto trestných činů za závažnější než v případě prvním, neboť již samotná okolnost recidivy, k níž došlo v neomezené době v minulosti, zakládá povinnost soudu kvalifikovat opakované spáchání takového trestného činu jako přísněji trestnou skutkovou podstatu takového činu. Navíc požadavek opětovnosti nemusí být nutně naplněn předchozím pravomocným odsouzením pachatele pro tento čin.

Tento závěr ostatně vyplývá též z pohledu na výčet trestných činů u obou těchto okolností. V případě časově omezené recidivy jako okolnosti zvláště přitěžující se jedná především o majetkové trestné činy a další méně závažné

3 písm. c), neoprávněná výroba, držení a jiné nakládání s léčivými a jinými látkami ovlivňujícími užitek hospodářských zvířat dle § 305 odst. 3 písm. b), organizování a umožnění nedovoleného překročení státní hranice dle § 340 odst. 2 písm. d), napomáhání k neoprávněnému pobytu na území republiky dle § 341 odst. 2 písm. c), neoprávněné zaměstnávání cizinců dle § 342 odst. 2 písm. c), šíření poplašné zprávy dle § 357 odst. 3 písm. a) a výtržnictví dle § 358 odst. 2 písm. a) tr. zák.

¹⁷⁸ Šámal, P. a kol. Trestní zákoník. Komentář. 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2009, s. 2535.

trestné činy, a to zejména v porovnání s druhou skupinou trestných činů, kde je brána v potaz recidiva časově neomezená. Proto mě ale udivuje, proč do výčtu druhé skupiny trestných činů nebyl zařazen např. zvlášť závažný zločin loupeže (§ 173 tr. zák.), který je v praxi často páchán a pravidelně se objevuje na předních místech statistik, přičemž recidiva u tohoto trestného činu je jistě alarmující skutečností, která by měla být v rámci kvalifikace tohoto činu zohledněna, obzvláště je-li tak činěno u jiných (i méně závažných) trestných činů. Lze argumentovat tím, že okolnost recidivy může být u tohoto trestného činu zohledněna za použití ustanovení § 59 odst. 1 tr. zák., tedy mimořádného zvýšení trestu odnětí svobody, příp. § 42 písm. p) tr. zák. (okolnosti přitěžující), avšak toto řešení stále neosvětluje jakékoli logické vodítko, jímž se tvůrci řídili při určování, u kterých trestných činů bude recidiva uvedena jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby. Stejně jako u loupeže, není dále recidiva zvláště zohledněna u takových trestných činů, jako např. znásilnění (§ 185 tr. zák.), pohlavní zneužití (§ 187 tr. zák.), lichva (§ 218 tr. zák.), zkrácení daně, poplatku a podobné povinné platby (§ 240 tr. zák.) či nedovolené ozbrojování (§ 279 tr. zák.), přičemž se jedná o trestné činy, jejichž opětovné spáchání lze jistě považovat za velmi významný aspekt pachatelovy trestné činnosti jako takové. U těchto trestných činů tedy bude soud zvláště zkoumat, zda okolnost recidivy zohlední jako skutečnost, která zvyšuje závažnost takového trestného činu a nebude tak činit obligatorně, jako u výše uvedených trestných činů. Z jakého důvodu jsou to zrovna tyto trestné činy a ne jiné, ale nelze v tuto chvíli spolehlivě stanovit.

Pokud jde o první způsob vymezení okolností zvláště přitěžujících, zde je pravděpodobně zohledněn fakt, že za nejzávažnější se považuje recidiva, jíž se pachatel dopustí v krátkém časovém intervalu od skončení výkonu posledního trestu odnětí svobody, tj. do doby jednoho roku. Za středně nebezpečnou je pak považována recidiva spáchaná ve středním časovém intervalu, tj. od jednoho do tří let od výkonu posledního trestu odnětí svobody. Dlouhý časová interval recidivy je pak považován za málo alarmující a dochází k němu spíše vlivem nahodilých událostí a excesů.¹⁷⁹ U vybraných trestných činů je tak zohledněna jen recidiva nejzávažnější. Opět však postrádáme jakékoli logické zdůvodnění toho, proč je právě tato recidiva brána v potaz u těchto trestných činů a ne u jiných, u kterých by zajisté také našla své opodstatnění.

Pro úplnost doplňuji, že dle § 39 odst. 4 tr. zák. jestliže je recidiva znakem skutkové podstaty trestného činu, není možné ji ještě jednou posuzovat jako přitěžující okolnost podle § 42 písm. p) tr. zák. To platí i tehdy, když je recidiva okolností, která podmiňuje použití vyšší trestní sazby. V takovém případě není možno hodnotit recidivu ještě jednou z hlediska § 42 písm. p) tr. zák. jako okolnost, která ovlivňuje výměru trestu v rámci vyšší trestní sazby. Ustanovení § 39 odst. 4 tr. zák. však nebrání tomu, aby soud při výměře trestu přihlédl k intenzitě, s níž je recidiva jako znak trestného činu v konkrétním případě naplněna.

Počet trestných činů, u nichž se objevuje recidiva jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby, je v novém návrhu trestního zákona nemalý (jde celkem o 37 trestných

¹⁷⁹ např. *Osmancík, O., Suchý, O., Novotný, O.* K otázkám zvýšení účinnosti boje proti recidivě. In: *Právnícké štúdie ročník XX.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, s. 143 an.

činů) a jedná se o významnou změnu, kterou nový trestní zákoník přinesl. Dle mého mínění se tak stalo ku prospěchu věci, neboť hrozba přísnějšího postihu může být alespoň pro část recidivních pachatelů (těch méně narušených) dostatečně odrazujícím činitelem od páčání další trestné činnosti, čímž by též přispěla k řešení tohoto fenoménu. Nejedná se samozřejmě o všelék, ale z nového trestního zákoníku, je patrné, že problematika recidivy se dostává do popředí zájmu odborné veřejnosti a je zde snaha se s ním různými způsoby vypořádat. Otázka, jak budou navrhovaná opatření účinná v praxi a do jaké míry ovlivní trestnou činnost páchanou recidivisty, bude zodpověditelná až za několik let. Avšak skutečnost, že se relativně ucelená úprava recidivy v tomto návrhu objevila, lze označit za jistý posun a nezbyvá než doufat, že se též příznivě projeví v praxi a potažmo v trestních statistikách.

9. RECIDIVA V ZAHRANIČNÍCH PRÁVNÍCH ÚPRAVÁCH

S recidivou jako celospolečenským problémem se potýkají všechny státy světa. Jde zajisté o problém nadnárodní, který však každý stát řeší pomocí vlastních prostředků bezpečnostní politiky. Je však nezbytné, aby docházelo k přenosu zkušeností, které státy nabyly při vlastním vnitřním boji s recidivou, aby bylo možné vyhodnotit, která opatření jsou adekvátní a mají relevantní výsledky v praxi. Jak již uvedeno výše, mnoho států USA a Velká Británie sáhly po radikálnějších prostředcích a za opakované spáchání násilných, případně drogových či majetkových deliktů ukládají téměř bezvýjimečně dlouhodobé, často též doživotní tresty odnětí svobody. Evropské země souladně se zásadou subsidiarity trestní represe a postulátem, že jen soud je oprávněn stanovit v posuzovaném případě adekvátní trest, prozatím tyto prostředky neužívají v tak hojné míře.

Níže předkládám základní přehled právních úprav se zaměřením na recidivu, a to našich slovenských sousedů, Německa a Ruska, když tyto představují tři různé přístupy k recidivě, zejména pokud jde o trestání recidivistů. Všechny mají svá specifika, jsou odlišné, avšak zcela jistě z nich lze čerpat inspiraci.

9.1. Slovenská právní úprava

9.1.1. „Třikrát a dost“

Slovenská právní úprava se při zohlednění recidivy vydala cestou radikální a v roce 2003 zavedla zásadu „Třikrát a dost“ (novela původního trestního zákona¹⁸⁰ č. 171/2003 Z.z.¹⁸¹). Tuto úpravu pak převzal též nový slovenský trestním kodex¹⁸², který ji však značně zpřísnil. Tato však byla od 1. ledna 2010 opět zmírněna v podstatě do stavu z roku 2003, neboť byla pro svou značnou nekompromisnost při postihu recidivních pachatelů neustále podrobována tvrdé kritice, přičemž hrozilo i její úplně zrušení. Nutno připomenout, že v rámci evropského prostoru je tento institut spíše výjimkou a je spíše typický pro anglo-americký právní systém (viz kapitola 7.2.2.).

Slovenský trestní zákon ve svém § 47 odst. 2 stanoví *povinnost soudu* uložit obviněnému trest odnětí svobody v délce trvání *dvacet pět let* při třetím spáchání skutku kvalifikovaného jako trestný čin, který je obsažen v poměrně obsáhlém výčtu trestných činů (jde o *třicet* skutkových podstat trestných činů)¹⁸³, jež je součástí tohoto ustanovení. To však za

¹⁸⁰ Zákon č. 140/1961 Zb. Trestný zákon v znení neskorších predpisov.

¹⁸¹ Uvedená novela predpokládala uloženie trestu relatívneho doživotia, tj. s možnosťou podmieneného propustenia po výkone dvadsiati piati let trestu, alebo trest odňatia slobody v dĺžke dvadsiati piati let bez možnosti podmieneného propustenia.

¹⁸² Zákon č. 300/2005 Z.z. v znení neskorších predpisov.

¹⁸³ Dle § 47 odst. 2 z. č. 300/2005 Z.z. se jedná o „trestný čin úkladnej vraždy podľa § 144, vraždy podľa § 145, ublíženia na zdraví podľa § 155, nedovolenej výroby omamných a psychotropných látok, jedov alebo prekurzorov, ich držanie a obchodovanie s nimi podľa § 172 ods. 2, 3 alebo 4, obchodovania s ľuďmi podľa § 179, obchodovania s deťmi podľa § 180 ods. 2 alebo 3 alebo podľa § 181, brania rukojemníka podľa § 185, zavlčenia do cudziny podľa § 187, lúpeže podľa § 188, vydierania podľa § 189 ods. 2, 3 alebo 4, hrubého nátlaku podľa § 190 alebo § 191 ods. 2, 3 alebo 4, znásilnenia podľa § 199, sexuálneho násillia podľa § 200, sexuálneho zneužívania podľa § 201 ods. 2 alebo 3, týrania blízkej osoby a zverenej osoby podľa § 208, všeobecného ohroženia podľa § 284, ohroženia bezpečnosti vzdušného dopravného prostriedku a lode podľa § 291, zavlčenia vzdušného dopravného prostriedku do cudziny podľa § 293, založenia, zosnovania a podporovania zločineckej skupiny podľa § 296, založenia, zosnovania a podporovania teroristickej skupiny podľa § 297, teroru podľa § 313 alebo § 314, násillného prekročenia štátnej hranice podľa § 354 ods. 2, 3 alebo 4, prevádzacstva podľa § 355 ods. 3, 4 alebo 5, výroby detskej por-

podmínky, že tomu nebrání okolnosti hodné zvláštního zřetele. Zároveň však ustanovení § 47 odst. 2 slovenského trestního zákona v poslední větě výslovně zdůrazňuje, že soud *ne*může takovému pachateli uložit trest odnětí svobody *pod dvacet let*.

Ve výčtu jsou obsaženy jak úmyslné trestné činy, tak i jejich kvalifikované formy, u nichž dojde k těžšímu následku z nedbalosti a tento následek nemusí být jenom smrt, na rozdíl od naší předchozí právní úpravy zavedené novelou č. 320/2006 Sb.¹⁸⁴ U kvalifikovaných skutkových podstat jde převážně o skutkové podstaty uváděné ve druhých odstavcích, tedy nejedná se o nejzávažnější případy kvalifikovaných skutkových podstat. U většiny ve výčtu uvedených trestných činů však postačuje naplnění základní skutkové podstaty.

Soud dále může takovému pachateli uložit trest odnětí svobody na doživotí, pokud jsou splněny podmínky uvedené v § 47 odst. 1 slovenského trestního zákona, tj.:

- a) uložení takového trestu vyžaduje účinná ochrana společnosti a
- b) nelze předpokládat, že by pachatele bylo možné napravit trestem odnětí svobody na dobu do dvaceti pěti let.

Musí se jednat o dokonáný trestný čin, pouhý pokus takového trestného činu soud k postupu dle § 47 odst. 2 slovenského trestního zákona neopравňuje. Předchozí dvojí spáchání uvedených trestných činů popř. pokusů těchto trestných činů muselo

nografie podľa § 368, genocídia podľa § 418, terorizmu a niektorých foriem účasti na terorizme podľa § 419 alebo neľudskosti podľa § 425“.

¹⁸⁴ Jedinou výjimkou tvořil § 234 odst. 4 tr. zák. z r. 1961, kdy zákonodárce požadoval k aplikaci § 29 odst. 4 tr. zák. z r. 1961 způsobení smrti nebo škody velkého rozsahu.

být v minulosti postiženo nepodmíněným trestem odnětí svobody a pachatel je musel alespoň z části vykonat.

Podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody u pachatelů, kterým byl uložen trest odnětí svobody na doživotí dle § 47 odst. 2 slovenského trestního zákona, je možné po vykonání tří čtvrtin uloženého trestu (§ 67 odst. 1 slovenského trestního zákona), což je v případě uložení trestu odnětí svobody v délce dvacet pět let osmnáct let a devět měsíců.

Předchozí právní úprava zásady „Třikrát a dost“ účinná do 31. prosince 2009 byla mnohem přísnější, když zakládala povinnost soudu uložit pachateli, jenž spáchal trestný čin za podmínek uvedených v ustanovení § 47 odst. 2 slovenského trestního zákona, trest odnětí svobody na doživotí. Soud tedy neměl možnost přihlížet k okolnostem předchozích odsouzení. Pouze v mimořádných případech mohl být takový pachatel odsouzen pouze k trestu odnětí svobody do dvaceti pěti let, a to pokud splnil podmínky mimořádného snížení trestu obsažené v § 39 odst. 1 a 2 slovenského trestního zákona. Mezi ně patří např. spáchal-li obviněný trestný čin ve stavu zmenšené přičetnosti nebo pokud pachatel významnou měrou přispěl k objasnění trestného činu spáchaného ve prospěch zločinecké nebo teroristické skupiny. To ovšem neplatilo v případech, kdy byl pachatel organizátorem, návodcem nebo objednavatelem trestného činu, o kterém poskytl důkazy v trestním řízení. Dále byla výslovně vyloučena možnost podmíněného propuštění takového pachatele z výkonu trestu odnětí svobody.

I když se slovenská úprava (předchozí přísnější i platná mírnější) zdá být velmi přísná, v širším kontextu výše uvedené změny nepůsobí tolik násilně a zapadají do celkové koncepce slovenského trestního kodexu, který si mj. kladl za cíl zpřísnit

postih některých trestných činů, zejména trestných činů spáchaných opakovaně. Samozřejmě nelze jednoznačně říci, je-li právě tato cesta tou správnou. Jak jsem uvedla výše, dlouhodobé tresty odnětí svobody jsou tresty velmi specifickými se spoustou úskalí a s sebou nesoucích problémů a měly by být ukládány skutečně pouze v odůvodněných případech. Paušalizace jejich ukládání tak, jak to činí § 47 odst. 2 slovenského trestního zákona, může být chápána jako rozpor se zásadou subsidiarity trestní represe, neboť neumožňuje dostatečně individualizovat pachatelovo jednání a pohlédnout na jím spáchaný trestný čin v širším kontextu. Takový pachatel bude pouze izolován od společnosti ve vězeňském zařízení, aniž by byl jakkoli motivován možností brzkého návratu do běžného života.

V současnosti účinná slovenská varianta aplikace zásady „Tříkrát a dost“ již není tolik nekompromisní, jako úprava předchozí, lze jí však mnohé vytknout. V každém případě je slovenské řešení určitým razantním krokem kupředu, zcela jasně deklaruje odhodlání bojovat s nejzávažnějšími trestnými činy (a především s jejich opakovaným pácháním), a jistě splňuje jeden z požadavků na tresty kladený, tj. chránit společnost před pachateli trestných činů. Nejsem však přesvědčena o tom, že tento způsob trestání nejtěžších recidivistů tyto odradí od páchání další trestné činnosti.

Bude jistě zajímavé pozorovat, jak výše popsané přísnější nakládání s recidivními pachateli zvolené našimi slovenskými sousedy funguje v praxi a zda přispěje ke snížení recidivy u těch trestných činů, na něž se zaměřuje.

Závěrem třeba dodat, že zavedení institutu „Tříkrát a dost“ do slovenského trestního práva zvedlo vlnu kritiky akademické i praktické právnické obce. V ústavněprávní rovině

byly vůči tomuto institutu vzneseny dvě základní připomínky, a to obligatornost navrhovaného trestu a jeho retroaktivní působení. *Obligatornost trestu* je dle kritiků v rozporu s článkem 50 odst. 1 Ústavy SR, dle kterého jen soud rozhoduje o vině a trestu za trestné činy. Je-li stanoveno zákonem, jaký trest má být uložen za určité trestné činy, pak se jedná o nepřípustný zásah do nezávislosti soudů a do svobody jejich rozhodování. Pokud jde o obligatornost trestu, musím souhlasit s uváděnými námitkami. Jistě jde o zásah do svobody rozhodování soudu, při obligatorním ukládání trestu nelze trest dostatečně individualizovat a zohlednit všechny okolnosti případu i předchozích odsouzení. Došlo by tak k absolutnímu popření diskreční pravomoci soudů při ukládání trestů, což nelze připustit, a to obzvlášť u doživotního trestu odnětí svobody, jenž by nikdy neměl mít obligatorní povahu.¹⁸⁵ Ačkoli vytýkám českým soudům, že jen velmi málo zohledňují okolnost recidivy jako okolnost přitěžující (viz výše), nelze jim bez dalšího autoritativně stanovit, jaký trest mají v konkrétním případě uložit bez možnosti jeho moderace.

Argumenty o *retroaktivitě zásady „Tříkrát a dost“* vycházejí z předpokladu, že třetí odsouzení k výjimečnému trestu je odsouzením za všechny tři spáchané trestné činy společně. Lze však souhlasit s tvrzením, že výjimečný trest za třetí násilný trestný čin je trestem pouze za třetí delikt, nikoli i za předcházející dva trestné činy, za které již odsouzený trest vykonal.¹⁸⁶ Jde jen o trest za nový trestný čin, ale je vyšší, pokud jde o recidivistu.¹⁸⁷ Naopak je zcela v souladu s požadavkem na individualizaci trestu, pokud soud při posuzování

¹⁸⁵ viz též *Fico, R.* K pripravovanej novelizácii Trestného zákona. *Justičná revue* č. 4/2003, s. 434.

¹⁸⁶ *Lipšic, D.* K inštitútu „tříkrát a dost“ v trestnom práve. *Justičná revue* č. 8-9/2003, s. 804.

¹⁸⁷ viz rozhodnutí Nejvyššího soudu USA *Macdonald v. Massachusetts*, 180 U.S. 311 (1900).

závažnosti pachatelova jednání a při úvaze o výši trestu zohledňuje i jeho předchozí kriminální kariéru tak, jak to činí např. při posuzování předchozí trestné činnosti jako přitěžující okolnosti.

Nutno dodat, že přísnější forma zásady „Třikrát a dost“ účinná do 31. prosince 2009 byla podrobována značné kritice ze strany odborné i laické veřejnosti, což vyvrcholilo květnu 2009 podáním návrhu Okresního soudu v Pezinku na přezkoumání některých ustanovení slovenského trestního zákona týkajících se zásady „Třikrát a dost“ k Ústavnímu soudu Slovenské republiky, a to z důvodu jejich rozporu s Evropskou úmluvou a Ústavou SR, neboť takovýto způsob trestání považuje za krutý a nelidský. V mezidobí od podání uvedeného návrhu však došlo k výše popsaným zmírněním ustanovení slovenského trestního zákona týkajících se zásady „Třikrát a dost“, přičemž tyto změny byly iniciovány právě uvedeným návrhem Ústavnímu soudu SR, neboť v případě zrušení těchto ustanovení trestního zákona by s nejvyšší pravděpodobností došlo k propuštění recidivistů již odsouzených dle § 47 odst. 2 ve znění účinném do 31. prosince 2009. Ústavní soud SR o tomto návrhu v době zpracovávání této práce dosud nerozhodl.

9.1.2. Další ustanovení slovenského trestního zákona související s recidivou

Kromě shora uvedené zásady „Třikrát a dost“, která byla převzata též do relativně nového slovenského trestního kodexu, pak v tomto nalezneme též další ustanovení související s recidivou. Obdobně jako v našem trestním zákoníku, i zde je recidiva uvedena mezi okolnostmi přitěžujícími, když za okol-

nost přitěžující se považuje též skutečnost, že pachatel byl už za trestný čin odsouzen. Soud však může podle povahy předchozího odsouzení rozhodnout, že ke této skutečnosti nepřihlédne [§ 37 písm. m) slovenského trestního zákona].

Dále je recidiva při ukládání trestů zohledněna v § 38 slovenského trestního zákona, kde odst. 5 stanoví, že při *opakovaném spáchání zločinu se zvyšuje dolní hranice zákonem stanovené trestní sazby o jednu polovinu*. Dále dle odst. 6 téhož ustanovení se při *opakovaném spáchání zvláště závažného zločinu zvyšuje dolní hranice zákonem stanovené trestní sazby o dvě třetiny*. Přitom základem pro zvýšení trestní sazby je rozdíl mezi horní a dolní hranicí zákonem stanovené trestní sazby (§ 38 odst. 8 slovenského trestního zákona).

Na recidivu je dále ve slovenském trestním zákoníku pamatováno v ustanoveních týkajících se ochranných opatření, a to konkrétně ochranného opatření detence. Dle § 81 odst. 3 slovenského trestního zákona, považuje-li to soud za nutné, může před skončením výkonu trestu odnětí svobody rozhodnout o umístění do detenčního ústavu mj. pachatele, který opětovně spáchá zvláště závažný zločin. V takovém případě se pachatel umístí do detenčního ústavu po výkonu trestu odnětí svobody. Jak deklaruje ustanovení § 82 odst. 1 slovenského trestního zákona, účelem umístění pachatele v detenčním ústavu je zvláštním léčebným režimem a důslednou izolací od společnosti zabránit pachateli v dalším páčání trestných činů a činů jinak trestných. Pobyt odsouzeného v detenčním ústavu přitom trvá, dokud nelze ochranu společnosti před pachatelem zajistit mírnějšími prostředky. Nejméně jedenkrát ročně a vždy na návrh detenčního ústavu soud přezkoumá odůvodněnost držení odsouzeného v detenčním ústavu a na základě odborného lékařského posudku roz-

hodne o dalším trvání detence nebo o propuštění odsouzeného z detenčního ústavu, pokud důvody detence pominuly.

9.1.3. Detence nebo doživotí?

V této souvislosti se nabízí otázka, zda umístění pachatele, který se dopustil jednání popsaného v § 47 odst. 2 slovenského trestního zákona, v detenčním ústavu po vykonání trestu odnětí svobody určité délky není vhodnějším řešením než automatické uložení dlouhodobého trestu odnětí svobody, a to zejména v souvislosti s deklarovaným účelem tohoto ochranného opatření. Můžeme jistě konstatovat, že účel, ke kterému slouží popisované ochranné opatření detence, zcela koresponduje s cílem, kterého se snaží zákonodárce dosáhnout uložení dlouhodobého trestu odnětí svobody dle § 47 odst. 2 slovenského trestního zákona.

Má-li být dle vůle zákonodárce takový pachatel dlouhodobě nebo snad trvale izolován od společnosti, umístění v detenčním ústavu tento požadavek bezesporu naplní. Nebude-li pachatel schopen jakékoli nápravy, což odborný personál specializovaný na tento typ pachatelů s nejvyšší pravděpodobností rozpozná, může být takový pachatel držen v detenčním ústavu i doživotně, což umožňuje ustanovení § 82 odst. 3 slovenského trestního zákona. Navíc je detenční ústav pro takové nakládání s pachatelem uzpůsoben zajisté lépe, než výkon trestu odnětí svobody.

Nastíněné řešení umožňuje izolaci (i trvalou) pachatele od společnosti a zároveň však zcela nevylučuje návrat pachatele do normálního života, pokud je jeho náprava samozřejmě možná. Skutečnost, zda je recidivující pachatel schopen nápravy či nikoli, však ani při nejlepší vůli nemůže kompetentně rozpoznat

soud při hlavním líčení, neboť s pachatelem není ve většině případů nikterak pracováno v tom směru, aby bylo možné určit jeho další kriminální prognózu. Při uložení ochranného opatření detence by se tak eliminovala riziko nepřiměřeně přísného postihu pachatelů, neboť by s nimi bylo kontinuálně pracováno a docházelo by k pravidelnému přezkoumávání důvodů k dalšímu setrvávání v izolaci.

9.2. Německá právní úprava

V německém trestním zákoně (StGB) je recidiva zohledněna především v ustanovení § 66 upravujícím umístění v zabezpečovací detenci, která je zde pojímána jako tzv. *preventivní detence*. Obdobné úpravy však nalezneme též v Rakousku (§ 23 rakouského trestního zákoníku) a ve Švýcarsku [čl. 64 odst. 1 písm. a) švýcarského trestního zákoníku].¹⁸⁸ Podobně též § 81 odst. 3 slovenského trestního zákoníku.

Ustanovení § 66 an. jsou v německém trestním zákoníku zařazeny v hlavě třetí (Právní následky činu) oddílu šestém nazvaném jako „Nápravná a zabezpečovací opatření“. Pro tato opatření platí zásada poměrnosti (§ 62), dle které se taková opatření nesmí nařídit, není-li úměrné významu pachatelem spáchaného činu a činů pachatele, které lze očekávat, jakož i stupni jeho nebezpečnosti.

§ 66 StGB pak stanoví v případech, kdy je pachatel pro úmyslný trestný čin odsouzen k dočasnému trestu odnětí svobody nejméně na dvě léta, *povinnost* soudu uložit vedle trestu zabezpečovací detenci, jestliže:

¹⁸⁸ Šámal, P. Ochranné léčení a zabezpečovací detence v návrzích trestního zákoníku a problémy s tím spojené. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, s. 359.

- 1) pachatel byl pro úmyslné trestné činy, které spáchal před novým činem, již dvakrát odsouzen k trestu odnětí svobody nejméně jeden rok,
- 2) pro jeden nebo více těchto činů před novým činem odpykal nejméně dvě léta trestu odnětí svobody nebo se nacházel ve výkonu nápravného a zabezpečovacího opatření spojeného se zbavením svobody a
- 3) z celkového hodnocení pachatele a jeho činů vyplývá, že v důsledku svého sklonu k závažným trestným činům, zejména takovým, jimiž jsou oběti duševně nebo tělesně těžce poškozeny nebo je jim způsobena těžká hospodářská škoda, je nebezpečný pro společnost.

Dále odstavec třetí téhož ustanovení stanoví možnost soudu nařídit vedle trestu odnětí svobody též zabezpečovací detenci, pokud jsou kumulativně splněny následující podmínky:

- (i) pachatel spáchal zločin, nebo trestný čin uvedený v první větě odstavce 3 § 66 StGB (např. trestné činy pohlavního zneužívání dle § 174 až 174c, § 176, § 179 odst. 1 až 4 nebo § 182 StGB, trestný čin ublížení na zdraví dle § 224 StGB) nebo spáchal v nepřítomnosti kvazidelikt, který by byl jinak takovým trestným činem nebo zločinem,
- (ii) pachatel byl v minulosti za čin uvedený výše pod bodem ad (i) (nebo více takových činů), který spáchal před tím, než se dopustil nyní projednávaného skutku, alespoň jednou odsouzen k trestu odnětí svobody v trvání minimálně dvou let, a

(iii) jsou zároveň splněny podmínky uvedené v § 66 odst. 1, alinea č. 2 a č. 3 StGB [výše bod 2) a 3)].

Odstavec třetí dále umožňuje soudu, aby uložil pachateli zabezpečovací detenci, aniž by byly naplněny podmínky uvedené v § 66 odst. 1 alinea č. 1 a 2 StGB, pokud:

- a) pachatel spáchal alespoň dva trestné činy uvedené v § 66 odst. 3 větě první [viz výše ad (i)],
- b) za takové trestné činy odpykal trest odnětí svobody v délce minimálně dvou let,
- c) zároveň je nyní opět odsuzován pro jeden nebo více trestných činů uvedených výše pod bodem ad (i), a
- d) je dána materiální podmínka „nebezpečnosti pachatele“ dle § 66 odst. 1 alinea č. 3 [výše bod ad 3)].

Pokud jde o trvání umístění v preventivní detenci, v roce 1998 bylo zrušeno omezení doby trvání prvního umístění, jež činilo deset let, a je tedy nadále ukládáno na dobu neurčitou. To mj. vedlo k nárůstu počtu osob umístěných v preventivní detenci. Po uplynutí deseti let umístění v preventivní detenci však rozhodne soud, že je opatření vykonáno, pokud nehrozí, že pachatel v důsledku svého sklonu k páčání trestné činnosti spáchá závažný trestný čin, jenž povede k závažné psychické či fyzické újmě oběti. V důsledku takového rozhodnutí začíná nad chováním pachatele dohled. Soud nicméně i v průběhu umístění zkoumá, zda trvají jeho důvody a pachatele nelze propustit na zkušební dobu s dohledem, a to fakultativně kdykoliv a obligatorně ve lhůtách dvou let.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Zeman, P., Přesličková, H., Tomášek, J. Institut zabezpečovací detence. Praha: IKSP, 2005, s. 160.

V rámci dohledu nad chováním, který je odsouzenému obligatorně ukládán po propuštění ze zabezpečovací detence, mohou být odsouzenému ukládány pokyny, jako např. aby nepouštěl bydliště nebo místo pobytu nebo určitý obvod bez souhlasu dohlédacího orgánu, nezdržoval se na určitých místech, které mu mohou dát příležitost nebo podnět k dalším trestným činům či se hlásil v určitých lhůtách u dohlédacího orgánu. Dohled nad chováním odsouzeného trvá nejméně dvě léta a nejvýše pět let. Soud jej zruší, pokud lze očekávat, že odsouzený i bez dohledu nespáchá žádné trestné činy, přičemž toto zrušení je přípustné nejdříve po uplynutí nejnižší zákonné doby trvání dohledu, tj. dva roky.

Odložení výkonu umístění soud odvolá, jestliže odsouzený během trvání dohledu nad chováním spáchá protiprávní čin, hrubě nebo trvale porušuje pokyny nebo se trvale vyhýbá dohledu a vedení probačního úředníka nebo dohlédacího orgánu a z toho vyplývá, že účel opatření vyžaduje jeho umístění. Dále soud odvolá odklad, jestliže okolnosti, které se mu stanou během trvání dohledu známými a byly by vedly k odepření odkladu, ukazují, že účel opatření vyžaduje umístění odsouzeného v zabezpečovací detenci. Doba trvání umístění v detenci před odvoláním a po odvolání nesmí celkově přesáhnout nejvyšší lhůtu pro výkon zabezpečovací detence, tj. deset let.

V roce 2002 byl německý trestní zákon doplněn o nový typ „vyhrazené“ preventivní detence - při splnění stanovených předpokladů může soud v odsuzujícím rozsudku nařízení umístění v preventivní detenci vyhradit do budoucna, a teprve před koncem výkonu trestu odnětí svobody, jenž byl v daném

případě rovněž uložen, pak rozhodne, zda preventivní detenci pachatele nařídí.

V trestním řádu SRN jsou obsažena v souvislosti s institutem preventivní detence zejména ustanovení o znalcích, jejichž posudek je nezbytný mj. v případech, kdy lze předpokládat nařízení umístění pachatele v preventivní detenci. Význam znaleckého posudku je evidentní zejména v souvislosti s výše zmíněným charakteristickým znakem „sklonu k páchání závažné trestné činnosti“, kdy se vyslovuje prognóza budoucího chování pachatele, a to ještě nikoliv k potenciálnímu páchání jakékoliv, ale pouze závažné trestné činnosti. Tato skutečnost je v SRN předmětem dlouholetých a intenzivních diskusí.¹⁹⁰

Německá právní úprava tedy nezahrnuje nekompromisní vyšší trestní postih několikanásobných recidivistů, ale těmto ukládá v odůvodněných případech ochranné opatření, jímž je zcela jistě zajištěna ochrana společnosti před těmito pachateli. Tento přístup však není odbornou veřejností plně akceptován.

9.3. Právní úprava Ruské federace

Trestní zákoník Ruské federace z roku 1996, jenž nabyl účinnosti 1. ledna 1997, zohledňuje recidivu v poměrně širokém měřítku. Recidiva je dle ruského trestního zákoníku rozčleněna do tří kategorií dle její závažnosti, a to na recidivu prostou, recidivu nebezpečnou a recidivu zvlášť nebezpečnou:

¹⁹⁰ Zeman, P., Přesličková, H., Tomášek, J. Institut zabezpečovací detence. Praha: IKSP, 2005, s. 160 – 161.

Za *recidivu* (prostou) se považuje spáchání úmyslného trestného činu osobou, která již byla odsouzena za dříve spáchaný úmyslný trestný čin.

Recidiva se považuje za *nebezpečnou*, pokud:

- a) osoba úmyslně spáchala trestný čin, za který byla odsouzena k odnětí svobody, a v minulosti byla již dvakrát odsouzena za úmyslný trestný čin;
- b) osoba spáchala závažný úmyslný trestný čin¹⁹¹ a v minulosti byla odsouzena za závažný úmyslný trestný čin;

Recidiva se považuje za *zvlášť nebezpečnou*, pokud:

- a) osoba spáchala úmyslný trestný čin, za který byla odsouzena k odnětí svobody a v minulosti byla třikrát nebo vícekrát odsouzena k odnětí svobody za závažný úmyslný trestný čin nebo středně závažný úmyslný trestný čin¹⁹²;
- b) osoba spáchala závažný úmyslný trestný čin a v minulosti byla dvakrát odsouzena za závažný úmyslný trestný čin nebo za zvlášť závažný úmyslný trestný čin¹⁹³;
- c) osoba spáchala zvlášť závažný trestný čin a v minulosti byla trestána za závažný úmyslný trestný čin nebo zvlášť závažný úmyslný trestný čin.

¹⁹¹ *Závažnými trestnými činy* jsou ty úmyslné trestné činy, na něž tento zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby maximálně deset let. (§ 15 odst. 4 TZRF).

¹⁹² *Středně závažnými trestnými činy* jsou ty úmyslné trestné činy, na něž tento zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby maximálně pět let, i nedbalostní činy, na něž tento zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby vyšší než dva roky. (§ 15 odst. 3 TZRF).

¹⁹³ *Zvlášť závažnými trestnými činy* jsou ty úmyslné trestné činy, na něž tento zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby vyšší než deset let nebo přísnější trest. (§ 15 odst. 5 TZRF).

Jak uvedené ustanovení trestního zákoníku Ruské federace stanoví, recidiva trestných činů má za následek uložení přísnějšího trestu v mezích stanovených tímto zákonem. Tyto meze jsou především upraveny v § 68 TZRF, jenž se blíže zabývá ukládáním trestů při recidivě trestných činů.

V odstavci prvním uvedeného ustanovení je obsaženo obecné pravidlo, že při ukládání trestů recidivním pachatelům se vezme v úvahu počet v minulosti spáchaných trestných činů, jejich charakter a stupeň nebezpečnosti pro společnost, okolnosti, v jejichž důsledku nebylo nápravné působení předchozího trestu dostačující, a také charakter nově spáchaných trestných činů a stupeň jejich nebezpečnosti pro společnost. V dalších odstavcích jsou pak uvedena pravidla, která se aplikují při stanovení výše trestní sazby v konkrétním případě, a to:

- (i) při prosté recidivě se trest ukládá v horní polovině trestní sazby pro trest s nejvyšší horní hranicí trestní sazby,
- (ii) nebezpečnému recidivistovi se uloží trest nejméně ve výši dvou třetin maximální trestní sazby,
- (iii) zvláště nebezpečnému recidivistovi se uloží trest nejméně ve výši tří čtvrtin maximální trestní sazby pro nejpřísnější druh trestu stanoveného za spáchaný trestný čin.

Zároveň je však možné, aby se pravidla uvedená výše pod body ad (i) až ad (iii) nepoužila, pokud soud shledá, že jsou dány tzv. *výjimečné okolnosti* upravené v § 64 TZRF. Jedná se o okolnosti spojené s cíli a motivy trestného činu, s rolí pachatele, s jeho chováním v době spáchání trestného činu nebo po něm a za dalších okolností, jež značně snižují

stupeň nebezpečnosti trestného činu pro společnost, a stejně tak v případě aktivního přispění účastníka skupinového trestného činu k objasnění tohoto trestného činu. Za výjimečné okolnosti pak mohou být považovány i jednotlivé polehčující okolnosti¹⁹⁴, a to jednotlivě, i ve svém souhrnu.

Pro jednotlivé kategorie recidivistů jsou též zvláště stanoveny druhy nápravných zařízení, kam budou umístěni v případě, že jim bude uložen trest odnětí svobody (§ 58 TZRF). Odlišná pravidla zde platí pro recidivisty-muže a recidivisty-ženy, když mužští recidivisté jsou v tomto ohledu postihováni přísněji než ženy.

Obecná recidiva je v trestním zákoníku Ruské federace dále uvedena ve výčtu okolností přitěžujících [§ 63 odst. 1 písm. a): „pachatel spáchal trestný čin opakovaně, jedná se o recidivistu“]. Stejně jako v českém trestním právu nelze k přitěžující okolnosti recidivy přihlížet, pokud je jako okolnost zvláště přitěžující stanovena jako znak trestného činu.

Konečně je opakované spáchání trestného činu upraveno též jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby u některých trestných činů ve Zvláštní části trestního zákoníku Ruské federace (formulace „opakovaně“). Kdy je trestný čin spáchán opakovaně, stanoví § 16 TZRF: Za opakované spáchání trestného činu se považuje spáchání dvou a více

¹⁹⁴ *Polehčující okolnosti* jsou uvedeny v § 61 odst. 1 TZRF v demonstrativním výčtu. Soud tedy při ukládání přihlídně i k těmto okolnostem: pachatel spáchal poprvé trestný čin nevelké závažnosti v důsledku náhodné shody okolností; pachatel je nezletilý; pachatelka je těhotná; pachatel má nezletilé děti; pachatel spáchal trestný čin v důsledku tíživých životních poměrů nebo ze soucitu; pachatel spáchal trestný čin v důsledku fyzického nebo psychického donucení nebo v důsledku hmotné, služební či jiné závislosti; pachatel spáchal trestný čin při porušení podmínek oprávněnosti nutné obrany, zadržení osoby, která spáchala trestný čin, krajní nouze, dovoleného rizika, plnění rozkazu nebo nařízení; důvodem trestného činu byla protiprávnost nebo amorálnost chování poškozeného; pachatel učinil doznání, aktivně přispěl k objasnění trestné činnosti, k usvědčení ostatních spolupachatelů trestného činu a k nalezení majetku ziskaného trestnou činností; pachatel poskytl lékařskou nebo jinou pomoc poškozenému bezprostředně po spáchání trestného činu, dobrovolně nahradil škodu a morální újmu, jež byly způsobeny v důsledku spáchání trestného činu, jiným způsobem se přičinil o odstranění škodlivých následků trestného činu.

trestných činů, jež upravuje jeden paragraf či část paragrafu trestního zákoníku Ruské federace. Spáchání dvou a více trestných činů upravených různými paragrafy tohoto zákona se může považovat za opakované v případech stanovených příslušnými zákonnými ustanoveními Zvláštní části uvedeného zákona [např. trestný čin úmyslného způsobení těžké újmy na zdraví dle § 111 odst. 3 písm. c) TZRF, kde je podmínka „opakovaně“ naplněna též tehdy, spáchala-li tento trestný čin osoba, jež dříve spáchala trestný čin vraždy dle § 105 TZRF; dále např. trestný čin znásilnění dle § 131 odst. 2 písm. a) TZRF, kde postačuje pro aplikaci této zvlášť přitěžující okolnosti, pokud pachatel v minulosti spáchal násilné činy sexuálního charakteru].

Speciální recidiva je jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby uvedena např. u těchto trestných činů: únos člověka dle § 126 odst. 2 písm. b), neoprávněné zbavení osobní svobody dle § 127 odst. 2 písm. b), porušování autorského práva a práv souvisejících s právem autorským dle § 146 odst. 2, obchodování s nezletilými dle § 152 odst. 2 písm. a), krádež dle § 158 odst. 2 písm. b), podvod dle § 159 odst. 2 písm. b), zpronevěra dle § 160 odst. 2 písm. b), loupež dle § 162 odst. 2 písm. b), vydírání dle § 163 odst. 2 písm. b)¹⁹⁵ či legalizace výnosů z trestné činnosti dle § 174 odst. 2 písm. b) TZRF.

V rámci ustanovení týkajících se jednotlivých skutkových podstat je tedy zohledněna recidiva speciální, příp. druhová, kdy zákonodárce zohledňuje též provázanost mezi jed-

¹⁹⁵ U trestného činu krádeže dle § 158 TZRF je ve třetím odstavci písm. c) též uvedena druhová recidiva: pokud tento trestný čin spáchá osoba, která byla v minulosti dvakrát nebo vícekrát odsouzena za odcizení cizího majetku nebo vydírání. Obdobně též např. trestný čin podvodu dle § 159 odst. 3 písm. c) TZRF či zpronevěry dle § 160 odst. 3 písm. c) TZRF.

notlivými trestnými činy a jejich předchozí spáchání bere v potaz i u těch trestných činů, které chrání stejný či alespoň typově podobný objekt. Je to jistě odůvodněné a naprosto správné, neboť závažnost činu nemusí zvyšovat vždy jen recidiva speciální, tj. opětovné spáchání *téhož* trestného činu, ale určitě i spáchání *typově podobného* trestného činu. Obě tyto okolnosti vypovídají o zřejmém sklonu pachatele dopouštět se typově podobných trestných činů. Dle mého mínění by tato okolnost mohla být v rámci české právní úpravy zohledněna alespoň u násilných trestných činů, když dosud tak, pokud jde o „opětovnost“, činí jen sporadicky. Druhý způsob vyjádření okolnosti recidivy jako zvláště přitěžující náš trestní zákoník nezná.

Trestní zákoník Ruské federace stanoví recidivu jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby více než u poloviny trestných činů uvedených ve Zvláštní části této normy, tedy mnohem více než česká právní úprava. Lze konstatovat, že je tak činěno ve všech případech, kdy je to pojmově možné. Na rozdíl od české právní úpravy, kde se nedaří zákonodárcovu systematiku při stanovení, u kterých trestných činů bude recidiva stanovena jako okolnost zvláště přitěžující, blíže zdůvodnit (viz např. absence této okolnosti u trestného činu znásilnění či vydírání, naopak její zařazení u některých trestných činů proti životnímu prostředí).

Ruská právní úprava recidivy je tedy velmi komplexní, provázaná a je činěna u velkého množství trestných činů. Ačkoli se může zdát trestní postih recidivistů dle ruského trestního práva přísný, je případné obligatorní uložení přísnějšího trestu zmírněno možností soudu přihlídnout k výjimečným okolnostem a trest uložit v nezvýšené trestní sazbě. To jistě

v odůvodněných případech napomáhá eliminaci případných přílišných tvrdostí zákonných ustanovení o recidivě a uložení nespravedlivého trestu. I zohlednění druhové recidivy je zajímavou skutečností, která by mohla být inspirací i pro českou právní úpravu.

10. ZÁVĚR

Výše nastíněná problematika recidivy je natolik složitou a těžko uchopitelnou stránkou trestné činnosti, že volba vhodných prostředků boje s ní je velmi obtížná. A to zejména v případě, že neexistuje dostatek empirických studií, které by mohly tuto volbu usnadnit. Je lepší zvolit cestu tvrdého postihu recidivistů a jejich izolace či se zaměřit na prevenci jejich dalšího recidivního jednání? Efektivnější zdá se být řešení druhé, avšak vždy je třeba počítat se skupinou pachatelů, kteří pro svou hlubokou narušenost budou trestnou činnost páchat pravidelně bez ohledu na výchovné působení trestů.

K hlavním společenským problémům kriminální recidivy patří nejen její trvale vysoký podíl na kriminalitě, ale spíše neobyčejná rezistence recidivistů vůči intervencím společnosti zaměřeným na korekci jejich antisociálního chování a jejich negativní vliv na ostatní, zejména mladé, začínající delikventy. Ten se projevuje především v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody, kde recidivisté jednak zaujmají dominantní postavení ve vězeňské hierarchii a z této pozice ovlivňují ostatní odsouzené, jednak rekrutují kriminální „nováčky“ jako své spolupachatele.¹⁹⁶

Zastávám názor, že stát by měl zaměřit pozornost na osoby (zejména prvotrestané), které jsou propuštěny z výkonu trestu odnětí svobody a u nichž hrozí, že budou trestnou činnost opakovat, a zajistit jim dostatečnou postpenitenciární péči zaměřenou zejména na usnadnění jejich reintegrace do společnosti. Jak

¹⁹⁶ Kuchta, J., Válková, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 339.

ukazují statistiky, je právě tato skupina pachatelů nejrizikovější, co se opakování trestné činnosti týče, a tudíž by jí měla být věnována zvýšená pozornost.

Dále pak u prvopachatelů méně závažných deliktů by měl soud pečlivě zvažovat vhodnost uložení trestu odnětí svobody a případně, v závislosti na okolnostech případu, sáhnout po některé z alternativních sankcí. Soud tak může minimalizovat riziko jejich recidivy, neboť výkon trestu odnětí svobody s sebou nese velkou hrozbu kriminální infekce těch pachatelů, kteří by se jinak mohli, po propuštění z výkonu trestu, vcelku bezproblémově opět zařadit mezi řádné občany.

U pachatelů-recidivistů, kteří již absolvovali několik trestů odnětí svobody, a u nichž je možnost nápravy minimální, pak jistě přichází v úvahu myšlenka výrazněji tvrdšího postihu, jež by snad jedině mohl tyto osoby od páchání další trestné činnosti odradit. V takovém případě by toto řešení pomohlo naplnit jeden z účelů trestních sankcí, a to chránit společnost před nebezpečným jednáním pachatelů trestných činů.

De lege ferenda by za účelem ochrany společnosti mělo být formulováno speciální ochranné opatření, tzv. ochranná nebo též preventivní detence, které by trvalo tak dlouho, dokud nesplní svůj účel, v extrémním případě do pozdního stáří pachatele. Detence jako preventivní program ovšem nemůže být součástí trestu. Měla by být nařízena tak, aby její výkon následoval okamžitě po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody a měla by být vykonávána ve speciálním, přísně střeženém ústavu¹⁹⁷, jež bude specializován na typ pachatelů, jejichž možnost nápravy je minimální. Právě specializovaná péče poskytovaná v takovémto ty-

¹⁹⁷ Kuchta, J., Válková, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 348.

pu zařízení by mohla lépe pracovat s těmito pachateli, kteří by tak mohli svůj životní postoj přehodnotit.

Tento postup je v některých evropských zemích velmi diskutován, neboť rozpoznání momentu, kdy ochranná detence naplní svůj účel, je značně problematické a velmi těžko určitelné. Na druhou stranu, kdo jiný než specializovaný personál by měl tento okamžik rozpoznat. Jistě takovým subjektem nebude soud jako orgán činný v trestním řízení, který nemá možnost osobnost pachatele posoudit jinak, než ze zprostředkovaných informací a skutečností, který vyjdou najevo v rámci hlavního líčení, příp. samotného výkonu trestu např. při rozhodování o podmíněném propuštění.

Narušenost těchto pachatelů však ve většině případů neumožňuje výrazně změnit jejich postoj k páčání trestné činnosti, pokud se tak nepodařilo již trestu předchozímu. V případě těchto pachatelů je jisté, že trest již nesplní svoji funkci převýchovnou a do popředí se pak dostává právě funkce trestu ochranná. Proto je zajisté namístě takové pachatele oddělit od společnosti dlouhodobě. Ochranné opatření by pro tyto případy mělo být vybaveno vlastní kontrolou ze strany nezávislého orgánu (nejlépe soudu), jenž by v pravidelných intervalech (jeden až dva roky) přezkoumával důvodnost trvání ochranného opatření detence, a to vždy na základě odborných vyjádření personálu detenčního ústavu.

U „nadějnějších“ jedinců by spíše bylo vhodnějším řešením zavedení intenzivnějšího dohledu pracovníky Probační a mediační služby po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Zde se na nápravě pachatele může kromě absolvování výchovných programů podílet též vnější prostředí a pachatele pozitivně motivovat.

Platná právní úprava zatím pamatuje, pokud jde o zabezpečovací detenci, pouze na pachatele nepřičetné nebo oddávající se zneužívání návykových látek. Prozatím není počítáno s tzv. ochranným modelem tohoto institutu, který klade důraz zejména na ochranu společnosti před nebezpečnými jedinci. Současná právní úprava vychází právě z užšího, tzv. klinického modelu, který vedle ochrany společnosti významně zdůrazňuje léčbu, psychologické, rehabilitační a další působení na určitý druh nepřizpůsobivých odsouzených trpících duševní chorobou.

Ačkoli roli tohoto ochranného opatření nelze přeceňovat, znamená pro mě přijatelnější řešení než nekompromisní postih recidivních pachatelů např. na základě institutu „Třikrát a dost“. Dlouhodobý trest odnětí svobody má být nejzazším prostředkem postihu pachatele a nelze jej paušálně ukládat určité skupině pachatelů bez rozdílu. Vždy je v rámci individualizace trestu nutno přihlídnout ke všem okolnostem, které vypovídají o spáchaném činu a osobě pachatele. Je však nutné připustit, že recidivní pachatele, u nichž nelze s určitostí říci, že již nebudou v opakování závažné trestné činnosti pokračovat, aniž by zároveň splňovali přísné podmínky pro uložení výjimečného trestu, je nepochybně vhodné izolovat od společnosti minimálně po tak dlouhou dobu, kdy jsou reálně nebezpeční. To však vyžaduje zavedení a instalaci odpovídajících bezpečnostních opatření a zařízení, které by pachatelům zabránily ve svévolném opuštění zařízení, jak tomu nezřídka bývá u ochranného léčení.

Aby mohlo uvedené ochranné opatření dosáhnout kýženého výsledku, co se ochrany společnosti před recidivisty týče, musí být též náležitě personálně zabezpečeno, což předpokládá zejména odpovídající materiální zajištění.

V každém případě je však nutné vždy přihlédnout ke konkrétním okolnostem případu a poměrům pachatele a náležitě zvážit další kroky. Boj s kriminální recidivou vyžaduje individuální přístup k jednotlivým pachatelům. Je třeba zjistit, proč se recidivista uchyluje k trestné činnosti, a na základě těchto poznatků pak volit odpovídající prostředky nápravy, popř. prostředky, kterými bude pachateli zabráněno v páchání další trestné činnosti. Je však zapotřebí též zobecňovat poznatky získané z kriminologických výzkumů, které nám objasní širší souvislosti recidivy, a to např. s věkem pachatele, jeho rodinným zázemím, vzděláním či sociálním statusem. Takové informace pak lze využít v rámci trestněprávní úpravy recidivy a zejména při práci s odsouzenými a propuštěnými pachateli. V tomto směru je jistým příslibem výzkum recidivy organizovaný IKSP, který byl ukončen v roce 2010.

Recidiva je zajisté jedním z ukazatelů efektivnosti trestních sankcí a kvality postpenitenciární péče. Snížení recidivy by zřejmě znamenalo též snížení celkové kriminality. K úspěšnějšímu boji s ní by však bylo zapotřebí hlubšího empirického zkoumání jejích aspektů. Závěrem lze snad jen vyjádřit naději, že recidiva nebude v budoucnu tolik opomíjeným problémem trestní politiky a bude jí věnována taková pozornost, kterou si skutečně zaslouží. Nový trestní zákoník je jistou nadějí, že dojde v této oblasti k pozitivnímu obratu. Jaký ale budou mít nová opatření dopad na recidivu v praxi, teprve zjistíme.

ABSTRAKT

Práce, jak již vyplývá z jejího názvu, svou pozornost zaměřuje na kriminální recidivu jakožto celospolečenský fenomén, který je považován za jeden ze základních problémů kriminální politiky. Vzhledem k tomu, že v posledních letech byla recidiva v odborné literatuře spíše opomíjena, pokouší se tato práce o celkové shrnutí problematiky kriminální recidivy, přičemž se snaží zmínit nejvýznamnější aspekty s recidivou úzce související.

Cílem této práce je seznámit čtenáře s některými aspekty kriminální recidivy, zejména z pohledu kriminologického a trestněprávního. Má být jakýmsi exkurzem a širším seznámením s danou problematikou, a to zejména se zaměřením na aktuální právní úpravu. Vzhledem k tomu, že od 80. let minulého století nebyla zpracována samostatná práce na kriminální recidivu se zaměřující, pokusila se autorka o její zpracování tak, aby zahrnovala co možná nejvíce kritických aspektů s touto problematikou související.

Ve své práci autorka upozorňuje na možná úskalí jednotného zacházení s recidivisty, analýzou platné právní úpravy se pokusila o zevrubný popis a zhodnocení přístupu k recidivě, jak jej nastavil nový trestní zákoník. Zároveň se však autorka snaží zhodnotit efektivitu nejčastějších postupů užívaných v souvislosti s kriminálními recidivisty, a to především s ohledem na současnou právní úpravu, a to i v zahraničí.

Předkládaná práce je členěna vedle úvodu a závěru do osmi kapitol, které jsou dále strukturovány dle otázek, jimž se jednotlivé kapitoly věnují. Úvodní kapitoly jsou zaměřeny na obec-

ný výklad o kriminální recidivě, tedy na vymezení pojmu, druhy kriminální recidivy, výklad o kriminální kariéře a osobnosti recidivního pachatele.

V kontextu se zahraničními právními úpravami a zejména s aplikací doživotního trestu v nejzávažnějších případech recidivy v některých státech (včetně předchozí právní úpravy v ČR) jako obligatorního trestu, je v této práci věnován nemalý prostor institutu „Tříkrát a dost“ (Three Strikes law), aplikovaný převážně v USA a v nedávné době též u našich slovenských sousedů. Tato právní úprava zavádějící povinnost soudů nejčastěji při třetím odsouzení pachatele za závažný trestný čin uložit doživotní trest je značně diskutabilní, avšak lze ji považovat za natolik výrazný prostředek boje s recidivou, že v práci soustředící se na tuto problematiku jej nelze opomenout. Součástí této části práce je polemika nad vhodností aplikace tohoto institutu, když autorka s ní vyslovuje svůj nesouhlas a spíše doporučuje recidivní pachatele závažných trestných činů izolovat od společnosti za pomoci ochranného opatření detence. V opačném případě by docházelo k přepínání trestní represe a k rezignaci na výchovné působení trestu.

Navazující část práce se zaměřuje na stav a vývoj recidivy z pohledu policejní, justiční a vězeňské statistiky, a to se zvláštním přihlédnutím k účinnosti trestu odnětí svobody. Zvláštní část práce je věnována možnému vlivu výkonu trestu odnětí svobody na recidivu jako významného činitele dalšího kriminálního chování. S problematikou recidivy je neoddělitelně spojena otázka osobnosti recidivního pachatele a kriminální kariéra vůbec, proto jsou i tato témata zahrnuta do textu práce.

Vzhledem k tomu, že od 1. ledna 2010 vešel v účinnost nový trestní kodex, který na kriminální recidivu pohlíží mnohem

komplexněji než předchozí právní úprava, je část práce věnována právě trestnímu zákoníku z pohledu úpravy kriminální recidivy a jejímu srovnání s předchozími legislativními pokusy o uchopení recidivy, kdy byla tato problematika v předchozí právní úpravě reflektována jen minimálně a neuceleně. Autorka se zejména zamýšlí nad systematikou zohlednění recidivy jako okolnosti zvláště přitěžující ve zvláštní části trestního zákona a popisuje další ustanovení recidivu zohledňující.

Dále je stručně popsáno zohlednění problému recidivy ve slovenském, německém a ruském právu, když tyto představují tři odlišné přístupy k recidivě v rámci trestního postihu pachatelů.

V samotném závěru autorka získané poznatky shrnuje a zobecňuje.

SUMMARY

The submitted work, as follows from its title, is concerned with criminal recidivism, in the first part primarily from a criminological perspective, while the second part of the work then deals particularly with the perspective of criminal law. As there has been a tendency to neglect recidivism in the professional literature in recent years, this work attempts to provide an overall summary of the subject of criminal recidivism while endeavouring to mention the most important aspects that are closely related to recidivism. Consequently, the introductory part of the work is devoted to a general delimitation of criminal recidivism and its various forms.

The work attempts to make a basic excursion into this subject area while simultaneously endeavouring to evaluate the effectiveness of the commonest approaches employed in connection with criminal recidivism, primarily in relation to the current legislation in this country and abroad.

In the context of foreign legislation and especially of the application of life sentences in the most serious cases of recidivism in some countries (including the former legislation in the Czech Republic) as obligatory punishment, considerable space is devoted here to the “three strikes law”, which is applied primarily in the U.S.A. and, recently, also by our Slovak neighbours. This legislation, which introduces the obligation of the courts to impose a life sentence, most frequently for the third conviction of an offender for a serious criminal offence, is highly disputable; however, it can be considered to be a sufficiently strong tool in battling recidivism

and thus works concentrating on this subject area cannot be neglected.

This paper also includes a discussion of the suitability of employing this instrument, where the author states her disagreement and tends rather to recommend that recidivist offenders committing serious criminal acts be isolated from society using the protective measure of detention. Otherwise, criminal repression would be overextended while giving up on the educational effect of punishment. A brief description is also given of the legislation on recidivism in Slovak, German and Russian law, representing three quite different approaches to recidivism in the context of the criminal punishment of offenders.

A further part of the work is concerned with the state and development of recidivism from the viewpoint of police, judicial and prison statistics, with special emphasis on the effectiveness of punishment by imprisonment. A special section of the work deals with the possible effect of serving imprisonment on recidivism as an important factor in further criminal conduct. The subject of recidivism is inseparably connected with the aspect of the personality of the recidivist offender and a criminal career in general and thus these subjects are also included in the text of the work.

As the new Criminal Code came into effect on January 1, 2010, taking a far more comprehensive view of criminal recidivism than the previous legislation, part of the work is also devoted to the Criminal Code from the viewpoint of the treatment of criminal recidivism and comparison with the previous legislative attempts to deal with recidivism, where this

subject area was only minimally and incomprehensively resolved in the previous legislation.

The author pays special attention to a systematic view of recidivism as an especially aggravating circumstance in the special part of the Criminal Code and describes other provisions taking recidivism into account.

LITERATURA

- Adler, F., Mueller, G. O. W., Laufer, W. S.* Criminology. New York: McGraw-Hill, Inc., 1991.
- Barešová, Z.* Postpenitenciární péče, vývoj a současný stav. Hradec Králové, 2004. Baka-
lářská práce na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.
- Baumer, E. P., Wright, R., Kristinsdottir, K., Gunnlaugsson, H.* Crime, Shame, and Recidi-
vism: The Case of Iceland. *British Journal of Criminology* 1/2002, str.: 40-59.
- Blatníková, Š.* Osobnost recidivního pachatele a výkon dlouhodobého trestu. *České vězeň-
ství* 1/2005, s. 16 - 18.
- Blatníková, Š.* Paradigma kriminální kariéry. *Trestněprávní revue* 3/2009, s. 75 – 81.
- Blatníková, Š., Netík, K.* Příspěvek k problematice predikce kriminálního jednání. *Krimina-
listika* 1/2009, s. 5 – 22.
- Císařová, D., Fenyk, J., Gřivna, T. a kol.* Trestní právo procesní. 1. vydání, Praha: ASPI-
Wolters Kluwer, 2008.
- Conklin, J. E.* Criminology. 6. vydání. Boston: Allyn and Bacon, 1998.
- Čepelák, J.* Penitenciární psychologie. I. díl. Praha: Správa SNV ČSR, 1982.
- Černíková, V., Makariusová, V., Sedláček, V.* Sociální ochrana. 2. vydání uprav., Praha:
PA ČR, 1998.
- Černíková, V. et al.* Sociální ochrana. Terciární prevence, její možnosti a limity. Plzeň:
Aleš Čeněk, 2008.
- Důvodová zpráva k návrhu nového trestního zákoníku. Poslanecká sněmovna Parlamentu
České republiky, sněmovní tisk 410/0, 2008.
- Engel, S. W.* Zur Metamorphose des Verbrechers. Stuttgart: F. Enke Verlag, 1973.
- Fenyk, J. a kol.* Trestní zákoník a trestní řád: průvodce trestněprávními předpisy a judikatu-
rou. Díl 1, Trestní zákoník. Praha: Linde, 2010.
- Fenyk, J. a kol.* Trestní zákoník a trestní řád: průvodce trestněprávními předpisy a judikatu-
rou. Díl 2, Trestní řád. Praha: Linde, 2010.
- Fico, R.* K pripravovanej novelizácii Trestného zákona. *Justičná revue* č. 4/2003, s. 431 –
438.
- Harper, G., Chitty, Ch.* Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů. Praha: IKSP,
2009.
- Hořák, J.* Domácí vězení a elektronická kontrola odsouzených. *Trestní právo* 12/2005,
s. 7 – 12.

- Chromý, J.* K právnímu pojetí recidivy v novém trestním zákoníku. *Trestněprávní revue* 11/2009, s. 325 – 331.
- Inciardi, J. A.* Trestní spravedlnost: ústavní principy trestního práva, trestního řádu a nápravné výchovy. Praha: VICTORIA PUBLISHING, 1994.
- Jelínek, J. (ed.)* O novém trestním zákoníku: sborník z mezinárodní vědecké konference Olomoucké právnické dny, květen 2009, trestněprávní sekce. 1. vydání. Praha: Leges, 2009.
- Jelínek, J.* Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část. 2. vydání, Praha: Leges, 2010.
- Jelínek, J.* Trestní právo procesní. 1. vydání podle novelizované právní úpravy účinné od 1. 1. 2010, Praha: Leges, 2010.
- Jelínek, J. a kol.* Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou: zákon o soudnictví ve věcech mládeže, zákon o výkonu vazby, zákon o výkonu trestu odnětí svobody, advokátní tarif. 1. vydání podle stavu k 1. 1. 2010, Praha: Leges, 2009.
- Johnson, E.-H.* Crime, Correction and Society. Homewood, Illinois: The Dorsey press, 1964.
- Johnson, J. L., Saint-Germain, M. A.* „Officer Down: Implications of Three Strikes for Public Safety“. *Criminal Justice Policy Review* 16/2005 (4): 443–460.
- Kaiser, G.* Kriminologie. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 1994.
- Kalvodová, V.* Alternativní sankce a nová kodifikace trestního práva hmotného. In: Koncepte nové kodifikace trestního práva hmotného České republiky. Sborník příspěvků z konference konané dne 17. 4. 2000. Brno: Masarykova univerzita, 2000.
- Kalvodová, V.* Filosofie trestání v návrhu nového trestního zákoníku. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, s. 87 – 93.
- Kalvodová, V.* Postavení trestu odnětí svobody v systému trestněprávních sankcí. *Acta Universitatis Brunensis. Iuridica*; no. 260. Brno: Masarykova univerzita. 2002.
- Kalvodová, V.* Trest odnětí svobody na doživotí. *Acta Universitatis Brunensis. Iuridica*; no. 161. Brno: Masarykova univerzita. 1995.
- Kalvodová, V.* Výjimečný trest v procesu reformy trestního práva hmotného. In: Aktuální problémy rekodifikace trestního práva hmotného, AUC – Iuridica, 2007.
- Karabec, Z. a kol.* Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha: IKSP, 2004.
- Kozoň, A.* Náhľad na prevenciu recidivy jedincov v penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti. *Justičná revue* 8-9/1992, str.: 8-11.
- Kozoň, A.* Penologická prognóza recidivistov pred prepustením z výkonu trestu odňatia slobody. *Justičná revue* 3/2006, str.: 507-519.
- Kratochvíl, V. a kol.* Trestní právo hmotné. Obecná část. 3. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2002.

- Kratochvíl, V. a kol.* Kurs trestního práva: trestní právo hmotné: obecná část. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009.
- Kuchta, J., Válková, H. a kol.* Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2005, 2009.
- Lata, J.* Účel a smysl trestu. 1. vydání, Praha: LexisNexis CZ, 2007.
- Lipšic, D.* K inštitútu „trikrát a dost“ v trestnom práve. Justičná revue č. 8-9/2003, s. 802 – 806.
- Marešová, A.* Pachatelé trestných činů. K problematice jejich osobností a vybraných typologií. Praha: IKSP, 1994.
- Mauer, M.* Three strikes policy is just a quick fix solution. In: Corrections Today, 58, 23, 1996.
- Němec, J.* Psychopatie a kriminalita. Lidé a zločin, Praha, 1993.
- Netík, K., Blatníková, Š.* Predikce vývoje pachatele. 1. vydání, Praha: IKSP, 2008.
- Netík, K., Netíková, D., Hájek, S.* Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 1997.
- Nezkusil, J. a kol.* Československá kriminologie. 1. vydání, Praha: PANORAMA, 1978.
- Novotný, O.* O trestu a vězeňství. 2. vydání, Praha: Academia, 1969.
- Novotný, O.* Za reformu systému trestů. Sborník prací z trestního práva. Univerzita Karlova Praha, 1970.
- Novotný, O., Zapletal, J. a kol.* Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI, 2004.
- Novotný, O., Zapletal, J. a kol.* Kriminologie. 3. přeprac. vydání, Praha: ASPI, 2008.
- Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.* Trestní právo hmotné – I. Obecná část. 4. vydání, Praha: ASPI, 2003.
- Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.* Trestní právo hmotné. Obecná část. 6. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2010.
- Osmančík, O., Suchý, O., Novotný, O.* K otázkám zvýšení účinnosti boje proti recidivě. In: Právnícké štúdie ročník XX. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, s. 141 - 180.
- Petrík, M.* Proti trikrát a dost – niekoľko poznámok k metodológii spoločenských vied a teórii a praxi ukladania trestu. Justičná revue č. 8-9/2003, s. 791 – 801.
- Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008 (red. *Gřivna, T., Vanduchová, M.*).
- Púry, F.* Některé změny v ukládání trestů podle nového trestního zákoníku. Trestněprávní revue 1/2010, s. 1 – 10.
- Repík, B.* Trestné sankcie. Justičná revue, XDIII, 1991, č. 1.

- Rollins, Jr., Alfred B.* „Roosevelt and Howe”. Transaction Publishers, 2001.
- Rozum, J., Kotulan, P., Háková, L., Nečada, V., Diblíková, S.* Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativy. Praha: IKSP, 2005.
- Říha, J.* Nové pojetí trestného činu krádeže. *Trestněprávní revue* 10/2009, s. 291 an.
- Samenow, S. E.* Inside the Criminal Mind. New York: Times Books, 1984.
- Sekvard, O.* Po letech snažení třikrát a dost? Státní zastupitelství 7-8/2006, s.30 an.
- Solnař, V., Císařová, D., Vanduchová, M. a kol.* Systém českého trestního práva. 1. vydání. Praha: Novatrix, 2009.
- Suchý, O.* Recidiva. Komparativní studie. Praha: VÚK, 1971.
- Suchý, O.* Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK, 1983.
- Suchý, O. a kol.* Osobnost pachatele, Díl I. Praha: VÚK, 1986.
- Suchý, O. a kol.* Osobnost pachatele, Díl II. Praha: VÚK, 1986.
- Suchý, O.* Postavení nebezpečných recidivistů v mezinárodním srovnání. *Právní rozhledy* 11/1994, str.: 403 - 409.
- Šámal, P.* K úpravě trestních sankcí ve vládním návrhu rekodifikace trestního zákoníku. *Trestněprávní revue* 5/2005, s. 113 - 123.
- Šámal, P.* Ochranné léčení a zabezpečovací detence v návrzích trestního zákoníku a problémy s tím spojené. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, s. 341 – 372.
- Šámal, P., Škvain, P.* Pojetí detence ve vládním návrhu trestního zákoníku. In: *Válková, H., Stočesová, S. (ed.)* Detence – nový způsob ochrany společnosti před nebezpečnými pachateli? Trestněprávní, trestněpolitická a kriminologická perspektiva. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2005, s. 7 an.
- Šámal, P. a kol.* Trestní zákoník. Komentář. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2009.
- Šámal, P.* Trestní zákon. Dodatek ke komentáři. 6. vydání, Praha: C. H. Beck, 2006.
- Štěchová, M.* První výsledky výzkumu recidivního chování se zaměřením na vybrané osobnostní rysy pachatelů: příspěvek z konference „Postpenitenciární péče a kriminální recidiva“ konaná dne 12. listopadu 2009 v Praze (APPPS).
- Trestní zákoník Ruské federace. (překl. *Žižka, J.*). 1. vydání. Praha: IKSP, 2003.
- Vágnerová, M.* Psychopatologie pro pomáhající profese. 1. vydání, Praha: Portál, 1999.
- Válková, H., Stočesová, S. (ed.)* Detence – nový způsob ochrany společnosti před nebezpečnými pachateli? Trestněprávní, trestněpolitická a kriminologická perspektiva. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2005.
- Vantuch, P.* Recidivisté a možnosti jejich podmíněného propuštění z výkonu trestu. *Bulletin advokacie* 10/1993, str.: 16 - 24.

Walters, G. D. The Criminal Lifestyle. Patterns of Serious Criminal Conduct. London: Sage Publ. Ltd., 1990.

Zapletal, J. Kriminologie II. díl – zvláštní část. 4. vydání, Praha: PAČR, 2004.

Zapletal, J. a kol. Prevence kriminality. 3. přeprac. vydání, Praha: PA ČR, 2008.

Zapletal, J. Zločin jako volba. Kriminální věda 3/2003, s. 161 – 177.

Zeman, P., Přesličková, H., Tomášek, J. Institut zabezpečovací detence. Praha: IKSP, 2005.

Zimring, F. E., Hawkins, G., Kamin, S. Punishment and Democracy: Three Strikes and You're Out in California. New York: Oxford University Press, 2001.

Hlavní internetové zdroje

Statistické přehledy kriminality (Policie ČR)

< <http://www.policie.cz/web-informacni-servis-statistiky.aspx?q=Y3BpPTE%3d> >

Statistické ročenky kriminality (Ministerstvo spravedlnosti ČR)

<<http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=3397&d=47145>>

Statistické ročenky Vězeňské služby ČR

< <http://vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/statistiky-a-udaje-103/statisticke-rocenky-1218/> >

Důvodová zpráva k návrhu nového trestního zákoníku

<<http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=381&d=160504>>

Institut pro kriminologii a sociální prevenci

<<http://www.ok.cz/iksp/>>

Jednotný automatizovaný systém právních informací (SR)

<http://jaspi.justice.gov.sk/jaspiw1/jaspiw_maxi_fr0.htm>